

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ PROGRAMI

SOĞUK SAVAŞIN BAŞLANGICINDAN 12 MART MUHTIRASINA TÜRK-
SOVYET İLİŞKİLERİNDE ABD ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

HAZIRLAYAN

20142204032

Oğuz ERDUR

DANIŞMAN

Prof. Dr. Abdulvahap KARA

İSTANBUL- 2017

Oğuz ERDUR tarafından hazırlanan **Soğuk Savaşın Başlangıcından 12 Mart Muhtırasına Türk-Sovyet İlişkilerinde ABD Etkisi** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 12 / 01 / 2017

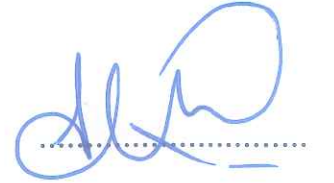
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

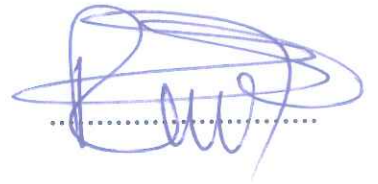
Jüri Üyesi : Prof.Dr. Abdulvahap KARA (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Recep KARACAKAYA (Medeniyet Ü. Öğr.Üy.)

Yedek Jüri Üyesi : Prof.Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU

.....

Yedek Jüri Üyesi : Prof.Dr. Ahmet KANLIDERE (Marmara Ü.Öğr.Üy.)

.....

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no.</u>
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
 GİRİŞ.....	 1
 1. Soğuk Savaşın Başlangıcında Türk-Sovyet İlişkileri ve ABD'nin İlişkilerde Rol Almaya Başlaması.....	 10
1.1. Soğuk Savaş Kavramı.....	10
1.2. Soğuk Savaşın Kökenleri.....	12
1.3. Yalta ve Potsdam Konferansları Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri.....	22
1.4. ABD'nin Türk-Sovyet İlişkilerinde Rol Almaya Başlaması.....	29
 2. Türkiye'nin Soğuk Savaşa Dahil Olması ve Batı İttifakına Yönelişi.....	 39
2.1. Türkiye'nin Soğuk Savaşa Dahil Olmasının Nedenleri.....	39
2.2. Truman Doktrini.....	43
2.3. Marshall Planı.....	50
2.4. Kore Savaşı.....	54
2.5. NATO'ya Üyelik Süreci.....	58
2.6. Türk-ABD İkili Anlaşmaları.....	64
 3. Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türk-Sovyet İlişkilerinde Gelişmeler ve Ortadoğu.....	 68
3.1. Hruşçev Döneminde Sovyet Dış Politikasında Değişiklikler.....	68
3.2. Bağdat Paktı.....	74
3.3. Eisenhower Doktrini.....	82
3.4. Ortadoğu Krizleri.....	86
3.5. Cento.....	91

4. 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri ve Soğuk Savaş Kaynaklı Krizlerde Türkiye.....	94
4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri.....	94
4.2. Türkiye’deki Askeri Üsler ve Füzeler.....	101
4.3. U-2 Uçak Krizi.....	104
4.4. Küba Füze Krizi.....	108
5. Türk-Sovyet İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu ve ABD.....	115
5.1. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi.....	115
5.2. SSCB ve ABD’nin Kıbrıs Politikaları.....	119
5.3. Türkiye’nin Kıbrıs Politikası.....	123
5.4. 1963-1964 Kıbrıs Krizi.....	128
5.5. Johnson Mektubu.....	132
6. Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşme ve İşbirliği Dönemi.....	135
6.1. 1963-1966 Diplomatik Ziyaretler Süreci.....	135
6.2. 1966-1969 Diplomatik Ziyaretler Süreci.....	144
6.3. Türk-Sovyet Normalleşme ve İşbirliği Döneminde Türk-ABD İlişkilerinde Gelişmeler.....	150
6.4. 25 Mart 1967 Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Türkiye’de Sovyet Kredisıyla Kurulan Tesisler.....	153
7. 12 Mart Muhtırası Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri ve ABD.....	156
7.1. Soğuk Savaşta Detant ve Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri.....	156
7.2. 12 Mart Muhtırası Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri.....	159
7.3. 12 Mart Muhtırası Sürecinde Türk-ABD İlişkileri.....	162
7.4. 12 Mart Muhtırası ve Muhtıranın Verilmesinde Dış Etkenler.....	165
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA.....	176
ÖZGEÇMİŞ.....	197

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin komşularıyla olan ilişkileri kuruluşundan bu yana önem arz etmiştir. Osmanlı Devleti zamanında başlayan Türk-Rus ilişkileri uzun yıllar savaşlarla ve toprak mücadeleleriyle geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin meydana gelmesi ve Sovyetler Birliği'nin kurulması ise hemen hemen aynı yıllara rastlamaktadır. Bu dönemden itibaren Türk-Sovyet ilişkileri olarak adlandırılan Türkiye'nin kuzey komşusuyla olan ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı olan XX. yüzyılın sonlarına kadar kimi zaman işbirliğinin kimi zaman ise gerginlikler ve krizlerin ön plana çıktığı dönemlerle sürmüştür.

Devletlerin birbirleriyle olan ikili ilişkilerine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Türk-Sovyet ilişkilerinde ise bu faktör, soğuk savaşla birlikte oluşan iki kutuplu dünyanın Sovyetler Birliği dışındaki aktörü ABD'dir. Bu çalışmada ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerini ne zaman, nasıl ve hangi nedenlerle etkilediği ve bu etkinin hangi bölgelerde ve hangi olaylarda belirginleştiğinin araştırılması hedeflenmiştir. Çalışma, ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerindeki etkisinin ilk hissedildiği soğuk savaşın patlak vermesiyle başlayıp, Türkiye'de yapılan ikinci askeri darbe olan "12 Mart 1971 Muhtırası" süreciyle son bulacaktır.

Çalışmada, Sovyet tarihiyle ilgili Türkçe kaynak yetersizliği bir yana, bu kaynakların çoğunda bulunan ideolojik yaklaşımlar çalışma süresince tarihin altın kurallarından biri olan objektif olma konusunda daha teşvik edici bir etken oldu. Türk-Sovyet ilişkileri, Türk-Amerikan ilişkileri ve Türk dış politikasıyla ilgili ana kaynaklara da yer veren araştırma eserlerinden, makalelerden ve devlet adamlarının hatıralarından faydalanıldı. Çalışmada, Türkçe kaynaklar kadar geniş yer tutmasa da yabancı dildeki kaynaklara da yer verildi.

Çalışmanın her aşamasında gerekli yardım, teşvik ve önerileriyle yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdulvahap Kara'ya teşekkür ederim. Yine, çalışma süresince her zaman olduğu gibi, her türlü desteklerini esirgemeyen aileme de teşekkür ederim.

İstanbul, 25 Aralık 2016

Oğuz Erdur

ÖZET

(Soğuk Savaşın Başlangıcından 12 Mart Muhtırasına Türk-Sovyet İlişkilerinde ABD Etkisi)

II. Dünya Savaşı'na kadar dostça devam eden Türk-Sovyet ilişkileri II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve boğazlardan üs talepleri neticesinde bozulmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan soğuk savaşta Türkiye'nin Batı Bloğunda yer almayı tercih etmesi Batı Bloğunun lideri ABD ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Türk-ABD yakınlaşmasının da etkisiyle Türk-Sovyet ilişkilerine artık ABD etki yapmaya başlamıştır.

ABD ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini güçlendiren Türkiye, 1960'lı yılların ortalarına kadar dış politikasını ABD'ye göre şekillendirmiştir. Bu politika değişikliği Sovyetlerin tepkisini çekmiştir. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de komünizmi yerleştirmek istediğini öne süren ABD, Türkiye'yi askeri ve ekonomik olarak korumuştur. 1960'lı yılların ortalarından sonra soğuk savaşta yumuşama dönemine girilmesiyle Türkiye ile ABD arasında krizler meydana gelmiş, bunun sonucunda da Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşme ve işbirliği dönemine girilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER: Türkiye, Sovyetler, ABD, Soğuk Savaş, NATO, Ortadoğu, Kıbrıs, 12 Mart Muhtırası.

SUMMARY

(The US Influence On Turkish-Soviet Relations From Start Of The Cold War
To 12 March Memorandum)

Turkish-Soviet friendly relations began to deteriorate immediately after the World War II as a result of Soviet demands of bases from the soil and the straits from Turkey. In the Cold War time that started after World War II, Turkey preferred to take part in the Western Bloc and to get closer to the US. With the influence of the Turkish-US rapprochement, the US have begun to influence to the Turkish-Soviet relations.

Strengthening its political, military and economic relations with the United States, Turkey shaped its foreign policy to the US until the middle of the 1960s. This policy changing has caused Soviet reactions. The US claiming the Soviet Union wants to place communism in Turkey as did in Eastern Europe has protected Turkey in a military and economic way. After the middle of the 1960s when a detente era was being started at the cold war crises between Turkey and the United States came to place, in the result of this the period of normalization and cooperation in the Turkish-Soviet relations was begun.

KEY WORDS: Turkey, Soviets, USA, Cold War, NATO, Middle East, Cyprus, 12 March Memorandum.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.k: adı geçen kitap

a.g.m: adı geçen makale

bkz. : bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

CENTO: Central Treaty Organization

CIA: Central Intelligence Agency

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

COMECON: Council for Mutual Economic Assistance

COMINFORM: Communist Information Bureau

çev. : çeviren

DP: Demokrat Parti

ed. : editör

EOKA: Ethniki Organosis Kyprion Agoniston

haz. : hazırlayan

IMF: International Monetary Fund

KGB: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti

MLF: Multilateral Force

NATO: North Atlantic Treaty Organization

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

yay. haz. : yayına hazırlayan

GİRİŞ

Türk-Sovyet ilişkileri, Milli Mücadele döneminden başlayıp Sovyetlerin dağılmasına kadar olan yaklaşık 70 senelik süreci kapsasa da Türk-Rus ilişkileri XVI. yüzyılın ortalarına kadar geri gitmektedir. Rusların tarih sahnesine çıkması ve hedeflerini sıcak denizlere inmek olarak belirlemesi Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğu’nu karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun kuzeydeki komşusuyla olan ilişkileri I. Dünya Savaşı’na kadar savaşlar ve barışlar ile doludur.

Bu çalışma, soğuk savaş dönemi ile başlayacak olsa da soğuk savaş dönemindeki Türk-Sovyet ilişkilerini daha iyi kavrayabilmek için soğuk savaş öncesi döneme de kısaca yer verilecektir.

Milli Mücadele döneminde ilk tohumları atılan Türk-Sovyet ilişkileri, Sovyetlerin dağılmasına kadar olan süreçte çeşitli evrelerden geçmiştir. 1919-1939 yıllarını kapsayan dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin küçük sorunlar dışında altın çağını yaşadığını belirtmek pek de yanlış olmayacaktır.

XX. yüzyılın en önemli siyasi olaylarından biri 1917 Bolşevik Devrimi’dir. Bolşevik devrimiyle birlikte Çarlık Rusyası yıkılmış ve sosyalist-komünist anlayışa sahip olan Bolşevikler yönetimi ele geçirmiştir. Bolşevik hareketin lideri Lenin de devrimin sembolü olmuştur. Bolşevikler ilk faaliyet olarak ülkeyi I. Dünya Savaşı’ndan çekmiştir.

I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı’ya karşı savaşan Rusya, devrimden sonra Bolşevikler tarafından 3 Mart 1918’de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmiş ve Osmanlı’dan ele geçirdikleri Kars, Ardahan ve Batum’u geri vermiştir. Ayrıca Bolşevikler, Çarlığın imzaladığı tüm gizli antlaşmaları açıklamıştır.¹

¹ Yuluğ Tekin KURAT, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri”, 140; Kemal GİRGİN, **Ruslarla Kavga dan Derin Ortaklığa**, 57.

XX. yüzyılın diğer önemli siyasi olayı da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Milli Mücadele hareketi 19 Mayıs 1919'da başlamış, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla önemli bir adım atılmış ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile sonuçlanmıştır. Milli Mücadele döneminin Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemi, ilişkilerin temelini bu dönemde atılmasından ileri gelmektedir.

Milli Mücadele döneminde Türk-Sovyet yaklaşmasının birtakım nedenleri mevcuttu. Her iki devlet de, Batılı emperyalist olarak adlandırdıkları devletlere karşı mücadele etmekteydi. Sovyetler içerde, emperyalist devletlerin destek verdiği Çarlık yanlısı Beyaz Ordu ile mücadele ederken; Türkiye de topraklarına saldıran Batılı emperyalist devletlere karşı Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı. Görüldüğü üzere ortak düşmana karşı savaşan iki devletin işbirliği yapması hem doğal hem de zorunluydu. Türkiye'nin emperyalist Batılı devletler tarafından ele geçirilmesi Sovyetlerin aleyhine bir durum teşkil etmekteydi. Boğazlar, Batılı emperyalistler tarafından ele geçirilirse sıranın Sovyetlere geleceği açıktı. Bu nedenlerle işbirliği mantıklı düzene oturtulmuş ve Sovyetler, Türk Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasında Sovyet yardımlarının² önemi büyüktür. Türkiye'nin askeri ve ekonomik yetersizliği, Sovyetlerden yardım istemeyi gerekli kılmıştır. Manda ve himayenin asla kabul edilemeyeceği görüşündeki Atatürk, ABD yerine Sovyetlerden askeri ve mali yardım istemeyi daha uygun görmüştür. Resmi olmayan temaslarda Sovyetlerin yardım edip edemeyeceğini öğrenmeyi hedefleyen Türkiye, olumlu izlenimin ardından Sovyetlerle işbirliğine yönelmiştir. 26 Nisan 1920'de Atatürk, Bolşevik lider Lenin'e yazdığı mektubunda emperyalist devletlere karşı işbirliğini kabul etmiş, askeri ve ekonomik yardım

² Sovyetlerin, Türkiye'ye yaptığı yardımlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Stefanos YERASİMOS, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, 615-619; Alptekin MÜDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, 541-549; Bülent GÖKAY, **Emperyalizm ve Bolşevizm Arasında Türkiye**, çev. Sermet Yalçın, 148-150; Ülkü ÇALIŞKAN, "Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", 35-54.

istemiştir.³ Atatürk'ün bu mektubu ilişkilerdeki ilk resmi belge olması bakımından önemlidir.

Sovyetler, Türkiye'nin talebine olumlu cevap vermiş ve bir Sovyet heyetini Türkiye'ye yollamıştır. Türkiye de ilk heyetini Moskova'ya göndermiştir. İlişkilerde her ne kadar sorunlar olsa da iki tarafın da sorunları minimize etmesi sonucunda 16 Mart 1921'de "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Sovyetler, Türkiye'yi tanımıştır. Türk-Sovyet sınırı belirlenmiş, Osmanlı ile Çarlık Rusyası arasında yapılan tüm antlaşmalar geçersiz kılınmış, Türkiye'nin Rusya'ya olan dış borçları silinmiş, her iki devlet de birbirlerinin içişlerine karışmayacağını taahhüt etmiştir. Türkiye adına tek kayıp Batum'un Gürcistan'a bırakılması olmuştur.⁴

Atatürk'ün Sovyetlerden yardım istemesinden ve işbirliği yapmasından onun Bolşevizmi benimsediği ya da ülkeye Bolşevizmi sokmaya çalıştığı sonucu asla çıkarılmamalıdır. Atatürk bu konuda şunları söylemiştir: “...*Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz böyle bir fikrin yerleşmesine hiç elverişli değildir...*”⁵ Ayrıca Atatürk, Anadolu'daki yerel komünistlerin faaliyetlerini engellemek için azami gayret sarf etmiştir.⁶

Kurtuluş Savaşı'nda zafer elde edilmesinden sonra 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı toplanmıştır. Lozan'ın Türk-Sovyet ilişkilerindeki önemi boğazlar konusunda ortaya çıkmaktadır. Sovyetler konferansın sadece boğazlar ile ilgili olan kısmına katılmıştır. Boğazlar konusunda iki devlet de boğazların sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin geçişine izin verilmesi ve Türkiye'nin tam egemen olmasını savunurken, konferans sonunda imzalanan antlaşmaya göre Boğazlar Komisyonu

³ Dimitir VANDOV, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, 48-49; A. Suat BİLGE, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, 34-35; Çağatay BENHÜR, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, 4.

⁴ İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I.Cilt (1920-1945)*, 27-31; Erel TELLAL, “1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler”, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 173-174.

⁵ Rasim Dirsehan ÖRS, *Rus Basımında Türkiye ve Nato*, 23.

⁶ Anadolu'daki gizli komünist faaliyetleri için Bkz. (2), GÖKAY, 140-146;

kurulmuş ve boğazlardan tüm ülke ticari gemilerine geçiş serbestliği tanınmıştır. Sovyetler, Türkiye’yi Batı’nın istediği şartları kabul ettiği için eleştirmiştir.⁷ Lozan Konferansı sırasında Sovyetler kendi siyasi çıkarlarını düşündüğünden, konferansta aleyhlerine alınan kararlar üzerine Türkiye’yi suçlamışlar, ancak ikili ilişkilere zarar gelmemiştir.

Lozan Konferansı’ndan sonra iki ülke de iç sorunları ile mücadele etmiştir. 1924 senesinde Lenin ölmüş, yerine üçlü yönetim adı verilen “Troyka” geçmiştir. Avrupa’da ise I. Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılan Almanya’nın Batılı devletler tarafından yanlarına çekilmesi amaçlanan “Locarno Antlaşmaları” yapılmıştır. Sovyetler, bu antlaşmaları kendilerine karşı bir hareket olarak algılamışlardır. Türkiye ise Lozan’da çözülemeyen Musul sorununda, Milletler Cemiyeti’nin Türkiye’nin aleyhine karar vermesi üzerine Sovyetler ile Paris’te 17 Aralık 1925 senesinde “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması” imzalamıştır.⁸ 1921 Antlaşması’nın daha geniş hali olarak niteleyebileceğimiz bu antlaşma ile Batılı devletlere işbirliği mesajı verilmiştir. Bu antlaşmaya göre taraflardan birine saldırı olduğunda diğeri tarafsız kalacak, birbirlerinin aleyhine olan hiçbir ittifaka katılmayacaklardı.⁹ Antlaşmaya üç protokol ve bir de mektup eklenmiştir.¹⁰

1925’deki anlaşmadan sonra Türk-Sovyet ilişkileri zirve noktasına ulaşmıştır. 11 Mart 1927’de Ankara’da “Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması” imzalanmıştır. 1928 senesinde Türkiye ve Sovyetler Cenevre Silahsızlanma Konferansı’nda, dünya barışına katkı için Litvinov Protokolü’nde ve savaş karşıtı olan Briand-Kellogg Pakti’nda birlikte yer almışlardır.¹¹

Milli Mücadele döneminde başlayan Türk-Sovyet ilişkileri, Lozan Antlaşması’ndan sonra Batılı devletlere karşı imzalanmış 1925’deki anlaşma ile

⁷ Faruk ÇAKIR, “Milli Mücadele’nin Başlangıcından Lozan Barış Antlaşması’na Dış Politika”, ed. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya vd, **Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, 210-213; Mehmet PERİNÇEK, **Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri**, 152-159.

⁸ Bkz. (3), BİLGE, 98.

⁹ Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 408.

¹⁰ Bkz. (4), SOYSAL, 277-278.

¹¹ Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, “1919-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, ed. Mehmet Gönübol-Cem Sar vd, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 78-79.

devam etmiş, daha sonra iki ülke uluslararası platformda da birbirlerini desteklemişlerdir. Atatürk döneminde siyasi ilişkilerin yanı sıra Sovyetlerle ekonomik ve kültürel ilişkiler de kurulmuştur.¹²

Atatürk'ün Batılı devletlere karşı Sovyetlerle işbirliği yapması onun Batılı devlet anlayışına karşı olduğunu göstermemektedir. Atatürk, emperyalizme karşıydı ancak Batı'nın siyasi ve ekonomik düzenine karşı değildi. 1930'lardan itibaren Türkiye'ye karşı Batı tehdidi azalınca, Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurulması kaçınılmaz olmuştur. Türkiye bu dönemde ayrıca, Sovyetler ile arasının bozulmamasına da özen göstermiştir.

1932 senesinde Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti ilişkilerde bir dönüm noktasıdır. İnönü'nün ziyaretinin amacı; Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve Balkan Paktı'nı örgütlemesini Sovyetlere anlatmaktır. Ziyaretin diğer bir nedeni de Sovyetlerle ekonomik alanda işbirliği aramaktır. Ziyaret sonrası yayımlanan ortak bildiride ilişkilerin geliştirileceği vurgulanmıştır.¹³ Bu ziyaret sırasında Sovyetler Türkiye'ye 8 milyon dolar kredi vermiş, bu kredi Türkiye'de açılan sanayi tesisler için kullanılmıştır.¹⁴ Türkiye, Batı ile arasını düzeltmeye çalışırken Sovyetlerle olan ilişkilerine zarar gelmesini istememiştir.

1933 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yılı nedeniyle SSCB Savunma Halk Komiseri Vorosilov başkanlığındaki Sovyet heyeti ülkeyi ziyaret etmiş ve törenlere katılmıştır.¹⁵ Vorosilov'un ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkilerin doruk noktası olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

¹² Ekonomik ilişkiler için bkz. Aleksandr KOLESNİKOV, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, çev. İlyas Kamalov, 67-75; Kültürel ilişkiler için bkz. Raşid TACİBAYEV, **Kızıl Meydan'dan Taksime Siyasete, Kültürde ve Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri**, 167-221.

¹³ Saime YÜCEER, "Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, I. Çalıştay Bildirileri, 90-91.

¹⁴ Mehmet SARAY, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, 57.

¹⁵ Bkz. (12), KOLESNİKOV, 33; Erdal AYDOĞAN, "Kliment Yefromoviç Vorosilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı", 347-357.

Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması Sovyetlerde çekinceler doğurmuştur. Türkiye'nin bunun Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere bir zarar vermeyeceğine dair ikna çabaları fazla işe yaramamıştır. Stalin'in rakiplerinden sıyrılıp Sovyetlerin başına geçmesi ile Sovyetlerin Türkiye politikası da değişmiştir. Stalin'in yeni politikasının gayesi Ankara'nın kontrol altında tutulup kendilerine bağımlı hale getirilmesini sağlamak olmuştur. İlişkilerin çatırdamaya başlamasının somut örneği 1936 Montrö Boğazlar Konferansı'nda açığa çıkacaktır.

Avrupa'da siyasi tansiyonun artması Türkiye'yi boğazlar konusunda yeni bir konferans toplatmaya sevk etmiştir. Türkiye, Lozan'da Boğazlar Antlaşması'nı imzalamış devletlere nota göndererek boğazlardaki rejimin gözden geçirilip yeniden düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Türkiye'nin çağrısı cevap bulmuş ve 22 Haziran 1936'da Montrö'de konferans toplanmıştır. Sovyetlerin konferanstaki temel tutumu; Karadenize kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerine sınırsız serbestlik tanınması, diğer devletlerin gemilerine ise kapalı tutulması olmuştur.¹⁶ 20 Temmuz'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre; ticaret gemilerine serbestlik tanınacak, Türkiye boğazları silahlandırabilecek, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine geniş haklar tanınacak, diğer devletlerin savaş gemilerine ise sınırlandırmalar getirilecekti. Sözleşme ile Türkiye, boğazlarda mutlak üstünlüğe sahip olmuş ve Lozan'da kurulan "Boğazlar Komisyonu" kaldırılmıştır.¹⁷ Sovyetleri konferansta temsil eden Litvinov'un, Türkiye ile boğazları ortak savunma isteğini Türk temsilcisi Tevfik Rüştü Aras'a bildirmesi Türkiye tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Sovyetlerin bu isteği Türkiye'yi Batı'ya daha da yaklaştırmıştır.

Atatürk'ün 1938 senesinde vefatıyla Sovyetler, Türkiye politikasını daha da sertleştirmiştir. Montrö'den sonra Batı'ya yönelen Türkiye, İtalya'nın saldırgan politikaları karşısında İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da; Fransa ile ise 23 Haziran 1939'da ittifak ilan etmiştir. Buna göre; Türkiye Avrupalı bir devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekti. Bu durum tam tersi için de

¹⁶ Kamuran GÜRÜN, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, 51; Feridun Cemal ERKİN, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, 73-74.

¹⁷ Oral SANDER, **Siyasi Tarih**, 96-97.

geçerliydi. Yine ittifak anlaşmasına göre, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye silah yardımı yapacaktı. Türkiye, bu ittifakın Sovyetlere karşı yapılmadığı göstermek amacıyla anlaşmaya şart koydurmuştur.¹⁸ Türkiye, Batı ile yakınlaşmasının Türk-Sovyet ilişkilerini etkilememesi için gereğini yapmış olsa da Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalaması Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.¹⁹ II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yaşanan bu gelişmeler Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmaya yakın olduğunu gözler önüne sermiştir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile resmen başlayan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin temel politikası; müttefik devletlerin tüm çabalarına rağmen, ülkenin savaşa sokulmaması ve bir denge politikası izlenmesi olmuştur. Sovyetler, savaşın ilk günlerinde Türkiye ile ittifak arayışı amacıyla Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmişlerdir. Sovyetler bu görüşmede, Türkiye'nin emperyalist devletler ile antlaşma yapmasını eleştirmiş, boğazlarda ortak savunma taleplerini yinelemiştir.²⁰ Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti Sovyetlerin talepleri karşısında sonuçsuz kalmış ve Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşmasını 19 Ekim 1939'da imzalamıştır.²¹

Sovyetlerin adeta Çarlık Rusyası'ndan kalma politikaları Saraçoğlu görüşmesinde dile getirmesi, Stalin'in değişen Türkiye politikasının göstergesi olmuştur. Sovyetlerin bu tutumu Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile yakınlaştırmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndaki denge siyaseti sonucu savaştan uzak kalsa da sınırlarında savaşın tüm gerçekliğini hissetmiştir.

1941 senesinde Almanya'nın, Balkan ülkelerini işgale başlaması sonucu 25 Mart 1941'de Türk-Sovyet saldırmazlık bildirisi imzalanmış, Almanların Sovyetlere saldırması ile de Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılmasını istemişlerdir.²² Müttefiklerden özellikle İngiltere, Türkiye'yi savaşa sokmak için çabalamıştır. 1943

¹⁸ a.g.k, 98-99.

¹⁹ Figen ATABEY, "Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet ilişkileri", 5-6.

²⁰ Kemal KARPAT, **Türk Dış Politikası Tarihi**, 260-261.

²¹ Süleyman SEYDİ, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", ed. Adem Çaylak-Mehmet Dikkaya vd, **Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, 272.

²² Ali BALCI, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, 66-67.

senesinde Kazablanka'da, Adana'da, Moskova'da ve Kahire'de Türkiye'yi savaşa sokma çabaları karşısında Türkiye, siyasetinden ödün vermeyip savaş dışı kalmayı başarmıştır.²³

II. Dünya Savaşı süresince Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesi için müttefik devletlerle ortak hareket etmiştir, ancak Almanya'nın savaşta kaybedeceğinin anlaşılmasıyla Sovyetler, yayılmacı politikalarına geri dönmüştür. II. Dünya Savaşı'nın sonunda bu politikaları daha da sertleştirecektir.

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1917 Bolşevik Devrimi'nden II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ABD'nin etkisinden söz etmek zordur. ABD, dış politika anlayışı gereği bu dönemde Avrupa'da fazla etkin olmamıştır. ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerinde etkin olarak rol almaya başlaması II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan soğuk savaş ile birlikte kendini gösterecektir.

Türk-Sovyet ilişkileri, Milli Mücadele döneminde ortak düşmana karşı başlamış, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet yardımlarının katkısı büyük olmuştur. 1921 ve 1925 Antlaşmaları ile işbirliği perçinlenmiştir. Türkiye üzerindeki Batı tehdidinin kalkmasıyla Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini geliştirmesi Sovyetleri pek memnun etmemiştir. Sovyetlerde Stalin liderliğini sağlamlaştırmış ve Atatürk'ün ölümünden sonra Sovyetlerin Türkiye siyasetinde değişiklikler meydana gelmiştir. Montrö'de ve daha sonrasında Sovyetlerin, boğazlarda ortak yönetim istemesi bunun en somut örneği olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, Avrupa'daki siyasi tansiyonun yükselmesi ve ittifak arayışları sürecinde Sovyet istekleri karşısında Batı ile yakınlaşmıştır. II. Dünya Savaşı süresince de Sovyetlerin sert politikası sürmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde, soğuk savaş kavramı ve soğuk savaşın kökenleri irdelenerek Türkiye'nin soğuk savaş başlangıcında Sovyetlerle ilişkilerinin

²³ Onur ÖYMEN, *Silahsız Savaş*, 82-87.

nasıl olduğu araştırılacak ve ABD'nin ilişkilerde ne zaman ve hangi sebeplerle rol alıp etki etmeye başladığı incelenecektir.

İkinci bölümde, Türkiye'nin soğuk savaşa ne tür sebeplerle dahil olduğu ve neden Batı'yı tercih ettiğı, bunun Türk-Sovyet ilişkilerinde ne gibi sonuçlara yol açtığı araştırılacak ve Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecinde etkili olan olayların ve Türk-ABD ilişkilerinin Sovyet tarafında ne tür tepkiler yarattığı irdelenecektir.

Üçüncü bölümde, soğuk savaşın ilk senelerinde Türk-Sovyet ilişkilerinde hangi gelişmelerin yaşandığı incelenerek Türk-ABD ortaklığının Ortadoğu'daki yansımalarına değinilecek ve Ortadoğu krizlerinin Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrini nasıl etkilediğı irdelenecektir.

Dördüncü bölümde, Türkiye'de yapılan ilk askeri darbenin Türk-Sovyet ilişkilerine nasıl etki yaptığı ve darbedeki dış etkenler irdelenerek, dünyadaki soğuk savaş krizlerinde Türkiye'nin payının ne olduğu incelenecek ve Türk-ABD ilişkilerindeki ilk çatlamların hangi nedenlerle oluştuğı araştırılacaktır.

Beşinci bölümde, soğuk savaş dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde Kıbrıs sorununun nasıl seyrettiğı, ABD'nin ve Sovyetlerin Kıbrıs politikaları çerçevesinde incelenerek, Türk-ABD ilişkilerinin sarsılmasında etken olan olayın Kıbrıs ile bağlantısı araştırılacak ve bozulan Türk-ABD ilişkilerinin Türk-Sovyet ilişkilerine yaptığı olumlu katkı irdelenecektir.

Altıncı bölümde, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi ve işbirliği sürecine girilmesinin nedenleri incelenecek, iki ülke arasındaki diplomatik ziyaretler çerçevesinde gelişen ekonomik ilişkilere değinilip, bu ilişkilerin ABD cephesinde yarattığı tepki araştırılacaktır.

Yedinci ve son bölümde ise, Türkiye'deki ikinci askeri müdahale sürecinde Türk-Sovyet ve Türk-ABD ilişkileri irdelenerek, darbede dış etkenler tartışılacak ve Sovyetlerin ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik faaliyetlerine değinilecektir.

1. SOĞUK SAVAŞIN BAŞLANGICINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ABD’NİN İLİŞKİLERDE ROL ALMAYA BAŞLAMASI

Dünya tarihindeki en büyük ve en yıkıcı savaş olarak kabul edilen II. Dünya Savaşı, ABD’nin Japon şehirleri Hiroşima ve Nagazaki’ye attığı atom bombalarından sonra Japonya’nın teslim olmasıyla sona ermiştir. Toplam nüfusu 1 milyar 700 milyon olan 61 devletin katıldığı ve 22 milyon kilometre kareyi içine alan II. Dünya Savaşı sonucunda yaklaşık 50-60 milyon insan ölmüştür.²⁴ Sovyetlerde en az 25 milyon insan ölmüş, 25 milyon kişi evsiz kalmış ve ülkenin verimli alanlarının çoğu kaybedilmiştir. ABD ise savaşta 400 bin kişi kayıp vermiştir ve genel kayıplarla kıyaslandığında nispeten ABD ağır kayıplara uğramamıştır.²⁵

II. Dünya Savaşı’nda Almanya’ya ve Japonya’ya karşı ittifak yapan SSCB ve ABD, savaştan sonra siyasi, ekonomik ve ideolojik nedenlerden dolayı başlayacak olan soğuk savaşın aktörleri olacaktır.

1.1. Soğuk Savaş Kavramı

“Soğuk Savaş” kavramı ilk olarak 17 Nisan 1947’de Amerikan yatırımcı ve ABD başkanı Roosevelt’in danışmanı olan Bernard Baruch tarafından kullanılmıştır.²⁶ Başka bir kaynağa göre ise “soğuk savaş” kavramı ilk olarak XIV.yüzyıl İspanyol yazarlarından Don Juan Manuel tarafından “*Libro de Los*

²⁴Türkaya ATAÖV, **Amerika, NATO ve Türkiye**, 19.

²⁵ Robert J.MCMAHON, **Soğuk Savaş**, çev. Sinem Gül, 11;15.

²⁶ Turgay MERİH, **Soğuk Savaş ve Türkiye**, 1.

Estados” adlı kitabında kullanılmıştır.²⁷ Cemal Acar’a göre ise soğuk savaş terminolojisinin isim babası, ünlü gazeteci ve yazar Walter Lippman’dır.²⁸

Soğuk savaşın tek bir tanımı veya açıklaması olmayıp birçok tanımı ve açıklaması bulunmaktadır. Soğuk savaş, en açık ve basit tabiriyle açıklanacak olursa; II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB arasındaki ideolojik çatışma süreci ve düşmanca ilişkiler kurulması dönemidir. İki devlet arasındaki çatışma askeri düzeyde olmamış; silahlanma, ekonomik baskı ve propaganda şeklinde yaşanmıştır.²⁹ Soğuk savaşın en önemli özelliği iki kutuplu bir sistem ortaya çıkarması ve bu iki kutuptaki devletler ile bu devletlerin etrafında kümelenen ülkeler arasındaki güç dengesidir. Bu dengenin birbirlerine doğrudan silah kullanılmadan sürdürüldüğü ve ilişkilerde tam anlamıyla güce dayalı bir sistemin yer aldığı dönem soğuk savaş dönemi olarak adlandırılmaktadır.³⁰

Soğuk savaş boyunca SSCB ve ABD doğrudan bir sıcak çatışmaya girmemiştir. Soğuk savaşın aktörlerinin birbirlerini yok edecek nükleer güce sahip olmaları, bir nükleer denge veya dehşet dengesini doğurmuştur. Bu durum soğuk savaş diplomasisinin temelini oluşturmuş ve taraflar nükleer güçlerini birbirlerini caydırma amacıyla kullanmışlardır.

Soğuk savaşın tartışmalı olan konularından biri de ne zaman başladığıdır. Ortak bir görüşün bulunmadığı bu konuda; 1945 Yalta Konferansı, 1945 Potsdam Konferansı, 1946’da Churchill’in Demir Perde konuşması veya 1947 Truman Doktrini başlangıç olarak kabul edilmektedir.³¹

Soğuk savaş, II. Dünya Savaşı’nda ortak düşmana karşı hareket eden iki devlet arasında neden başlamıştı? Bu sorunun cevabı II. Dünya Savaşı’nda saklıdır. Nasıl II.

²⁷ Suat PARLAR, *Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO*, 56.

²⁸ Cemal ACAR, *Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*, 32.

²⁹ Funda KESKİN, “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi Kutusu”, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 536.

³⁰ Faruk SÖNMEZOĞLU- Hakan GÜNEŞ- Erhan KELEŞOĞLU, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 23; Bkz. (17), SANDER, 202.

³¹ Bkz. (26), MERİH, 1.

Dünya Savaşı'nın nedenleri I. Dünya Savaşı'nda yatıyorsa, soğuk savaşın nedenleri de II. Dünya Savaşı'nda yatmaktadır. Hatta SSCB ve ABD arasındaki sorunlar Bolşevik Devrimi'ne kadar uzanan bir süreçte aranmalıdır.

1.2. Soğuk Savaşın Kökenleri

Soğuk savaşın iki aktörü ABD ve SSCB, II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi, ekonomik ve ideolojik nedenlerle iki kutuplu dünyanın öncüleri olmuşlardır. ABD savaştan en büyük ekonomik güç, Sovyetler ise en büyük askeri güç olarak çıkmıştır. Savaşta Almanya ve Japonya'ya karşı ortak hareket eden iki ülkenin arasındaki çekişme aslında XX.yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır.

ABD ile Rusya arasındaki ilk karşılaşma Asya'da olmuştur. XIX.yüzyılın sonlarına doğru ABD batıya doğru, Rusya ise doğuya doğru genişlemekteydi. Çin'in vilayeti olan Mançurya'da ABD ticaret yapmak, Rusya ise burayı ticarete kapatmak istemekteydi. Bu olaydan sonra ABD, Rusya'nın yayılmacılığına karşı Mançurya'yı ticarete açık tutmayı isteyen Japonya'yı desteklemiştir. 1905 Japon-Rus Savaşı'nda Ruslar Japonya'ya mağlup olunca ABD'nin, Rusya ile Asya'daki mücadelesi sona ermiştir.³²

1917 Bolşevik Devrimi'ne ABD, siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye soktuğu için hemen cephe almıştır. Dünya devrimini savunan Bolşevikler, ABD'yi tedirgin etmiş ve ABD'liler liberal ekonomik politikalarına zarar geleceğinden çekinmişlerdir. Bu çekinceler sonucu ABD, Bolşevik Kızıl Ordusu'nun karşısındaki Çarlık yanlısı Beyaz Ordu'ya askeri destek vermiştir.³³

³² Bkz. (17), SANDER, 203-204; Bkz. (28), ACAR, 24-25.

³³ Bkz. (24), ATAÖV, 29-30.

ABD, SSCB'yi 1933 senesinde tanıyana dek siyasi ilişkiler kurulmamış, ancak ABD'li işadamları Sovyetlerle temas kurmuşlardır. 1925-1930 yılları arası iki ülke arasındaki ticarete artış meydana gelmiştir. Her ne kadar ticari ilişkiler kurulsa da siyasi ilişkiler güvensizlik dolayısıyla gelişmemiştir.³⁴

ABD ve SSCB, II. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı ittifak yapmak zorunda kalmıştır. Almanya'nın SSCB'yi mağlup etmesi demek Avrupa'da dengelerin Almanya lehine büyük oranda değişmesi demektir. SSCB'nin Almanya'yı mağlup etmesinde ABD gerek askeri gerekse de ekonomik destekle önemli bir rol oynamıştır. ABD de Japonya'yı atom bombası sayesinde mağlup etmiş ve II. Dünya Savaşı sona ermiştir. Almanya'ya karşı iki ülke ittifak yapsa da tarihten gelen siyasi güvensizlikler ABD ve SSCB'yi gerçek bir müttefik yapamamıştır. Fransa ve İngiltere'nin savaştan güçsüz çıkması sonucu savaş sonrası düzende anlaşılamayan ABD ve SSCB arasında soğuk savaş başlayacaktır.

Soğuk savaş ile ilgili diğer bir tartışma konusu da savaşı kimin başlattığıdır. Soğuk savaş kimin başlattığı konusunda ise ne zaman başladığı konusunda olduğu gibi ortak bir görüş bulunmamaktadır. Soğuk savaş ABD'nin mi yoksa SSCB'nin mi başlattığı konusunda görüşlerin ortaya konulduğu üç ekol bulunmaktadır.

Gelenekçi ekole göre; soğuk savaşın kaynağı Moskova'nın yayılcı politikalarıdır. Sovyetler hiçbir konuda uzlaşıcı olmamıştır ve ABD'ye başka bir politika olanağı sunmamıştır. ABD'li politikacılar Sovyet yayılcılığını durdurmak için önlemler almak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda soğuk savaş kaçınılmaz olmuştur. Bu ekolün en önemli temsilcileri George F. Kennan ve Klaus Epstein'dir.³⁵

Revizyonist ekole göre ise; Sovyetlerin, savaşın ardından uyguladığı politikalar savunmacı politikalarlardır. ABD ise kapitalist çıkarları sonucu soğuk savaş başlatmıştır. Revizyonist Alperovitz'e göre Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombalar Japonya'yı değil Sovyetleri hedef almıştır ve soğuk savaş, ABD'nin atom

³⁴ Bkz. (17), SANDER, 204.

³⁵ Bkz. (28), ACAR, 30.

bombalarıyla başlamıştır.³⁶ Revizyonistlere göre Sovyet tehdidi abartılmış ve Washington, soğuk savaşı tırmandıran bir rol izlemiştir. Bu ekolün en önemli temsilcileri Gar Alperovitz ve Thomas G. Paterson'dur.³⁷

Yeni Revizyonist ekol ise; sorumluyu ılımlı denilebilecek şekilde aramıştır. Bu ekole göre, kısa vadede Sovyetlerin politikaları savunmaya yönelik ve dikkatliydi, ancak uzun vadede büyük bir güç ve nüfuz sahibi olma amacını taşıyordu. ABD, Avrupa'da güç dengesini sağlamak zorundaydı. Bu ekolün en önemli temsilcileri ise, John Lewis Gaddis ve Robert Dallek'tir.³⁸

Soğuk savaşın kökenlerini açıklarken, diğer ekollere göre nispeten daha ılımlı olan Yeni Revizyonist çerçeveye göre, her iki ülkenin de politikalarına bakarak açıklamak daha doğru olacaktır.

Soğuk savaş, temelde ideolojilerin savaşıdır. SSCB'nin komünizmi ile ABD'nin kapitalizmi birbirine tamamen zıt karakterdedir. İdeolojik çatışmanın başlaması Bolşevik Devrimi ile kendini göstermiştir. Bu nedenle soğuk savaşın dolaylı olarak Bolşevik Devrimi ile başladığını iddia edebiliriz.

Özel mülkiyeti reddeden, sınıfsız bir toplum amaçlayan ve burjuvazinin yıkılıp proletarya iktidarının kurulduğu düzeni savunan Marksizmin ilk uygulayıcısı 1917 Devrimi lideri Lenin olmuştur. Bolşevik Devrimi ile birlikte siyasal kapitalizm yıkılmıştır, ancak devrimlerin diğer ülkelerde gerçekleşmemesi ve Lenin'in 1924'te ölümü üzerine Stalin, "Tek Ülkede Sosyalizm" fikrini ortaya atmıştır. Bu fikre göre Sosyalist bir ekonominin tüm ülkede kurulması ve kapitalizmin ekonomik olarak da yok edilmesi gerekliydi. Stalin bunu Sovyetleri bir sanayi devletine dönüştürerek gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Sovyetler böylece komünizmin bir üssü olacak ve komünizmi diğer ülkelere buradan yayacaktı.³⁹

³⁶ Cangül ÖRNEK, **Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı**, 21.

³⁷ Bkz. (28), ACAR, 31.

³⁸ a.g.k, 31-32.

³⁹ Erel TELLAL, "Stalin ve Tek Ülkede Sosyalizm Kutusu", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 160.

Lenin'in beklediği uluslararası proletarya devrimi gerçekleşmese de Stalin'in sanayileşme politikaları sonucu Sovyetler 1930'lu yılların sonunda en güçlü proleter devlet olmuştur. Sovyetler artık Avrupa'nın birçok yerinde ideolojik egemenliğe hazır durumdaydı ve kapitalizme büyük tehdit konumuna gelmişti. Kapitalizme karşı İspanya, Fransa, İtalya ve Almanya'da komünizme ilgi gitgide artmaktaydı.⁴⁰

Komünizmin ciddi bir tehdit olmaya başlaması kapitalist dünyanın lideri ABD'yi endişelendirmiştir. Kapitalizm, ABD'nin emperyalist ekonomik politikalarla tüm dünyaya hakim olmasını ifade eden bir kavramdır. Amerikan kapitalizmi 1898 senesinde başkan McKinley ile birlikte büyük bir yayılım hedefi belirlemiştir. Roosevelt de Amerikan sermayesini dünya pazarına açmıştır. Amerikan kapitalizmi Wilson döneminde de Amerikan tekeli tüm dünyaya yaymayı amaçlamayı sürdürmüştür. 1917 Bolşevik Devrimi, Amerika'nın ekonomik üstünlüğünü tıkamaya başlayan en önemli olay olmuştur. Amerika'nın Bolşeviklere karşı Çarlık yanlısı Beyaz Ordu'yu desteklemeleri ve onlara yardımları, komünizmin kapitalizme bir tehdit oluşturmaya başladığının somut bir göstergesidir.⁴¹

1944'te dünya serbest ticaretini sağlamak amacıyla mali ve ticari bir sistem kurulması kararı alınmış ve 44 ülkenin katılımıyla "Bretton Woods" sistemi kurulmuştur. Bu sistemde Almanya, İtalya ve Japonya doğal olarak yer almamıştır. Bu sisteme üye olan 29 ülkenin imzasıyla "Uluslararası Para Fonu" (IMF) ve Dünya Bankası Aralık 1945'te kurulmuştur.⁴² Bu ekonomik girişimlerin ABD'nin ekonomisinin lehine olduğu açıktır. İdeolojik çatışma, ekonomik çatışmanın da temelini oluşturmuştur.

Soğuk savaşın ideolojik nedenlerinin, ekonomik nedenleriyle ilintili olduğu açıktır. Komünizmin, kapitalist rejimlerin yok olması gerektiği savunması onu kapitalizmin baş düşmanı haline getirmiştir. II. Dünya Savaşı'nda her ne kadar bu

⁴⁰ John Lewis GADDIS, **Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek**, çev. Dilek Cenkçiler, 85.

⁴¹ Bkz. (24), ATAÖV, 27-30.

⁴² İlhan AKSOY-Yavuz GÜLER, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu**, 44.

ideolojik iki kutupun Almanya'ya karşı ittifak yaptığı gözlemlense de bunun komünizm ve kapitalizmin birlikteliği şeklinde yorumlanması yanlıştır. Nitekim Stalin'in, II. Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin kurulması için uğraşları ve İran üzerinden Ortadoğu'yu hedeflemesi, kapitalist Amerika'nın 1947'den sonra Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi önlemler almasını gerektirecek ve Soğuk savaş tüm gerçekliğiyle kendini hissettirmeye başlayacaktır.

Soğuk savaşın siyasi kökenleri ise daha II. Dünya Savaşı sürerken toplanılan konferanslarda kendini göstermeye başlamıştır. ABD'nin coğrafi konumunun kendisini güvende sağladığı gerçeği 1941 senesinde Japonya'nın Pearl Harbor saldırısı ile yok olmuştur. ABD bu olaydan sonra Monroe Doktrini'ni⁴³ terk edip savaşa katılmıştır.

Sovyetlerin, Almanya'yı Stalingrad'da mağlup etmesi ve savaşın sonunun müttefiklerin lehine sonuçlanacağını görülmesi üzerine, henüz savaş resmen bitmeden savaş sonunda oluşacak düzene dair konferanslar yapılmıştır.

19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Moskova'yı ziyaret ederek Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile toplantı yapmıştır. Toplantıya ayrıca Çin Dışişleri Bakanı da katılmıştır. Sovyetlerin Moskova Konferansı'ndaki ana amacı Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açtırmak istemesiydi. Sovyetler, ayrıca Amerika'dan ekonomik yardım talep etmiştir.⁴⁴ Konferans sonucunda Sovyetler, müttefikler ile "Kurtarılmış Avrupa Deklarasyonu" imzalamıştır. Bu deklarasyona göre Avrupa'daki faşist Alman ve İtalyan rejimleri tasfiye edilecekti. Taraflar savaştan sonra yeni bir uluslararası örgütün kurulması konusunda da anlaşmışlardır.⁴⁵ Kissinger'a göre

⁴³ Monroe Doktrini, Amerikan Başkanı James Monroe tarafından 2 Aralık 1823'te Amerikan Kongresi'ne gönderdiği mesajdaki Amerikan Dış Politikasının temel ilkeleridir. Bu doktrine göre, Amerika, Avrupa'nın işlerine karışmamaktadır ve karışmayacaktır. Aynı şekilde Avrupa da Amerika'nın işlerine karışmamalıdır. Bu doktrin I. Dünya Savaşı'nda ve II. Dünya Savaşı'nda terk edilmiştir. Bkz. (9), ARMAOĞLU, 101-103.

⁴⁴ a.g.k, 477-478.

⁴⁵ Bkz. (17), SANDER, 172.

Sovyetlerin ikinci bir cephe açtırmak istemesi Doğu Avrupa ve Balkanlar'a yakınlaşmak istemesinden ileri gelmekteydi.⁴⁶

28 Kasım- 1 Aralık 1943 tarihleri arasında ise Roosevelt, Stalin ve Churchill'in katıldığı "Tahran Konferansı" toplanmıştır. Üç büyüklerin de katıldığı bir konferans olması bakımından önemli olan konferansta Sovyetler, ikinci cephenin açılması konusunda yine ısrarcı olmuşlardır. Konferansta alınan önemli kararlardan biri Türkiye'nin savaşa katılmasının sağlanması olmuştur. Roosevelt ve Churchill, Tahran dönüşü Kahire'de İnönü'ye savaşa girmesi telkinlerinde bulunmuşlardır.⁴⁷

Roosevelt'e göre savaş sonrası düzende; galiplerden ABD, İngiltere ve SSCB'nin yanlarına Çin'i de alıp olası bir düşmana karşı barış düzenini koruması gerekliydi. "Dört Polis" olarak bilinen bu düzen Yalta Konferansı'na kadar sağlanabilir görünmekteydi. ABD'de Stalin'e karşı Almanya'yı mağlup etmesinden dolayı sempati dahi mevcuttu. Amerika'da Teksas Senatörü Tom Connally şöyle diyordu:"... *Ruslar, yıllardan beri ekonomilerini değiştirmekte ve komünizmi terk etmeye hazırlanmaktadırlar ve Batı dünyası onların çabalarının mutlu sonucundan yalnızca memnun olacaklardır...*"⁴⁸

Savaş sonu düzenine dair toplanan konferanslardaki olumlu hava 1945 senesinde değişmeye başlamıştır. Yalta ve Potsdam'da müttefiklerin görüş ayrılıkları ortaya çıkacak ve soğuk savaşın temelleri atılacaktır.

Yalta Konferansı, 4-10 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'da Yalta yakınlarındaki Livadia Sarayı'nda toplanmıştır.⁴⁹ Konferansta alınan kararlara göre, Almanya üç işgal bölgesine ayrılacak, Almanya tamirat borcu ödeyecek, Polonya'da demokratik seçimler yapılacak, faşist rejimlerin yerine demokratik rejimler kurulacak, 1 Mart'a kadar ortak düşmana savaş ilan eden ülkeler Birleşmiş

⁴⁶ Henry KISSINGER, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, 442-443.

⁴⁷ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 480-481; Bkz. (17), SANDER, 173-174.

⁴⁸ Bkz. (46), KISSINGER, 432;453.

⁴⁹ Georg Von RAUCH, **A History Of Soviet Russia**, 375.

Milletler'e üye olabilecekti.⁵⁰ Konferansta ayrıca; Sovyetler, Uzakdoğu'daki savaşa katılmayı kabul etmiş, karşılığında ise Port Arthur deniz üssü ile Kuril Adaları'nı ve Güney Sakhalin Adaları'nı almıştır.⁵¹ Konferansta boğazların statüsünün Sovyetlerin lehine değiştirilmesi kararı alınmış ve Türkiye'nin haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır. Roosevelt, konferanstan memnun olarak ayrılmasına rağmen Churchill hiç memnun olmamış ve anılarında Yalta'yı "final" olarak adlandırmıştır.⁵²

Yalta Konferansı, görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı ve savaş sonu barışın korunmasına dair özellikle İngiltere tarafından endişelerin olduğu bir toplantı olmuştur. Bu endişelere rağmen ABD ve SSCB arasında büyük sorunlar Yalta'da değil Potsdam'da ortaya çıkacaktır.

Potsdam Konferansı öncesi ABD başkanı Roosevelt ölmüş ve yerine Harry S. Truman geçmiştir. Truman'ın başkan olması çok ani olmuştur. Politik kariyer açısından deneyimsiz denilebilecek olan Truman döneminde ABD'nin politikasında değişimler gözlenecektir.

Almanya'nın 8 Mayıs 1945'te teslim olması ile Avrupa'da savaş resmen sona ermiştir.⁵³ Potsdam Konferansı öncesi, Hitler ölmüş, Almanya işgal edilmiş ve Avrupa'da savaş bitmiştir.

Potsdam öncesi ABD ve SSCB'nin arasında bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Sovyetler, savaş sırasında ABD'den yüksek miktarda aldığı "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımının 1945'te aniden kesilmesine tepki göstermişlerdir. Almanya'nın savaştan çekilmesi sonucunda Almanya'dan alınacak topraklar konusunda da fikir ayrılıkları oluşmuştur.⁵⁴

⁵⁰ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 489.

⁵¹ Bkz. (49), RAUCH, 378.

⁵² Bkz. (9), ARMAOĞLU, 490.

⁵³ Bkz. (26), MERİH, 23.

⁵⁴ Bkz. (17), SANDER, 186.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda SSCB'yi Stalin, ABD'yi Truman, İngiltere'yi ise seçimleri kazanan Clement Atlee temsil etmiştir. Potsdam Konferansı'nda alınan kararlara göre, Almanya konusunda dört devlet de kendi işgal bölgelerinde demokratik rejimler kurulmasına karar vermişlerdir. Sovyetlerin boğazlarda üs istemesi ve Türkiye ile ortak savunma talebi reddedilmiştir. Sovyetler, Japonya'ya karşı savaşmayı kabul etmiştir.⁵⁵ Potsdam'da Sovyet istekleri genelde reddedilmiştir. Boğazlardan üs isteğinden başka; İtalya'nın bazı Afrika topraklarının Rus hakimiyetine girmesi, Romanya ve Bulgaristan'daki Sovyetler tarafından kurulan hükümetlerin Batı tarafından tanınması istekleri de reddedilmiştir.⁵⁶

Potsdam Konferansı'nın en önemli olayı ise Truman'ın Stalin'e atom bombasının varlığından bahsetmesi olmuştur. Stalin ise Truman'a sadece Japonlara karşı iyi bir şekilde kullanılacağından ümitli olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

ABD, atom bombalarını 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, 9 Ağustos'ta da Nagasaki'ye atarak Japonya'yı mağlup edip teslim zorlamasıyla dünya savaşı sona ermiştir. Japonya'nın teslim olmasından sonra ABD ve SSCB ilişkileri gittikçe bozulmuştur. Doğu Avrupa ve Almanya'dan sonra atom silahları sorunu da ortaya çıkmıştır.⁵⁸ ABD'nin atom bombası ile savaşa son vermesi Sovyetlerde de yankı uyandırmıştır. Molotov, ABD'nin atom bombalarının Japonya'yı değil kendilerini hedef aldığını belirtmiştir. Molotov, Sovyetlerin de atom bombası ile ilgilerinin II. Dünya Savaşı sırasında başladığını belirtmiş, atom bombası yapımı ile ilgili belgelerin ABD'de bulunan casusları aracılığıyla temin edildiğini söylemiştir.⁵⁹

ABD'li diplomat George F. Kennan, 22 Şubat 1946 tarihli uzun telgrafında, SSCB ile uzlaşmaktan vazgeçilmesi, SSCB'nin yayılmacı politikasının çevrenin gerektirdiğini vurgulamıştır. Hemen ertesi ay da Churchill, 5 Mart 1946'da ünlü "Demir

⁵⁵ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 492-494.

⁵⁶ Bkz. (46), KISSINGER, 479.

⁵⁷ a.g.k, 480.

⁵⁸ Bkz. (25), MCMAHON, 41.

⁵⁹ Feliks ÇUYEV, **Molotov Anlatıyor**, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu-Suna Kabasakal, 108-111.

Perde” konuşmasını yapmış ve “Baltık’taki Stettin’den Adriyatik’teki Trieste’ye dek, kıtanın üzerine bir demir perde indi” demiştir.⁶⁰

Soğuk savaşın kendini yakından hissettirmesi 1946 senesinde başlamıştır. Sovyetlerin 1942’de İran’da konuşlandırdığı askerlerini çekmemesi, Türkiye’den toprak ve üs talepleri ile Kuzey Afrika’daki İtalyan sömürgelerinin yönetimini istemesi; Kennan’ın uzun telgrafı ile birleştiğinde, ABD artık çevreleme politikasını uygulamaya koyma gerekliliğini hissetmiştir.⁶¹

Sovyetler 1946 itibariyle Yunanistan’da çıkan ayaklanmada komünistlere destek vermiştir. Sovyetler daha sonra Doğu Avrupa’da sosyalist bloğun oluşması amacıyla önce komünist hükümetleri desteklemiş daha sonra muhalif partileri etkisiz bırakmıştır. Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Çekoslovakya gibi ülkelerde komünist rejimleri inşa etmiştir. 5 Ekim 1947’de SSCB, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Fransa ve İtalya komünist parti liderleri Polonya’da toplanmış ve “COMINFORM” ilan edilmiştir. Cominform’un amacı emperyalizm ile mücadele, SSCB’nin işçilerin tek vatani olduğunun savunulması ve tüm dünyayı kapsayan bir Sovyetler Cumhuriyeti’nin kurulmasıydı. Ayrıca Sovyetlerin, Çin’deki komünistlere verdiği destek sonucu 1 Ekim 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.⁶² Ocak 1949’da ise SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya arasında ise “COMECON” kurulmuştur. Comecon’un amacı üye ülkelerin ekonomik gelişmesini sağlamaktı.⁶³

Sovyetlerin yayılmacı politikalarına karşın ABD, çevreleme politikası çerçevesinde komünizmin cazibesini de ortadan kaldırma maksadıyla Sovyet tehdidi altında olan Yunanistan ve Türkiye’ye askeri ve ekonomik yardım yapmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı olarak adlandırılan ve Avrupa’da komünizmin etkisini

⁶⁰ Bkz. (25), MCMAHON, 41-42.

⁶¹ Bkz. (40), GADDIS, 34-35.

⁶² Bkz. (9), ARMAOĞLU, 523-535.

⁶³ Funda KESKİN, “Comecon Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 501.

kırmak için yapılan yardımların Amerikan ekonomisinin de lehine olacağı düşünülmüştür.

1948'de Sovyetlerin politikaları iyice sertleşmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan sonra Stalin, Berlin'in batısına olan kara ulaşımını tamamen durdurmuştur. Batı Almanya'nın kurulmasını engellemek amacıyla yapılan bu girişim, Batının Berlin'in batısına uçaklarla erzak ve yakıt yardımı yapmasıyla son bulmuştur. Stalin, ablukaya 1949'da son vermiştir. Sonuçta Eylül 1949'da batılılar Federal Almanya Cumhuriyeti'ni; bir ay sonra ise Sovyetler kendi işgal bölgelerinde Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.⁶⁴ Berlin Buhranı veya Berlin ablukası olarak bilinen bu olay soğuk savaş aktörlerini ilk defa ciddi bir şekilde karşı karşıya getirmiştir.

İki kutuplu dünya yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Batı, 4 Nisan 1949'da askeri savunma paktı olan NATO'yu kurarak Batı Bloğu'nu, Sovyetler önderliğindeki Doğu ise, 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı'nı kurarak Doğu Bloğu'nu oluşturmuştur.

Soğuk savaşın kökenleri, II. Dünya Savaşı sırasında toplanan konferanslarda oluşan savaş sonrası düzene dair görüş ayrılıkları ile başlamış, ideolojik zıtlık bu durumu daha da körüklemiş, Sovyetler yayılcı ABD çevreleyici politika izlemiş ve sonuçta iki kutuplu dünya oluşmuştur.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda izlediği tarafsızlık politikasının etkisiyle soğuk savaşın başlarında uluslararası arenada adeta yalnız kalmıştır. Sovyetlerin taleplerine karşı tek başına mücadele etmiştir. Yalta ve Potsdam'da Sovyetlerin toprak ve üs talepleri Türk-Sovyet ilişkilerine yön veren dinamikler olacak ve Türkiye'nin soğuk savaşta taraf belirlemede önemli etkenler olacaktır.

⁶⁴ Bkz. (25), MCMAHON, 50.

1.3. Yalta ve Potsdam Konferansları Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri

1939'daki Saraçoğlu-Molotov görüşmesinde boğazlar hakkında dile getirilen Sovyet talepleri, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla beraber rafa kalkmıştır. Sovyetlerin savaştan galip çıkacaklarını anlamaları üzerine boğazlarla ilgili taleplerine tekrar başladıkları görülmüştür.

Stalin, 9-20 Ekim 1944'te Moskova'da bulunan Churchill'e Montrö Sözleşmesi'nin eskidiğini ve değiştirilmesi gerektiğini söylemiş, Churchill'de bu görüşmenin ayrıntılarını Roosevelt'e göndermiştir.⁶⁵ Görüldüğü üzere Sovyetler, boğazlardaki emellerinden vazgeçmemiştir ve Yalta Konferansı öncesi bunu dillendirmiştir.

Savaşa girmediği için Türkiye'ye kızgın olan ABD ve İngiltere, boğazlar konusunda daha dikkatli davranmışlardır. Churchill, Japonya'nın Montrö Sözleşmesi'nden çıkarılması üzerinde yapılacak değişikliklere hazır olduğunu bildirmiştir. ABD'li diplomatlar tarafından Roosevelt'e verilen memoranduma göre ise de boğazların rejiminde yapılacak değişiklik Türkiye'nin egemenliğini ihlal edebilirdi ve Balkanlar ile Ortadoğu'daki siyasi dengeleri Sovyetler lehine değiştirebilirdi. Ancak, ABD de İngiltere gibi Montrö Sözleşmesi'nde ufak değişikliklerin yapılabileceği kanısındaydı.⁶⁶

4-10 Şubat 1945 senesinde ABD, SSCB ve İngiltere'nin katıldığı Yalta Konferansı'nın son gününde Stalin, boğazlar konusunu açmıştır. Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin olayların gerisinde kaldığını, Montrö Sözleşmesi imzalandığında Sovyetlerle Batının arasının açık olduğunu, şimdiki düşmanları Japonya'nın sözleşmedeki yerinin Sovyetlerden daha fazla olduğunu, sözleşmenin tarihe karışmış Milletler Cemiyeti'ne bağlı olduğunu, Türklerin boğazları savaş tehlikesi gördüğü

⁶⁵ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 270.

⁶⁶ Cemil HASANLI, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 125-126.

anda bile kapayabileceğini belirtmiş ve değişiklik taleplerini açıklamıştır.⁶⁷ Yalta Konferansı'nda Stalin'in taleplerinden başka boğazlarla ilgili fazla ayrıntıya girilmemiştir. Konferansa katılan ABD Genelkurmay Başkanı W.D. Leahy, boğazlar konusunun konferansta detaylı olarak ele alınmadığını, ancak Sovyetlerin boğazların kontrolünü ele geçirmek istediğinin herkes tarafından bilindiğini vurgulamıştır.⁶⁸ Yalta'da, 11 Şubat 1945'te imzalanan protokolün XIV. Maddesine göre üç dışişleri bakanının gelecek Londra toplantısında Sovyetlerin, Montrö ile ilgili önerisini inceleyip görüşlerini hükümetlerine bildirecekti. Türk Hükümetine de zamanı geldiğinde bilgi verilecekti.⁶⁹

Yalta Konferansı'nda boğazlar konusundan başka Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir konu daha bulunmaktaydı. Yalta'da alınan karara göre 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ülkeler, Birleşmiş Milletler'e katılacak ülkelerin belirleneceği San Francisco Konferansı'na katılabileceklerdi. İngiliz büyükelçisi Peterson, bu kararı Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya bildirmiş, bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye, 5 Mart 1945'te konferansa davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer almıştır.⁷⁰

Türkiye'nin katılmadığı Yalta Konferansı'nda Stalin'in boğazlar hakkındaki önerilerini müttefik devletlere açık bir şekilde dillendirmesi Sovyetlerin, bizzat Türkiye'den de bazı talepleri olabileceği kanısını oluşturmuştur. Nitekim, Türkiye'nin Almanya'ya savaş açması Sovyetlerin bu politikasını yumuşatmamış ve 1945'in Mart ayında Sovyetler, Türkiye'den bazı taleplerde bulunmuşlardır.

19 Mart 1945'te Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına çağırıp, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık

⁶⁷ Bkz. (16), ERKİN, 266.

⁶⁸ Mehmet Seyfettin EROL, "Sovyet Talepleri Krizi", ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, 59.

⁶⁹ Fahir ARMAOĞLU, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, 125.

⁷⁰ Ahmet Şükrü ESMER-Oral SANDER, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, ed. Mehmet Gönlübol-Cem Sar vd, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 184-185.

Antlaşması'nın feshiyle ilgili bir nota vermiştir.⁷¹ Molotov gerekçe olarak; II. Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkan derin değişiklikleri ve 1925 Antlaşması'nın yeni şartları karşılamadığını göstermiştir.⁷² Türkiye, Sovyetlerin bu adımı karşısında 7 Kasım 1945'te sona erecek olan antlaşmanın yerine Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapan yeni bir antlaşma zemini için Moskova'ya cevap vermiştir.⁷³

19 Mart 1945 tarihi Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemli bir tarihtir. Savaştan galip çıkacağını anlayan Sovyetler, Türkiye üzerindeki amaçlarını gösteren bir politikaya dönmüştür. Onur Öymen'e göre ise 19 Mart 1945 tarihi soğuk savaşın başlangıç tarihidir. Sovyetler, boğazlar sorununu kendi lehlerine çözmek için harekete geçmişlerdir.⁷⁴

31 Mart 1945'te Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Sovyetlerin boğazları salt Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ilgilenmesi gereken bir konu olarak gördüğünü ABD büyükelçisi Steinhard'a bildirmiş, ancak beklediği desteği görememiştir.⁷⁵

7 Haziran 1945'te Molotov, Selim Sarper'i tekrar Moskova'da ağırlamış ve yeni bir antlaşma zemini için bazı şartlar ileri sürmüştür. Sovyetlere göre yeni bir antlaşma yapılması için; boğazların ortak denetimi, boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi ve Kars ile Ardahan'ın SSCB'ye iadesi gerekliydi.⁷⁶ Molotov, bu görüşmede 1921 Antlaşması'nın Sovyetlerin zayıf olduğu bir dönemde yapıldığını ve şartların değiştiğini vurgulamıştır. Molotov, Kars ile Ardahan'ı istemelerini eski haksızlıkları gidermeye çalışmaya bağlamıştır. Molotov, boğazlarda ortak savunma ve askeri üs istemesini ise 200 milyonluk bir insan kitlesinin sorumluluğunun salt Türkiye'ye bırakılamayacağına dayandırmıştır.⁷⁷

⁷¹ Cihat GÖKTEPE-Süleyman SEYDİ, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", 200; Bkz. (14), SARAY, 72.

⁷² Bkz. (65), GÜRÜN, 277.

⁷³ Bkz. (16), ERKİN, 249-250.

⁷⁴ Bkz. (23), ÖYMEN, 99.

⁷⁵ Mustafa EKİNCİKLİ, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, 68-69.

⁷⁶ Bkz. (66), HASANLI, 140.

⁷⁷ Bkz. (3), BİLGE, 269-270.

Baskın Oran, Sovyetlerin Kars ve Ardahan'ı istemesini stratejik bir sınır değişikliği yapmak çabalarına; boğazlardan üs istemesini ise güneyini güvence altına almak istemesine bağlamaktadır.⁷⁸

Sovyetlerin toprak ve üs talepleri doğal olarak reddedilmiştir. Türkiye'nin, boğazlardaki egemenliğini tehdit eden ve doğudan toprak koparma amaçlı Sovyet taleplerini kabul etmesi beklenemezdi.

Türkiye'nin Sovyet talepleri ve baskısına tek başına karşı koyacak olması netleşmeye başlamıştı. Sovyet taleplerinin ABD ve İngiltere'ye de iletilmesine rağmen bu iki ülkeden destek gelmeyeceği anlaşılmıştı. Roosevelt'den sonra başkanlığa gelen Truman; Sovyetlerin toprak talebi konusunun Türk ve Rusların kendi başlarına çözmesi gereken bir sorun olduğunu belirtmiş, fakat boğazların tüm dünyayı ilgilendirdiğini söylemiştir.⁷⁹ ABD, söz konusu boğazlar olduğunda devreye gireceğini, Sovyetlerin Türkiye'den toprak taleplerinin ise kendilerini ilgilendirmeyeceğini belirtmesi, ABD'nin Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının önemini henüz anlayamadığını göstermiştir.

18 Haziran 1945'te, Molotov ve Sarper arasında tekrar yapılan görüşmede Sovyetler taleplerinde ısrarcı olunca, olası bir antlaşma ihtimali de ortadan kalkmıştır.

Potsdam Konferansı öncesi ABD başkanı Truman'a boğazlar konusu hakkında memorandumlar verilmiştir. Bu memorandumlara göre; ABD, Rus savaş gemilerinin boğazlardan her zaman geçiş hakkını destekleyecek, Rusların taleplerinin haklılığı vurgulanacak, ancak boğazlardan üs talebi gündeme gelirse ABD bunu Birleşmiş Milletler'e götürmek isteyecekti.⁸⁰

⁷⁸ Baskın ORAN, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu", 56.

⁷⁹ A.g.m, 57.

⁸⁰ Bkz. (69), ARMAOĞLU, 128-129.

SSCB, ABD ve İngiltere'nin katıldığı 17 Temmuz-2 Ağustos tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda Stalin, boğazlar konusunu tekrar gündeme getirmiştir. 18 Temmuz'da Türkiye meselesi gayri resmi olarak görüşülmüş, 22 Temmuz'da ise resmi olarak gündeme gelmiştir. Sovyetler, Montrö'nün değişmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamıştır. Sovyetler ayrıca, Türkiye'den toprak taleplerinin gerekçelerini de konferansta açıklamıştır. Sovyetlere göre, 1921'de Sovyet Ermenistanı ve Sovyet Gürcistanı'ndan zorla toprak alınmıştır. Kars ve Ardahan'ı kasteden Sovyetler bu toprakları geri istediğini belirtmiştir. Churchill ise Stalin'i Türkiye'yi korkutmaması için ikna etmeye çalışmıştır.⁸¹

ABD'nin Potsdam Konferansı'ndaki önceliği ise Uzakdoğu idi. Japonya'nın mağlup edilmesi için Sovyetlerin de Japon savaşına katılması gerekliydi. ABD'nin Sovyetleri alttan alması ve taviz vermesinin nedeni de önemli ölçüde Japonya meselesiydi. Truman da anılarında bunu doğrulamıştır.⁸²

Tarafların Potsdam'da Montrö'nün değişmesi konusunda hem fikir olmalarına karşın herhangi bir değişiklik kararı alınmamıştır. 2 Ağustos'ta sona eren konferansın Stalin, Truman ve Atlee tarafından imzalanan protokolünde boğazlarla ilgili karar XVI. maddede yer almıştır. Buna göre, üç hükümet de Montrö'nün yenilenmesi için Türk hükümeti ile doğrudan görüşmeler yapacaktır.⁸³

Oral Sander'in de belirttiği gibi Potsdam Konferansı, Sovyetlerin boğazlar konusundaki uzun süreden beri olan taleplerinin ABD ve İngiltere'ye kabul ettirilmesi bakımından önemlidir.⁸⁴

Potsdam Konferansı'nda ABD'nin ilk hedefi Sovyetleri Japonya'ya karşı savaşa sokmak olduğundan Sovyetlerin boğazlarla ilgili taleplerine fazla tavizkar davranmıştır. ABD'nin, Sovyetlerin toprak taleplerinin Türkiye ile Sovyetler

⁸¹ Cemil HESENİ, "Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Toprak İddiaları", 17-18.

⁸² Melih AKTAŞ, **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, 25.

⁸³ Bkz. (69), ARMAOĞLU, 133.

⁸⁴ Bkz. (17), SANDER, 195.

arasındaki bir mesele olduğunu ifade etmesi, Türkiye'nin Sovyet tehdidi ve baskısı sonucunda ABD'den olan beklentisinde olumsuz bir etki yaratmıştır.

Potsdam Konferansı ile birlikte ABD'nin, boğazlar konusunda söz sahibi olmaya başlaması artık Türk-Sovyet ilişkilerinde ABD'nin de aktif olacağının bir işareti olmuştur. Potsdam ile netleşmeye başlayan soğuk savaşta Türkiye, ABD ve İngiltere'den destek alarak Sovyet tehdidinden uzak kalmaya çalışmıştır. Ancak ABD'nin Sovyetlerden dünya barış düzenine yönelik umutlarının hala sürmesi, Türkiye'ye net bir destek vermesini önlemiştir.

Sovyetleri Potsdam'da Stalin ile birlikte temsil eden Dışişleri Komiseri Molotov, boğazlardan üs istenmesinin Stalin'in bir politikası olduğunu, kendisinin bu fikirde olmamasına rağmen bu politikayı uygulamak zorunda kaldığını belirtmiştir. Molotov, boğazlardan üs istenmesinin ancak Türkiye'nin sosyalist bir ülke olsaydı mantıklı olabileceğini söylemiş ve Sovyetlerin boğazlardan üs istemesini hata olarak nitelemiştir.⁸⁵

Potsdam'dan sonra SSCB, ABD ve İngiltere dışişleri bakanları Eylül'de Londra'da toplanmış, ancak Türkiye hakkında konuşmamışlardır. ABD, boğazlarla ilgili görüşlerini 2 Kasım 1945'te Ankara'ya nota ile bildirmiştir. Buna göre; boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olmalı, boğazlar her zaman Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine açık olmalıdır, barış halinde veya ortak bir karar alınmadıkça boğazlar Karadeniz devleti olmayanların savaş gemilerine kapalı olmalı ve Montrö'den Japonya'nın çıkarılması ve Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler sistemine ikamesi gibi değişiklikler yapılmalıdır.⁸⁶

İngiltere ise boğazlarla ilgili görüşlerini 21 Kasım 1945'te Ankara'ya iletmiştir. İngiltere de ABD'nin notasına benzer görüşler sunmuş ve boğazlar hakkında toplanacak bir uluslararası konferansa katılabileceğini vurgulamıştır. II. Dünya

⁸⁵ Bkz. (59), ÇUYEV, 116-117.

⁸⁶ Bkz. (65), GÜRÜN, 300.

Savaşı'nın hemen sonrasında Sovyetler, donanmasının güçlü olmaması nedeniyle boğazların Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmasını istemiştir. ABD ve İngiltere'ye ait savaş gemilerinin Karadeniz'e ulaşmasını istememişlerdir.⁸⁷ Sovyetler tarih boyunca, güçlü olduklarında boğazların açık olmasını savunmuş; güçsüz olduklarında ise kapalı olmasını istemişlerdir. Bu durumu güvenliklerine bağlamışlardır.

Sovyet baskısı ve tehdidi Potsdam sonrası da artarak devam etmiştir. Bu baskı ve tehditler karşısında Türkiye'de Sovyet karşıtı kamuoyu gittikçe güçlenmiştir. 4 Aralık 1945'te İstanbul'da SSCB karşıtı miting yapılmıştır. Göstericiler; Tan Gazetesi, La Turquie, Yeni Dünya Matbaaları, Berrak ve ABC kitabevlerini tahrip etmişlerdir. Bu olaylar, Türk politik hayatına "Tan Matbaası Olayı" olarak geçmiştir. Sovyetler, 8 Aralık'ta bu olayları kınayan bir nota vermiştir.⁸⁸ Cangül Örnek, Tan Matbaası olayı ve benzeri olayların iç politika kadar dış politika boyutu olduğunu da belirterek, ülke içinde ciddi bir komünizm tehlikesinin bulunduğu imajı yaratılıp ABD'nin buna ikna edilmesi amaçlı olduğunu savunmuştur.⁸⁹

Tan Matbaası olayından birkaç gün sonra 14 Aralık 1945'te Gürcistan Bilimler Akademisi üyelerinden olan iki gürcü profesörün "Komünist" adlı gazetede "Türkiye'den Meşru İsteklerimiz" adlı yazıları yayınlanmıştır. Profesörler bu yazıda; Ardahan, Artvin, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Doğu Lazistan, Trabzon ve Giresun bölgelerinin 1920 ve 1921'de Türkiye tarafından işgal edildiğini belirtmişler ve bu toprakların Türkiye'den geri alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yazı 20 Aralık'ta Pravda ve İzvestiya adlı Sovyet gazetelerinde de yayınlamıştır.⁹⁰

Sovyetler, basını da kullanarak Türkiye üzerindeki taleplerini ve baskılarını arttırmıştır. Gürcü profesörlerin iddiaları Sovyet radyosunda ve basınında açıkça yer almıştır. Türkiye ise Sovyetlerin bu iddialarını ABD büyükelçisi Wilson'a iletmıştır.

⁸⁷ Faruk SÖNMEZOĞLU, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 120-121.

⁸⁸ Haluk GERGER, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, 50; Erel TELLAL, "1945-1960: SSCB İle İlişkiler", ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 503.

⁸⁹ Bkz. (36), ÖRNEK, 73.

⁹⁰ Bkz. (78), ORAN, 58; Bkz. (88), TELLAL, 503.

Wilson, ABD'nin Türkiye ve Sovyetler arasındaki gerginliği endişeyle takip ettiğini ve Türk milletinin gösterdiği cesaret ve kararlılığı takdirle karşıladığını belirtmiştir. İngiltere'de dışişleri bakanı Bevin, 20 Şubat 1946'da konuşma yaparak Türk-Sovyet gerginliğinde Türkiye'nin yanında tavır takınmıştır.⁹¹

Aralık ayı ile birlikte ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında dünyada barışa dayalı kurulacak olan düzende Sovyetlere olan inancın Potsdam'dan sonra yok olmaya başlaması önemli yer tutmaktadır. Türkiye de Sovyet baskısı karşısında ABD ve İngiltere ile sürekli temasta bulunarak ve çekincelerini bildirerek yeni oluşacak düzende Batı tarafında yer almak istediğini göstermeye çalışmıştır.

1.4. ABD'nin Türk-Sovyet İlişkilerinde Rol Almaya Başlaması

ABD'nin 1945'ten sonra değişen Türkiye politikasına ve bunun nedenlerine bakmadan önce Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel geçmişine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

ABD'nin 5 Eylül 1795'te Osmanlı idaresi altındaki Cezayir Dayısı Hasan Paşa ile imzaladığı ve Türkçe kaleme alınan 22 maddelik Dostluk ve Barış Antlaşması Türk-Amerikan ilişkilerinin kuruluşunun ilk adımıdır.⁹² Türk-Amerikan ilişkileri, 7 Mayıs 1830'da Amerika ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Ticaret ve Dostluk Antlaşması ile resmiyet kazanmıştır. 1862'de imzalanan ikinci antlaşma ile de Osmanlı, Amerika'dan silah almaya başlamıştır. 2 Mart 1831'de ise ilk Amerikan

⁹¹ Bkz. (65), GÜRÜN, 303-304.

⁹² Çağrı ERHAN, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Mağrib Ülkeleri İle İlişkileri (1776-1815)", 134.

maslahatgüzarlığı İstanbul'da açılmıştır. Amerika'da ise ilk Osmanlı başkonsolosluğu 1845'te açılmıştır.⁹³

Resmi ilişkilerin kurulduğu 1830'dan I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte ilişkiler ticaret alanında ve Amerikan misyoner faaliyetleri ile geçmiştir. Amerikan başkanı Monroe'nin ilan ettiği doktrine bağlı olarak Osmanlı-Amerika siyasi ilişkileri gelişmemiştir.⁹⁴

I. Dünya Savaşı'nda Amerika'nın Monroe doktrinini kenara bırakıp Almanya'ya savaş ilan etmesi, Almanya'nın müttefiki olan Türkiye'nin, Amerika ile diplomatik ilişkilerini 20 Nisan 1917'de kesmesine neden olmuştur.⁹⁵ I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan Başkanı Wilson'un açıkladığı ilkelerin XII. maddesine göre Osmanlı'da yaşayan azınlıklara özerklik verilmesi gerekliliği, ilişkileri zedeleyen başka bir durum olmuştur. ABD, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1941 Pearl Harbor Saldırısı'na kadar dünya siyasetine karışmama siyaseti izlediğinden Türk-Amerikan ilişkileri olumlu havaya bürünmüştür.⁹⁶

ABD ile Osmanlı'nın doğrudan savaşmaması ve Amerika'nın diğer batı devletleri kadar emperyalist olmadığı düşünülmesi Amerika'ya karşı fazla olumsuz kanılar oluşmasını engellemiştir. Ancak Halide Edip ve Ahmet Emin gibi aydınların Amerikan mandasını savunmasına rağmen Mustafa Kemal Atatürk, Amerikan mandasını kabul etmemiştir.⁹⁷

ABD, 1923'te toplanan Lozan Konferansı'na da gözlemci statüsünde katılmış ve bu konferansta Türkiye ile olan ticari çıkarlarının korunmasını ve boğazların serbest kullanımı konusunda garanti istemiştir.⁹⁸

⁹³ Ali DEMİRDAŞ, 11 Eylül Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 9.

⁹⁴ Nuri KARAKAŞ, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 1.

⁹⁵ A.g.k, 4.

⁹⁶ Bkz. (93), DEMİRDAŞ, 10-11.

⁹⁷ Bkz. (36), ÖRNEK, 65;70.

⁹⁸ Burcu BOSTANOĞLU, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, 357.

1917’de kesilen Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri 11 Şubat 1927’de tekrar kurulmuştur. 1 Ekim 1929’da ise “Ticaret ve Seyrisefain” Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan 1939’a kadar uzanan süreçte Türk-Amerikan ilişkilerini ticaret belirlemiştir. Amerika, bu yıllarda Türk boğazlarına önem vermiştir. Boğazlar rejiminden beklentisi kendi ticaret gemilerinin geçiş serbestliği tanınması olan Amerika, 1936’da imzalanan Montrö Sözleşmesi’nde oldukça memnun kalmıştır.⁹⁹

1940’tan sonra II. Dünya Savaşı sırasında ABD’nin müttefiklerle olan işbirliğinin artması sonucu 1941’de “Kiralama ve Ödünç Verme” yasası çıkartan Amerika, müttefiklere askeri yardımda bulunmuştur. Türkiye de bu yardımlardan dolayı olarak faydalanmıştır. Türkiye’nin Almanya ile saldırmazlık antlaşması yapması sonucu bu yardımlar kesilmiştir.¹⁰⁰

Türk-Amerikan ilişkileri tarihsel süreçte ticari temelde gelişmiştir. Amerika’nın boğazlar politikası da ticari gayeleriyle paraleldir. I. Dünya Savaşı’nda kesilen ilişkilerin 1927’de tekrar başlamasının nedeni de Amerika’nın ticari kaygıları olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası ise ilişkilere siyasi kaygılar da dahil olmuştur. Sovyetlerle başlayan soğuk savaşta Türkiye siyasi ve jeopolitik olarak Amerika’nın önemseydiği en önemli ülkelerden biri olacaktır.

ABD’nin Yalta ve Potsdam Konferansları sürecinde boğazlar hakkında Sovyetlerin Montrö’nün değişmesi gerektiğine dair taleplerine olumlu yaklaştığı ancak üs taleplerine karşı çıktığını, Sovyetlerin Türkiye’den toprak taleplerini ise iki ülke arasında bir mesele olarak adlandırdığını gördük. Potsdam Konferansı sonrasında Sovyetlerin yayılcı politikaları karşısında ABD’de Sovyetlerin olduğu bir barış düzeninin kurulamayacağı kanısı oluşmuştur.

ABD’nin Türkiye politikasındaki değişimin temelinde ABD’nin Sovyetlere karşı değişen politikası yatmaktadır. ABD’nin Sovyetlere karşı değişen politikasının nedenleri arasında Sovyetlerin İran’daki askerini çekmemekteki ısrarlı politikası,

⁹⁹ Bkz. (94), KARAKAŞ, 15;17;19.

¹⁰⁰ Oral SANDER, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, 8.

Sovyetlerin Türkiye’den toprak talepleri, Yunanistan’daki ayaklanmada Sovyetlerin rol oynaması ve Doğu Avrupa’da kurulan komünist rejimler bulunmaktadır.

II. Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Sovyetler İran’ı işgal etmişlerdi. 1942’deki antlaşmaya göre İngiltere ve Sovyetler, savaştan sonraki 6 ay içinde askerlerini çekecekti. Sovyetler bu antlaşmaya uymayıp askerleri çekmemiş, aksine arttırmıştı. ABD, Kasım 1945’te Sovyetlere İran’daki askerlerini çekmesi gerektiğini bildirmiş, ancak Sovyetler bunu dikkate almamıştı. Bu durum üzerine ABD, Sovyet politikasından endişelenmeye başlamıştır. İran petrolünün Sovyet tekeline girmesi dünya dengelerini değiştirebilirdi ve ABD bunu asla istemezdi.¹⁰¹ Sovyetler, İran ile 4 Nisan 1946’da antlaşma yapmış ve İran’dan asker çekmeyi kabul etmiş, ancak İran petrollerinden %51 pay almayı şart koşturmuştur.¹⁰² Sovyetlerin İran’daki varlığının ABD’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına ters düşmesi, Sovyetlere olan bakışın değişmesinde önemli etken olmuştur.

ABD’nin Sovyetlere karşı politikasını değiştirmesindeki diğer neden, Sovyetlerin boğazlardan üs istemesi ve Türkiye’den toprak talepleridir. Bu taleplerin Potsdam Konferansı’na kadar ABD tarafından fazla önemsenmemesinin sebebinin Japonya olduğunu belirtmiştik. Potsdam sonrası ABD’li askeri uzman ve diplomatların Truman’a Sovyetlerle işbirliğinin mümkün olamayacağı yönündeki ısrarları ABD’nin politikasını değiştirmesine neden olmuştur.

ABD’nin politikasını değiştirmesine neden olan kişilerden en önemlisi ABD’nin Moskova büyükelçiliğinde çalışan Rusya uzmanı George Kennan’dır. Kennan, 22 Şubat 1946’da “Uzun Telgraf”¹⁰³ olarak bilinen raporunu Washington’a sunmuştur. Kennan telgrafında, Sovyetlerin uyuşmaz olduğunu, Sovyetlerin politikasının temelinde komünist ideoloji ve Çarlık Rusyası’nın yayılmacılığının bulunduğunu belirtmiştir. Kennan, bu telgrafından önce 27 Eylül 1945’te ABD’nin boğazlarla ilgili bir taviz vermemesini, eğer verilirse Batının Türkiye üzerindeki

¹⁰¹ Barış ERTEM, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, 380.

¹⁰² Bkz. (9), ARMAOĞLU, 518.

¹⁰³ Kennan’ın uzun telgrafının tam metni için Bkz. **İdeolojilerin Dünya Savaşı Soğuk Savaş**, haz. Ferhat Telli, 111-131.

etkisinin kaybolacağını vurgulamıştı. Kennan'dan başka; ABD'nin Ankara büyükelçisi Edwin Wilson da bu görüşe paralel düşünmekteydi. Wilson, Sovyetlerin Türkiye'den taleplerinin amacını Türkiye'de rejim değişikliği yapmak istemesine bağlamış ve bu gerçekleşirse Ortadoğu'da Batının nüfuzunun azalacağını söylemiştir.¹⁰⁴

ABD'li askeri uzmanların boğazların rejiminin değiştirilmesinin silahsızlanmayı gerektireceği ve Türkiye'nin savunmasının zarar göreceğini Truman'a bildirmesi, Truman'ın boğazlar konusunda yeni bir tavır almasına neden olmuştur.¹⁰⁵

Truman, 21 Ocak 1946'da şunları söylemiştir; “... *Rusya'nın Türkiye'yi işgal etmek ve Akdeniz'e açılan Boğazları hakimiyet altına almak istediğinden şüphem yoktur...*”¹⁰⁶ Bu açıklama da gösteriyor ki ABD'nin Sovyetlere olan bakışı tamamen değişmiştir ve artık Türkiye'nin yanında olma vakti gelmiştir.

ABD'nin Sovyetler politikasındaki değişimin diğer bir nedeni de Sovyetlerin Doğu Avrupa'da yayılcı politikaları ve komünistlere desteği olmuştur. Sovyetler Doğu Avrupa'da ilk olarak komünistlerin antifaşist koalisyon hükümetleri oluşturmasını sağlamış; daha sonra da Komünist liderleri ön plana çıkartarak tüm Doğu Avrupa ülkelerinde açıkça komünist rejimler kurmuştur.¹⁰⁷ Paul Kennedy'ye göre ise Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki yayılcılığı Batıyı çok rahatsız etmemiştir. Batı daha çok, Sovyetlerin Ortadoğu Avrupa Devletleri ile ilgilenmesinden ve dost rejimlerin kurulmasından çekinmiştir.¹⁰⁸

Sovyetlerin Yunanistan'da komünistleri desteklemesi de ABD'nin endişelenmesine neden olmuştur. Sovyetlerin, Balkanlarda da yayılcı politikasını sürdürmesinden kuşkulanan ABD, bu paralelde politikasını kurgulamıştır.

¹⁰⁴ Bkz. (75), EKİNCİKLİ, 103-105.

¹⁰⁵ Bkz. (101), ERTEM, 380.

¹⁰⁶ Murat ÖZATA, İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945), Yüksek Lisans Tezi, 128.

¹⁰⁷ Peter KENEZ, **A History Of The Soviet Union From The Beginning To The End**, 160.

¹⁰⁸ Paul KENNEDY, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri**, çev. Birtane Karanakçı, 444.

ABD'nin Sovyetlere olan bakışının tamamen değiştirmesi, Sovyet tehdidi altındaki Türkiye ile yakınlaşması sonucunu doğurmuştur.

5 Nisan 1946'da ABD savaş gemisi Missouri, 6 Mart 1944'te Amerika'da ölen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını getirmek amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Missouri gemisinin önemi, Japonya'nın teslim olduğu antlaşmanın imzalandığı gemi olmasıdır.¹⁰⁹ Missouri ziyareti, ABD'nin değişen Türkiye politikasının ilk somut adımı olmuştur. Ziyaret, Sovyet baskısı altında olan ve bir süre yalnızlık içinde olan Türkiye tarafından çok olumlu karşılanmıştır.

23 Mart'ta yola çıkıp 1 Nisan'da Cebelitarık'tan geçen Missouri'ye Türkiye'de ilgi çok yüksek olmuştur. Ziyaret öncesi İstanbul'da büyük bir temizlik başlamış, eğlence yerleri düzenlenmiş, Tekel hazırlattığı özel sigaraları piyasaya sürmüş, çeşitli spor karşılaşmaları düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü de yaptığı açıklama ile ziyaretten ne kadar memnun kaldığını şu sözlerle belirtmiştir: “*Amerikan Donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunursa, o kadar iyi olur*”.¹¹⁰

Missouri'nin ziyareti Türk Basını'nda da oldukça yer tutmuştur. Falih Rıfkı Atay, ziyareti yapanları her yuvaya şenlik ve sevinç veren misafirler olarak nitelerken, Nadir Nadi, Amerika'nın temiz idealleri olan güçlü bir devlet olduğunu vurgulamıştır. Asım Us, ziyaretin dostluk gösterisinden daha öte bir anlam taşıdığını belirtirken, Ziyad Ebuzziya, misafirleri kendi çocuklarımız gibi gördüklerini söylemiştir.¹¹¹

William Hale'ye göre, Missouri'nin ziyareti Türk halkına da moral olmuş, halkta Sovyetlere karşı ABD'nin Türkiye'yi desteklediği algısını yaratmıştır.¹¹²

¹⁰⁹ Bkz. (26), MERİH, 95-96.

¹¹⁰ Cüneyt AKALIN, “Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, 5-6.

¹¹¹ Yavuz GÜLER, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, 212.

¹¹² William HALE, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, çev. Petek Demir, 114.

Truman, Missouri'nin İstanbul'a geldiği gün ABD'de konuşma yapmış ve Orta Doğu'nun zengin kaynaklarına ve işlek kara, hava ve deniz yollarına vurgu yapmıştır. Bölgenin ekonomik ve stratejik bakımdan önemli olduğunu, ancak bölgedeki milletlerin kendilerine yönelik saldırılara karşı koyamayacak durumda olduklarını söylemiştir. Bu açıklama Sovyetlere uyarı niteliği taşıması kadar kendilerinin bölgeye bizzat adım atabileceğini de hissettirmesi bakımından önemliydi.¹¹³

Missouri ziyareti her şeyden önce ABD'nin artık Türkiye'nin stratejik önemini anladığının bir kanıtıydı. Truman'ın değişen Sovyet politikası sonucu önem vermeye başladığı Türkiye'ye bir işaretti. Türkiye de gerek Sovyet baskısı gerekse de uluslararası arenadaki yalnızlığı nedeniyle ziyareti coşkuyla karşıladı. Bu olumlu hava yönetici ve basın açıklamalarından anlaşılmaktadır.

ABD'nin Türkiye'ye bakışının değiştiğini gösteren bir diğer gelişme de, ABD'nin 11 Mart 1941'de kabul ettiği ve 27 Mart 1941'de başladığı Almanya ve Japonya'ya karşı mücadele eden ülkelere yaptığı "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarından doğan borçları silmesidir. 7 Mayıs 1946'da Türkiye'nin bu yardımlardan olan borçları ABD tarafından silinmiştir.¹¹⁴

Sovyetler, boğazlarla ilgili notasını ABD ve İngiltere'den yaklaşık 9 ay sonra 8 Ağustos 1946'da vermiştir. Notada; boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olması, boğazların her zaman Karadeniz Devletleri'nin savaş gemilerine açık olması, boğazların özel haller dışında Karadeniz'e sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olması, boğazlar rejiminin tayininin Türkiye ve Karadeniz Devletlerine ait olması ve boğazlarda Türkiye ile SSCB arasında ortak savunmanın yapılması yer almaktaydı.¹¹⁵ Notadaki ilk üç madde Potsdam'daki ortak görüşe ters değildi ve kabul edilebilirdi. Ancak IV. ve V. maddeler hem Türkiye'nin hem de ABD ve İngiltere'nin kabul edeceği türden değildi. Sovyetler IV. maddede

¹¹³ Bkz. (26), MERİH, 98.

¹¹⁴ Bkz. (69), ARMAOĞLU, 143.

¹¹⁵ Bkz. (16), ERKİN, 296; Bkz. (3), BİLGE, 301; Bkz. (14), SARAY, 78-79.

boğazların rejimini salt Türkiye ve SSCB tarafından belirlenmesini; V. maddede ise boğazların ortak savunulmasını yani üs isteğini belirtiyordu.

Sovyet notasında ayrıca, Montrö Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından ihlal edildiği, Sovyetlerin bundan zarar gördüğü belirtilmiştir. Sovyetlere göre Alman sahil koruma gemisi “Seefalke” ve İtalyan yardımcı savaş gemisi “Tarvisio” 1941’de; Ems tipi sekiz ve Kriegstransport tipi 5 yardımcı savaş gemisi ise 1944’te boğazlardan geçmiştir.¹¹⁶

15 Ağustos 1946’da Truman, Beyaz Saray’da bakanlar ile yaptığı toplantıda aldığı rapora göre, Sovyetlerin tehditlerinin nedeni Türkiye’den taviz elde ederek Ortadoğu’ya yayılmaktı ve ABD, Sovyetleri caydıracak önlemler almalıydı. Bu toplantı sonunda Türkiye’ye destek verilmesi kararı alınmıştır.¹¹⁷

Sovyet notasının birer örneği ABD ve İngiltere’ye de verilmişti. ABD, Sovyet notasına 19 Ağustos 1946’da yanıt vermiştir. ABD verdiği notada, IV. maddenin asla kabul edilemez olduğunu ve boğazların savunulmasının Türkiye’ye ait olması gerektiğini vurgulayarak son iki maddeye karşı çıkmıştır. İngiltere ise 21 Ağustos’ta Sovyetlere nota vererek, ABD’nin son iki maddedeki fikirlerine paralel bir görüş belirtmiştir.¹¹⁸

Cumhurbaşkanı İnönü, Sovyet taleplerine Çankaya’daki toplantıda şöyle tepki vermiştir: “... Boğazları beraber savunacaktık! Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra ortak savunmanın icabı diye bizden her şeyi isteyeceklerdi. Doğu Avrupa’nın ele geçirdikleri ülkelerinde hangi statüye sahipseler bizde de o statüde bulunacaklardı. Kararımı derhal verdim. Cevabımız hayır olacaktır...”¹¹⁹

¹¹⁶ Bkz. (87), SÖNMEZOĞLU, 122.

¹¹⁷ Eduard MARK, “The Turkish War Scare of 1946”, ed. Melvin P. Leffler- David S. Painter, **Origins Of The Cold War**, 113.

¹¹⁸ Bkz. (65), GÜRÜN, 306; Bkz. (69), ARMAOĞLU, 148-149.

¹¹⁹ Bkz. (68), EROL, 62.

Türkiye ise Sovyet notasına cevabını ABD ve İngiltere'den sonra 22 Ağustos 1946'da vermiştir. Türkiye notada önce Sovyetlerin, Alman ve İtalyan gemilerinin geçişleri hakkındaki iddialarına cevap vermiş, daha sonra da IV. ve V. maddeler hakkındaki görüşlerini sunmuştur. IV. madde hakkında Türkiye, boğazlar sorununun sadece Türkiye ve Sovyetleri ilgilendirmediğini; V. madde hakkında ise Türkiye'nin güvenliği ve bağımsızlığına aykırı olduğunu söylemiştir. Türkiye bu notasının örneğinin ABD'ye de gönderildiğini belirtmiştir.¹²⁰

Sovyet notasına ABD, İngiltere ve Türkiye tarafından verilen cevaplarda ortak bir politikanın izlenmesi önemlidir. Bu durum özellikle ABD'nin değişen Türkiye politikasının somut örneklerinden bir başkasıdır.

Sovyetler, 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye verdiği ikinci notasında ilk notasındaki noktaları tekrar gündeme getirmiş, boğazlarda ortak bir savunmanın mümkün olabileceğini ve boğazlar meselesinin kendileriyle doğrudan yapılacak görüşmelerle belirlenebileceğini belirtmiştir.¹²¹ Sovyetlerin Türkiye'ye ikinci notasına ABD, Türkiye'den önce 9 Ekim 1946'da cevap vererek Montrö'nün değiştirilmesi için toplanabilecek konferansa katılabileceğini ve boğazlara olası Sovyet saldırısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin devreye gireceğini söylemiştir. Türkiye ise cevabını 18 Ekim 1946'da vermiştir. Türkiye cevabında, Montrö'nün değişmesi için uluslararası bir konferans yapılması fikrini yinelemiştir. Türkiye'nin 18 Ekim notası, Sovyetlerin boğazlar mücadelesini sonlandıran bir nota olma özelliğini taşımaktadır.¹²²

Türk-Sovyet ve ABD üçgeninde notalar savaşı olarak geçen 1946 yılı sonunda Sovyetler, hem Türkiye'nin gösterdiği kararlılık hem de ABD'nin kendilerine yönelik değişen politikası karşısında boğazlardaki taleplerinden vazgeçmişlerdir. Molotov'un da yanlış bir politika olarak nitelendirdiği Sovyetlerin boğazlar politikası Türk-ABD ilişkilerinin de ivme kazanmasını sağlamıştır. Sovyetlerin Akdeniz

¹²⁰ Bkz. (14), SARAY, 80-89.

¹²¹ Bkz. (16), ERKİN, 303-304.

¹²² Bkz. (82), AKTAŞ, 40.

sevdası, soğuk savaştaki en büyük rakibi ABD'nin Türkiye'nin yanında yer alması sonucunu doğurmuştur.

Türk-Sovyet ilişkileri 1946 senesinden sonra donma noktasına gelmiş, buna Sovyetlerin geleneksel boğazlar politikasının Stalin tarafından başarısız bir uygulanışı sebep olmuştur.

1945 ve 1946 yılları Türk-Sovyet ilişkilerinde artık ABD'nin de yer aldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. ABD, bu dönemden sonra da Türk-Sovyet ilişkilerine etki eden en önemli unsurlardan biri olacaktır.

2. TÜRKİYE’NİN SOĞUK SAVAŞA DAHİL OLMASI VE BATI İTTİFAKINA YÖNELİŞİ

Potsdam Konferansı sonrası yaşanan gelişmelerden sonra soğuk savaşın hatları, aktörleri ve çekişme alanları belli olmaya başlamıştı. SSCB ve ABD arasında başlayan soğuk savaşta Türkiye tarafsız kalmayı başaramazdı, başarsa da II. Dünya Savaşı sonrasında kaldığı uluslararası alandaki yalnızlığı tekrar yaşama riskini göze alamazdı. Türkiye, tarafını belirlemek zorundaydı.

Soğuk savaşın başlangıcında ABD, Türkiye’nin stratejik önemini anlamış ve bazı adımlar atmıştı. Sovyetler ise Türkiye’ye düşmanca taleplerle yaklaşmış ve ülke üzerinde baskı oluşturmuştu. Türkiye, soğuk savaşta tarafını seçerken bu gelişmeleri göz önünde bulunduracaktır.

2.1. Türkiye’nin Soğuk Savaşa Dahil Olmasının Nedenleri

Türkiye’nin soğuk savaşa dahil olmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunların en önemlisi Sovyet baskısı ve talepleridir. Birinci bölümde gördüğümüz üzere Sovyetler boğazların ortak savunulmasını istemiş, ayrıca Kars ile Ardahan’ın iadesini talep etmiştir. Sovyetlerin bu kabul edilmesi zor talepleri karşısında Türkiye Batıya, özellikle ABD ve İngiltere’ye yakınlaşmıştır.

ABD ve SSCB arasında başlayan soğuk savaşta Türkiye’nin ABD liderliğindeki Batı ile işbirliği yapması diplomatik olarak mantıklı bir adımdır. Kabul edilemez Sovyet talepleri karşısında Sovyetlerin tarafında yer alması beklenmeyecek olan Türkiye, tarafsız kalmasının da sonuçlarını daha önce tecrübe ettiğinden Batı, yani ABD ile işbirliğine yönelecektir. Türkiye’nin Batı ile işbirliğine yönelmesindeki

tek neden Sovyet baskısı ve talepleri değildir. Türkiye'nin ayrıca ekonomik ve askeri nedenleri ile Atatürk'ün Batılılaşma felsefesinin getirdiği nedenler de mevcuttu.

Türkiye ekonomisinin II. Dünya Savaşı öncesi ihracat kaynağı krom ve tarım ürünleriydi. Krom'un tek alıcısı ise Almanya idi. II. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir. Savaş sırasında ise Türkiye tarafsız bir politika izleyince Almanya ile olan ticaret sona ermiş ve bu durum Türk ekonomisini olumsuz etkilemiştir.¹²³

Savaş yıllarında Türkiye her ne kadar tarafsız kalsa da bu durum ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamamıştır. Sanayileşme faaliyetlerine ara verilirken ekonomik güç, ülkenin savunması için kullanılmıştır. Ülkede üretim düşmüş, ithalat tıkanıklığı yaşanmış, arz daralmış ve talep artmıştır. 1940'ta "Milli Koruma Kanunu" çıkartılmış ve sanayi üretimi denetim altına alınmaya çalışılmıştır. 1942'de ise "Varlık Vergisi Kanunu" çıkarılmıştır. Kanun, savaşın başlamasından kanun çıkana kadar olan dönemde elde edilen zenginliğin üzerinden alınan bir vergi niteliği taşımıştır. Kanun, gayrimüslimlere daha sert uygulandığı için eleştirilmiş ve 1943'te uygulamadan kaldırılmıştır.¹²⁴

II. Dünya Savaşı'nın sonrasında Türk ekonomisinin iki temel problemi bulunmaktaydı. Birincisi, Türkiye'nin gelirlerinde azalma, ikincisi ise Sovyet tehdidi nedeniyle ordunun terhis edilememesinin ekonomik sıkıntıya yol açmasıydı. Türkiye, savaş sonunda elinde bulunan 245 milyon dolarlık altın ve döviz stoğunu Sovyetlerle olası bir savaş ihtimalinden dolayı ekonomide kullanamıyordu.¹²⁵

Türkiye bu şartlar altında borçlanmaya gitmeyi çare olarak gördü. Bu da dış kredi almayı gerektiriyordu. Dönemin Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer TBMM'de yaptığı bütçe konuşmasında, ekonomik sorunları çözebilmek için dış

¹²³ Bkz. (21), SEYDİ, 259.

¹²⁴ Bahadır ESER-Özlem DEMİRKIRAN-Eda ÇİÇEK, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş", 23-25.

¹²⁵ Bkz. (101), ERTEM, 386.

kredilerden faydalanma kararı verildiğini söylemiştir. Dış kredi hususunda ilk girişim 1945'in sonlarına doğru ABD'den istenen 300 milyon dolarlık kredidir. Ancak ABD, henüz bir Sovyet tehdidi olmadığından Türkiye'nin istediği krediyi vermemiştir. Bu kredi ancak Ekim 1946'da 25 milyon dolar olarak verilmiştir.¹²⁶

Türkiye, Uluslararası Para Fonu'na üye olabilmek için 7 Eylül 1946'da Türk Lirasının değerini düşürmüş ve 11 Mart 1947'de Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na üye olmuştur.¹²⁷

ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan en büyük ekonomik güç olarak çıkması, Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları ile birleştiğinde, Türkiye'nin Batı'ya yönelmesindeki ekonomik çıkar daha net anlaşılmaktadır. İlerleyen dönemlerde Batı ekonomisine bağımlı hale geldiği iddia edilecek olan Türkiye'nin dış yardım çabalarına ABD, Türkiye'nin askeri açıdan güvenliğinin sağlanması şeklinde bakmaktaydı ve Truman Doktrini ile Marshall Planı'nı bu kapsamda değerlendirecekti.

Türkiye'nin soğuk savaşta Batı ittifakına yönelmesinin diğer bir nedeni ise Batılılaşma felsefesi idi. Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı, emperyalist batılı devletlere karşı olmakla beraber batılı devlet anlayışına karşı değildi. Nitekim Türkiye 1930'lardan itibaren Batı ile arasını düzeltmeye başlamıştı.¹²⁸ Atatürk'ün Batılılaşmaktan kastettiği çağdaş uygarlık düzeyine çıkmaktır. Batıya bağlanmak, onların himayesi altına girmek asla Atatürk'ün Batılılaşma felsefesiyle uyuşmamaktadır.

II. Dünya Savaşı'nda tek parti hatta tek lider tarafından yönetilen Almanya ve İtalya'nın mağlup olması ve yerine demokratik rejimler kurulmaya başlanması Türkiye'nin de çok partili hayata geçmesi gerektiğini gösteriyordu. Eğer Türkiye,

¹²⁶ Mehmet GÖNLÜBOL- Haluk ÜLMAN, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", 154.

¹²⁷ Bkz. (124), ESER vd, 25.

¹²⁸ Haluk ÜLMAN-Oral SANDER, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler –II (1923-1968)", 2-3

kendisine Batı'nın siyasi sistemini örnek alacak ve bir Batı ittifakına girecekse kendi siyasi düzenini buna göre belirlemeliydi.

İsmet İnönü'nün, Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'na giden heyete: *“Türkiye'nin demokratik hayata geçmeye kararlı olduğunu söyleyin”* talimatını vermesi tek partili rejimin sona ereceğini gösteren bir gelişme olmuştur.¹²⁹

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hükümetin uygulamaya koyduğu “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu”, büyük toprak sahiplerinin hükümete karşı şüphelerini arttırmış ve hükümete eleştirel sesler yükselmeye başlamıştı. 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan; anayasanın milli egemenlik ilkesine ve parti işleyişinin demokratik ilkelere uygun olarak yürütülmesini isteyerek “Dörtlü Takrir”i CHP parti meclis gurubuna vermişlerdir.¹³⁰ Çok partili hayata geçilmesini destekleyen İnönü'nün onayını almayı başaran takrir sahipleri 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Çok partili hayatın ilk muhalefet partisi olan Demokrat Parti, Türk siyasi hayatının demokratikleşmeye başladığını Batıya göstermiştir.¹³¹

Türkiye'nin Batılılaşma yönündeki siyasi adımları ABD'li uzman Ferenc A. Vali tarafından şöyle dile getirilmekteydi: *“... Türkiye'nin Avrupa uluslar ailesinin bir üyesi olma ve böyle tanınma yolundaki müthiş çabası, mevcut her yol ve araçla Batıya bağlanma isteğine daha bir ivme kazandırdı. Dünyanın o kısmıyla ve onun temsil ettiği medeniyetle özdeşleşme güvenliği, gelişmeyi ve kültürel benzeşmeyi garanti edecekti...”*¹³²

Türkiye; siyasi, ekonomik ve batılılaşma gibi nedenlerle soğuk savaşta Batı'nın yanında yer almayı seçmiştir. Bu nedenlerin en önemlisi elbette Sovyet tehdidi ve

¹²⁹ Metin TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973**, 198.

¹³⁰ Olcay ÖZKAYA DUMAN- Haktan BİRSEL, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler”, 301.

¹³¹ Adem ÇAYLAK-Şükrü NİŞANCI, “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş Demokrasiye Giriş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? 1946-1950”, ed. Adem Çaylak- Mehmet Dikkaya vd, **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, 309-310.

¹³² Nasuh USLU, **Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri**, 65.

baskısıdır. Sovyet tehdidini tek neden olarak göstermek ise çok doğru olmayacaktır. Türkiye'nin ekonomik ve askeri gücü iyi durumda olsaydı, II. Dünya Savaşı'ndaki gibi tarafsız kalmayı seçebilirdi. Ancak ekonomik ve askeri durumun iyi olmaması nedeniyle bir tarafsızlık politikası izlemek riskliydi, ayrıca bu politikanın kötü sonuçları yeni tecrübe edilmişti.

ABD'nin savaştan dünyanın en büyük ekonomik gücü olarak çıkması, ekonomik kaygıları bulunan Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesinde önemli bir etkendi. Türkiye'nin ABD'den ekonomik yardım beklentisi, yıllarca sürecektir olan ilişkilerin temel bir dinamiği haline alacaktır. Türkiye'nin ABD'den yardım almak için komünizm tehdidini abarttığı yönündeki yorumlar reddedilecek değildir, ancak ciddi bir komünizm tehlikesinin olmadığı manasına da gelmemektedir.

Türkiye, soğuk savaşta tarafını ABD önderliğindeki kapitalist kutuptan yana seçmiştir. Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesi zaten kötü olan Türk-Sovyet ilişkilerini peyderpey daha da kötü etkilemiştir. ABD de Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Türkiye'yi yanına çekecek ve Türkiye'nin Batı ittifakındaki yerini sağlamlaştıracaktır.

2.2. Truman Doktrini

Truman Doktrini'nin ortaya çıkışı, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan zayıflayarak çıkması ve Yunanistan ile Türkiye'ye yardım yapamayacak durumda olmasından doğmuştur. 24 Şubat 1947'de İngiltere'nin Washington Büyükelçisi, ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu iki notada İngiltere'nin artık Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik yardım yapamayacak durumda olduğunu ve bu sorumluluğu ABD'nin alması gerektiğini belirtmiştir.¹³³

¹³³ Bkz. (66), HASANLI, 390.

Yunanistan'daki iç savaştan komünistlerin galip çıkması ve komünist rejim kurulması ihtimali ABD'yi endişelendirmiştir. Truman, Yunanistan'ın Sovyetlerin eline geçmesi Türkiye'nin de denetim altına alınması anlamına geleceğini düşünmüş ve bunun Ortadoğu'da ABD'nin çıkarlarını zedeleyeceğini belirtmiştir. İngiltere'nin, görevi ABD'ye bırakmasının ardından Truman; Dışişleri Bakanı George Marshall, Savaş Bakanı Robert Patterson, Donanma Bakanı James Forrestal ve Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dean Acheson ile toplantılar yapmıştır.¹³⁴ Toplantılardan sonra ortaya çıkan ortak görüş, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılmasıydı.

Truman Doktrini'nin ana amacı komünizme karşı savaşmak ve Sovyetlerin çevrelenmesiydi. ABD, Sovyetlerin boğazları ele geçirdiği taktirde Türkiye'yi de kontrol edebileceğini ve Irak ile İran üzerinden petrol bakımından zengin Yakındoğu'ya gireceğini biliyordu. Kısacası, Truman Doktrini stratejik öneme sahip iki ülkeye, Sovyetlere direnmesi için yapılan askeri ve ekonomik yardım sürecidir.

27 Şubat 1947'de Truman, ekibi ile yaptığı toplantıdan sonra şöyle söylüyordu: *"... Her iki ülkede görevimiz, ana amacımızı gerçekleştirmeye yönelmiştir: Özgür halkların, çoğunluğun isteklerine uygun olarak, hükümetlerin biçimini ve bileşimini koruma gayretlerine yardım etmek..."*¹³⁵ Yine aynı toplantı sonrası Dean Acheson, dünyada iki büyük güç kaldığını ve ABD için Sovyetlerin veya komünist faaliyetlerinin tehdit ettiği ülkeleri güçlendirmek için tedbir almak gerektiğini söylemiştir.¹³⁶

12 Mart 1947'de ABD başkanı Truman, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak oturumunda Truman Doktrini¹³⁷ şeklinde adlandırılacak konuşmasını yapmıştır. Truman önce Yunanistan ile ilgili konuşmuş daha sonra da Türkiye'ye geçmiştir. Türkiye'nin de ABD'nin ilgisini hak ettiğini belirten Truman, Türkiye'nin ABD ve Batı için taşıdığı öneme vurgu yapmıştır. Türkiye'nin geleceğinin

¹³⁴ Bkz. (101), ERTEM, 386-387.

¹³⁵ Bkz. (100), SANDER, 17.

¹³⁶ Bkz. (82), AKTAŞ, 33.

¹³⁷ Konuşmanın tam metni için bkz. (69), ARMAOĞLU, 152-157.

Yunanistan'ın geleceğinden daha az önemli olmadığını belirten Truman, Türkiye'nin desteklerine ihtiyacı olduğunu söylemiştir.¹³⁸

Doktrine göre Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapılacaktı. Bu yardımın 300 milyonu Yunanistan'a, 100 milyonu ise Türkiye'ye verilecekti. Oral Sander'e göre bu durum Türkiye'nin ikinci planda olduğunun bir kanıtıydı. Türkiye'nin Truman Doktrini'nde yerinin az olduğunu savunan Sander, Yunanistan'ın içinde bulunduğu durumun daha önemli olduğunu vurgulamıştır.¹³⁹ Sander'in görüşünü doğrulayan bir diğer olay da ABD'nin Türkiye'nin ekonomik durumunun diğer ülkelerle karşılaştırdıklarında nispeten iyi olduğunu belirten görüşleridir.

Truman Doktrini'ne ABD'den farklı tepkiler yükselmiştir. Cumhuriyetçi Senatör Owen Brewster, ABD'nin yapacağı yardımlarda ticari havacılığın önem vermesi gerektiğini, Chester Merrow ise programın ABD'nin Akdeniz'deki petrol çıkarları için önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁰ ABD'li bazı siyasetçiler ise Truman Doktrini'nde Birleşmiş Milletler'in yer almamasını ve ABD'nin demokratik olmayan ülkelere yardım yapacak olmasını eleştirmişlerdir.

Truman Doktrini'nin, bazı yazarlara göre dini manaları da bulunmaktaydı. Walter Lippman, doktrini Sovyetlere karşı başlatılmış bir haçlı seferinin işaretini veren ilan olarak nitelerken, David Horowitz de doktrini Sovyet komünizmine karşı bir ideolojik haçlı seferinin başlangıcı olarak nitelendirmiştir.¹⁴¹ Truman, Sovyetleri "Tanrıya İnanmayanlar" olarak tanımlayarak dini ve inananları arkasına almaya çalışmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin de komünizmin Ortadoğu ülkelerini ele geçirmesini engellemek için dini motivasyondan faydalanılmasını belirtmiştir. Bu

¹³⁸ Bkz. (26), MERİH, 104-105.

¹³⁹ Bkz. (100), SANDER, 15;21.

¹⁴⁰ Eminalp MALKOÇ, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", 95.

¹⁴¹ Bkz. (94), KARAKAŞ, 274.

dönemde anti-komünist hareket olarak adlandırılan “McCarthyizm”¹⁴² etkileri ABD’yi sarmıştır.¹⁴³

Truman Doktrini, Türkiye’de genel olarak memnuniyetle karşılanmıştır. Başbakan Recep Peker, 13 Mart 1947’deki açıklamasında Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının zorunlu olduğunu ve bunun Amerikan yardımlarıyla yapılmasından memnun olacaklarını belirtmiştir. Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın ise doktrinin Türkiye’nin moralini yükselten ve Sovyet tehdidi karşısında direncine olumlu katkı yapacak bir gelişme olduğunu söylemiştir. Demokrat Parti’nin kurucularından Celal Bayar, Türkiye’nin Ortadoğu’da taşıdığı önemin Amerika tarafından takdir edildiği ve dünya barışı için yapılan bu teklifi memnuniyetle karşıladıklarını söylemiştir. Hüseyin Cahit Yalçın ise doktrini, Amerika’nın dünya barışını korumaya kesin olarak karar verdiği bir ilan olarak nitelemiştir. Asım Us doktrin ile ilgili olarak komünizmin istilacı yapısına karşı Amerika’nın demokrasiyi savunması şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁴⁴ Doktrine, Türkiye’den olumsuz sesler de yükselmiştir. Bu seslerin en önemlisi Mehmet Ali Aybar tarafından yapılmıştır. Aybar, Zincirli Hürriyet adlı gazetesinde Sovyet isteklerinin siyasi bir blöf olduğunu belirtip ABD’den alınacak yardımların ekonomik bağımsızlığı tehlikeye atacağını söylemiştir.¹⁴⁵

Truman’ın “Hiroşima’ya atılan atom bombası kararından sonraki en önemli kararım” olarak ifade ettiği doktrin, Senato’da 22 Nisan’da, Temsilciler Meclisi’nde de 8 Mayıs 1947’de geçerek onaylanmıştır. 12 Temmuz’da ise Türkiye ve ABD arasında yardımı resmiyete dökmek amacıyla Türkiye’ye Yardım Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴⁶

¹⁴² McCarthycilik ya da McCarthyizm olarak adlandırılan akım Wisconsin eyaleti Cumhuriyetçi Parti senatörü Joseph Raymond McCarthy tarafından başlatılan anti-komünist hareketin adıdır. Detaylı bilgi için bkz. Altuğ GÜLNAR, “Amerika Birleşik Devletleri’nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri”, 62-78.

¹⁴³ Levent KALYON, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, 11.

¹⁴⁴ Bkz. (94), KARAKAŞ, 282-289.

¹⁴⁵ A.g.k, 292-294.

¹⁴⁶ Bkz. (132), USLU, 75.

12 Temmuz 1947 Yardım Antlaşması yapılmadan önce Mayıs ayında Amerika'dan General Oliver başkanlığındaki bir heyet Türkiye'ye gelip incelemelerde bulunmuştur. Heyete göre geniş bir yol ağı zorunluydu ve ekonomik kalkınma için sanayi yerine ziraate önem verilmeliydi.¹⁴⁷

Türkiye'nin ABD'den yardımı ne şekilde alacağını açıklayan 12 Temmuz Yardım Antlaşmasına göre; Türk hükümeti, Birleşik Devletler Basın ve Radyo temsilcilerine yardımın amacı, kaynağı, önemi, genişliği, miktarı ve işleyişi ile ilgili yayın yapması için izin verecekti. Ayrıca Türkiye, yapılacak yardımın amacı dışında kullanamayacaktı. Antlaşmada yapılacak yardımın miktarının belirtilmemesi Türkiye'nin ABD'den daha fazla yardım alması için girişimde bulunmasını sağlamıştır. Genelkurmay Başkanı Salih Omurtak Ekim 1947'de ABD'ye giderek 100 milyon doların yeterli olamayabileceğini söylemiştir.¹⁴⁸

1947 Ekim ve 1948 Eylül arasında Türkiye, ABD'den yaklaşık 73 milyon dolarlık askeri yardım almıştır. 56.675.156 doları kara ve hava; 11.955.334 doları deniz ve yaklaşık 5 milyon doları ise yol yapımına ayrılmıştır. Askeri yardım çerçevesinde bir devriye gemisi, bir tamirat gemisi, 8 adet mayın tarayıcı gemi, 4 denizaltı, 2 hafif bombardıman uçağı, 2 filo P- 47 Thunderbolt uçağı ve bir miktar nakliye uçakları Türkiye'ye verilmiştir.¹⁴⁹

1947-1949 yılları arası dönemde askeri yardımlar dahil olmak üzere Türkiye'ye verilen Amerikan yardımı 152.5 milyon doları bulmuştur. Bunun 147.5 milyon dolarlık kısmı hava, kara ve deniz kuvvetlerine; 5 milyon doları ise yol yapımına harcanmıştır.¹⁵⁰

ABD tarafından yapılan yardımın tamamı askeri alanda kullanılmıştır. ABD'nin amacı, olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin askeri direncini

¹⁴⁷ Bkz. (140), MALKOÇ, 103-104.

¹⁴⁸ Bkz. (100), SANDER, 26;30.

¹⁴⁹ A.g.k, 31.

¹⁵⁰ Bkz. (101), ERTEM, 390.

arttırmaktır. Bu durum Truman Doktrini'nin aslında askeri amaçlı olduğunun göstergesidir.

Truman Doktrini ve yardımlar Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş ve ilerleyen senelerde yapılacak olan ikili antlaşmalara temel teşkil etmiştir. Sovyetlerin çevrenmesi için ABD'nin ilk somut politikasını oluşturan Truman Doktrini sonrası Türkiye kendini güvende hissetmeye başlamıştır.

Truman Doktrini, Sovyetlerde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Başbakan Recep Peker, ABD ile dost olmanın Sovyetlerle düşman olunacağı anlamına gelmediğini söylese de Sovyetler Peker ile aynı fikirde olmamıştır. 13 Mart 1947'de İzvestiya gazetesinde Sovyetler Amerika'nın bu yardımlarını Yunanistan ve Türkiye'yi kontrol altına almak istemesine bağlamıştır. 7 Nisan 1947'de ise Birleşmiş Milletler Sovyet temsilcisi Gromiko, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda hiç sıkıntı çekmediğini ve Amerikan yardımını hak etmediğini belirtmiştir. 12 Haziran 1947'de Pravda gazetesinde Truman Doktrini ile beraber Türkiye'nin askeri bağımsızlığını yitirdiğini, yabancı sermayeye kapılarını açtığını ve ABD'nin kontrolüne girdiği belirtilmiştir.¹⁵¹

Truman Doktrini, Türkiye'nin Sovyet tehditlerine karşı ekonomik gücünün savunulmasında başrolün İngiltere'den ABD'ye geçtiğinin bir göstergesi olmuştur. Doktrinin uygulamaya geçirilmesi Sovyetlerin korkularını körüklemiştir. ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımların, Ortadoğu'daki Arap ülke petrollerindeki ve Balkan ülkelerindeki Sovyet emellerine karşı bir politika olduğunu anlayan Sovyetlerin üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır.¹⁵²

Türkiye'nin askeri ve ekonomik bağımsızlığını kaybedecek eleştirileri bir yana dursun Türk toplumunun sosyo-kültürel hayatında Truman Doktrini ile birlikte bir Amerikanlaşma meydana gelmeye başlamıştır. Halk, Amerikan mallarını kullanmayı ayrıcalık saymaya, Amerikan filmleri büyük ilgi görmeye ve Amerikan hayat tarzı

¹⁵¹ Bkz. (82), AKTAŞ, 35-36.

¹⁵² George HARRIS, "Cross-Alliance Politics: Turkey And The Soviet Union", 11-12.

gittikçe yerleşmeye başlamıştır. Bunun aksine sol görüşlü kişilere karşı yasalara sığmayan baskılar uygulanmıştır. Türkiye’de McCarthyçilik diye adlandırabileceğimiz olaylar meydana gelmiştir. Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes gibi sol görüşlü öğretim üyeleri üniversitelerinden uzaklaştırılmıştır. Birçok gazeteci ve öğrenci tutuklanmıştır. Sol görüşlü birçok gazete ve dergiler kapatılmıştır.¹⁵³

Truman Doktrini, Sovyetler tarafından Amerika’nın Türkiye’yi kontrolü altına alması olarak görülmüş ve buna izin veren Türkiye eleştirilmiştir. Sovyetler, Türk-ABD yakınlaşmasına neden olan en önemli sebebin kendilerinin Türkiye’ye yaptıkları baskı olduğunu görmezden gelmişlerdir. Türkiye’ye yapılan askeri yardımların sebebinin kendilerinin olduğunu göremeyen veya bilmezden gelen Sovyetlerin Türkiye’yi eleştirmesi pek gerçekçi görünmemektedir. Ancak Sovyetlerin, Türkiye’nin askeri ve ekonomik bağımsızlığını kaybedeceği düşüncesi pek de haksız değildir. Türk yöneticiler her ne kadar durumu böyle görmese de ilerleyen dönemler bunun Amerika’nın ekonomik ve siyasi çıkarlarını ilgilendirdiğini anlayacaktır.

Türkiye’de ilerlemeye başlayan komünist karşıtlığında Amerika’nın Sovyetleri “Tanrı Tanımayanlar” olarak tanımlaması önemli yer tutmaktadır. Bu tanımlama Türk muhafazakar kesimin komünizm karşıtlığında itici bir neden olmasını doğurmuştur. Nitekim sol görüşlü öğretim üyelerinin ve gazetecilerin tutuklanma ve görevden uzaklaştırılması, bunun paralelinde Amerikan hayat tarzının kabul görmeye başlaması Türkiye’nin soğuk savaşta Batı yanında olmasının en önemli sonuçlarından olmuştur.

Truman Doktrini ile başlayan askeri yardımlar, Marshall Planı ile ekonomik yardımlar olarak devam edecek ve Türk-Amerikan ilişkileri stratejik anlamda derinleşip gelişecektir.

¹⁵³ Bkz. (42), AKSOY-GÜLER, 76.

2.3. Marshall Planı

Truman Doktrini madalyonun bir yüzü ise diğer yüzü de Marshall Planı idi. Truman Doktrini askeri temelli; Marshall Planı ise ekonomik temelli bir politikaydı. Truman Doktrini, Yunanistan ve Türkiye'yi kapsarken; Marshall Planı tüm Avrupa'yı kapsamaktaydı. Marshall Planı'nın ortaya çıkmasında Amerikan ekonomik çıkarları başrolü oynamaktaydı.

II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ekonomisi çöküş sürecine girmiştir. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ekonomileri zayıflamıştı; bu durum da ABD'ye göre Sovyet yayılmacılığının Avrupa'yı ekonomik yönden ele geçirmesini kolaylaştıracak gelişmelere neden olabilirdi. Ekonomik zayıflık siyasi zayıflığı beraberinde getirebilir ve Sovyetler Avrupa'nın her ülkesine komünizmi yayabilirdi.

Gaddis'e göre, Avrupa'daki Batı çıkarlarına en büyük tehdidi açlık, fakirlik ve umutsuzluk oluştuyordu. Avrupalılar bu nedenlerle kendi komünistlerine oy vererek iktidara gelmelerine neden olabilir ve Sovyetlerin kontrolüne girebilirlerdi. ABD'nin ekonomik yardımı bu yüzden öncelikle psikolojik önem taşımaktaydı.¹⁵⁴

ABD, savaş sonrasında Avrupa'nın çift taraflı kredilerle, IMF kanalıyla ve Dünya Bankası tarafından finanse edilecek imar planlarıyla ekonomik kalkınmasını amaçlasalar da, bu çabalar yeterli görünmüyordu. Walter Lippman'a göre Avrupa'nın ekonomik sıkıntısı çözülmezse tüm dünyaya kaos hakim olabilirdi ve Avrupa'ya bir bütün olarak yardım edilmesi gerekiyordu. Bunların üzerine 11 Mart 1947'de ABD'de bir kurul oluşturulmuş ve Avrupa'ya yapılacak olan ekonomik yardım konusu istişare edilmiştir. Kurulun 21 Nisan 1947'de verdiği rapora göre öncelikle İngiltere, Almanya ve Fransa arasında bir ekonomik işbirliği sağlanması

¹⁵⁴ Bkz. (40), GADDIS, 37.

gerekiyordu. Rapora göre Sovyet yayılması Avrupa'nın ekonomik bütünlüğü sayesinde durdurabilirdi. Bu rapor Marshall Planı'na dayanak oluşturmuştur.¹⁵⁵

George Kennan'ın başkanlığını yaptığı başka bir kurulun 23 Mayıs 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'a sunduğu raporda, yardımların Batı Avrupa üzerinde yoğunlaşmasını ve yardımlara bir an önce başlanması gerektiğini bildirmiştir.¹⁵⁶

George Marshall, ABD'nin Avrupa'ya yapacağı ekonomik yardım politikasını 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında açıklamıştır. ABD'nin Avrupa ülkelerine yardımlarını vaat ettiği konuşmasında Marshall, Sovyetleri ve Doğu Avrupa ülkelerini bu programın dışında tutmamıştır.¹⁵⁷ ABD'nin yardım programına Sovyetleri de dahil etme konusundaki amacı, hareketin Sovyetlere karşı olmadığı imajını yaratma çabasıdır. ABD, Sovyetlerin zaten yardım programını kabul etmeyeceğini ve dışında kalmak isteyeceğini bilmekteydi.

Marshall Planı'nı görüşmek amacıyla 27 Haziran 1947'de Paris'te toplantı yapılmıştır. Sovyetleri Molotov temsil etmiş, ancak görüş ayrılıkları nedeniyle Sovyetler toplantıyı 2 Temmuz'da terk etmiştir. 12 Temmuz 1947'de İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç'in katılımıyla "Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı" adlı örgüt kurulmuştur.¹⁵⁸

22 Eylül 1947'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı örgütü, Amerika'ya sunmak amacıyla bir kalkınma programı hazırlamıştır.¹⁵⁹ Bu rapor sonucunda ABD'li uzmanlar iki aylık bir çalışma yapıp, yardım miktarını 17 milyar dolar olarak belirlemiştir. Marshall Planı; 20 Mart 1948'de Senato'dan, 31 Mart 1948'de Temsilciler Meclisi'nden geçip 3 Nisan 1948'de yasalaşmıştır. Marshall

¹⁵⁵ Çağrı ERHAN, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", 275-277.

¹⁵⁶ A.g.m., 277.

¹⁵⁷ Bkz. (98), BOSTANOĞLU, 271.

¹⁵⁸ Bkz. (101), ERTEM, 391.

¹⁵⁹ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 540.

yardımlarının dağıtılması amacıyla ABD’de Ekonomik İşbirliği İdaresi kurulmuştur.¹⁶⁰

16 Nisan 1948’de Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 16 ülke Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nü kurup, 28 maddelik bir sözleşme imzalayarak Marshall Planı’nı yürürlüğe sokmuşlardır.¹⁶¹

12 Temmuz 1947’de Paris’teki toplantıda Türkiye, ABD’den 615 milyon dolar talep etmiş, ancak Amerika savaştan fazla zarar görmeyen Türkiye’ye Truman Doktrini kapsamındaki yardımların yeterli olduğu düşünmüştür. Türkiye’nin talebi geri çevrilince Türkiye’de ABD’ye karşı tepkiler yükselmiştir. Bunun üzerine Türkiye, ABD’ye doğrudan bir başvuru yaparak plana dahil olmak istediklerini belirtmiştir. ABD ise Türkiye’nin, Avrupa’nın ihtiyaç duymakta olduğu tarım ürünlerini sağlayarak katkıda bulunması karşılığında plana dahil olabileceğini söylemiştir. Türkiye bu şartı kabul edince 4 Temmuz 1948’de plan dahiline alınmış ve ABD ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Türkiye’nin Marshall Planı kapsamında aldığı ekonomik yardımlar¹⁶² 1948-1952 yılları arasında yaklaşık 300 milyon doları bulmuştur.¹⁶³

Sovyetler dahil edildikleri plana başından beri olumsuz tavır almıştır. Komünizmin gelişmesine karşı yapılan bir kapitalist hareket olarak gördükleri Marshall Planı’na ilk tepkiyi 16 Haziran 1947’de Pravda gazetesinde yayınlanan bir haberle vermişlerdir. Haberde planın Avrupa’nın içişlerine karışılması olarak nitelendirilmiştir. Sovyetler 27 Haziran 1947’de Paris’te toplanan toplantıyı 2 Temmuz’da terk etmesi fiilen planda yer almayacaklarını kanıtlamıştır.¹⁶⁴

Sovyetler, planı Doğu Avrupa ülkeleri ile Batı arasında II. Dünya Savaşı öncesindeki gibi sömürge ilişkileri kurulmasını sağlayacak bir hareket olduğunu

¹⁶⁰ Bkz. (155), ERHAN, 283.

¹⁶¹ Bkz. (94), KARAKAŞ, 320-321.

¹⁶² Türkiye’nin Marshall Planı Kapsamında aldığı yardımlarla ilgili detaylı bilgi için Bkz. (42), AKSOY-GÜLER, 159-171.

¹⁶³ Bkz. (7), ÇAKIR, 204-205; Bkz. (101), ERTEM, 391-392.

¹⁶⁴ Türkaya ATAÖV, “Marshall Planından NATO’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harb”, 278-279.

düşünmüş ve Doğu Avrupa ülkelerinin plana katılmamaları için çaba sarf etmiştir. Bu paralelde Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya, Polonya ve Romanya ile ikili ticaret antlaşmaları yapmış ve daha sonra da Cominform'u kurmuşlardır.¹⁶⁵

ABD'nin ekonomik çıkarları doğrultusunda ortaya koyduğu plan Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını sağlayarak Sovyet yayılmacılığının önüne geçmeyi başarmıştır. İtalya ve Fransa'da komünistler güçlerini kaybetmiştir. Doğu Avrupa'da Çekoslovakya plana dahil olmayı çok istemiş ancak bu istekleri Sovyetler tarafından yapılan bir darbeye susturulmuştur. Sovyetler, dahil oldukları plana başından beri karşı durmuş ve planı ABD'nin Avrupa'yı kontrolü altına alma amaçlı olduğunu birçok defa vurgulamıştır.

Truman Doktrini ile askeri yardım alan Türkiye, Marshall Planı ile de ekonomik yardım alıp ekonomisini güçlendirme umidinde olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardım konusunda pek sıcak bakmaması Türkiye'de hayal kırıklığına neden olsa da kendisine yüklenen tarım misyonuna evet diyen Türkiye plana dahil edilmiştir. Batı ile ittifak sürecinde Truman Doktrini'nden sonra Marshall Planı da Türkiye ile ABD'nin sıkı bir işbirliği sürecine girdiğini göstermiştir. Plan kapsamında Türkiye, tarım alanında büyük ilerlemeler kaydetmesine rağmen ekonomik alanda Marshall Planı'nın Türkiye ekonomisine yeterli katkı yaptığı söylenememektedir.

ABD, Sovyetlere karşı olan soğuk savaşta kendi tarafında yer almayı seçen Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımlarını Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yapmıştır. Sovyetleri çevreleme politikasında ve Batı bloğunu oluşturacak son hamle olan NATO'nun kuruluşunda ise Türkiye'ye Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndaki yakınlığı göstermeyecek olan ABD karşısında Türkiye, somut bir adım atacak ve Kore'de başlayan savaşa asker gönderecektir.

¹⁶⁵ Bkz. (155), ERHAN, 282.

2.4. Kore Savaşı

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile temeli atılan soğuk savaş, komünizm ve kapitalizm önderleri SSCB ve ABD'nin kutuplaşma mücadelesine sahne olmaya başlamıştır. Avrupa'da Berlin Buhranı nedeniyle sıcak çatışmaya dönüşmesi beklenen soğuk savaş, ilk olarak Avrupa'da değil, Asya'da yaşanmıştır. Kore Savaşı olarak adlandırılan ve SSCB'nin desteklediği Kuzey Kore ile ABD'nin desteklediği Güney Kore arasındaki savaş 1950'de başlamıştır, ancak kökleri II. Dünya Savaşı'nda yatmaktadır.

Kore, II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgali altında bulunuyordu. Hiroşima'ya atılan atom bombasından birkaç gün sonra Sovyetler, Japonya'ya savaş ilan edip Mançurya'ya ilerlemiştir. Sovyetler, ilerleyen günlerde Kore'ye kadar ulaşmıştır. Sovyetlerin daha fazla ilerlemesinden endişe eden ABD, Sovyetlere 38. enlemi geçmemeleri ve Güney Kore'nin Japonlardan bizzat kendileri tarafından kurtarılacağı bilgisini vermiştir. Sonuçta Kore'yi ikiye bölen 38. enlem böylece ortaya çıkmıştır. ABD söylediği gibi 8 Eylül 1945'te Güney Kore'yi kontrolleri altına almıştır.¹⁶⁶ Böylece Kuzeyde Sovyetlerin desteklediği Kore ve güneyde ABD'nin desteklediği Kore meydana gelmiştir.

ABD ve Sovyetlerin, Kore'yi birleştirme çabaları sonuç vermeyince ABD, Güney Kore'de seçim düzenlemiş, 10 Mayıs 1948'de Syngman Rhee başkanlığında "Güney Kore Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Sovyetler de buna karşılık Kuzey Kore'de seçim düzenlemiş ve Kim IL Sung başkanlığında "Kore Halk Cumhuriyeti" kurulmuştur.¹⁶⁷ Kurulan cumhuriyetler birbirini tanımamış ve savaşla son bulacak gerginliğin ilk adımları atılmıştır.

1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nin de Sovyetlere destek vermesi Sovyetleri Asya'da büyük bir güç haline getirmiştir. Stalin bundan da güç alarak

¹⁶⁶ İbrahim ARTUÇ, **Kore Savaşlarında Mehmetçik**, 22-23.

¹⁶⁷ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 552.

ABD'nin Asya'dan atılmasına karar vermiştir. Stalin olası bir saldırı karşısında ABD'nin tepki vermeyeceğini düşünmüştür. Stalin, Kim Il Sung ile görüşüp Güney Kore'ye yapılacak saldırının çabuk bir şekilde kazanılabileceğini söylemiştir.¹⁶⁸

Stalin, Kim Il Sung ile yaptığı görüşmede, Kuzey Kore'nin Sovyetlerden istediği askeri yardım karşısında kuzey ve güneyde bulunan asker sayısını öğrenmiş ve Kim Il Sung'a güneydeki askerlerden korkuyor musun? diye sormuştur. Sung da kendi askeri güçlerinin daha iyi olduğunu söyleyip "hayır" cevabı vermiştir.¹⁶⁹

Stalin, Kim Il Sung'un gönderdiği saldırıya hazırız mesajı karşısında, Sung'a askeri olarak güçlü olmadıklarını, bir saldırının mutlaka olacağını ve bunu ilk olarak Güney Kore'nin yapmasının kendileri açısından daha iyi olacağını bildirmiştir.¹⁷⁰

SSCB ve ABD'nin Kuzey ve Güney Kore'ye askeri yardımları da savaştan hemen önce başlamıştır. ABD ile Güney Kore arasında 31 Aralık 1948'de; SSCB ile Kuzey Kore arasında ise 20 Mart 1949'da askeri yardım anlaşması imzalanmıştır.¹⁷¹ Komünistlerin destek verdiği Kuzey Kore ile kapitalistlerin destek verdiği Güney Kore arasında savaşın başlaması için sadece bir kıvılcıma ihtiyaç kalmıştı.

25 Haziran 1950 sabahı 100 bin Kuzey Koreliden oluşan askeri güç 38. enlemi geçip Güney Kore'ye girmiştir. Çin'in de destek verdiği saldırı karşısında ABD sert tepki ortaya koymuş ve Güney Kore'nin savunması için derhal deniz ve hava gücü göndermiştir. ABD birlikleri, BM tarafından oluşturulan uluslararası güçle birleşmiş ve Güney Kore'nin savunulması için büyük çabalar göstermiştir. Truman da 27 Haziran 1950'de Güney Kore'ye yapılan saldırı karşısında komünizmin ne kadar tehlikeli olduğu konusunda bir konuşma yapmıştır.¹⁷²

¹⁶⁸ Bkz. (40), GADDIS, 44-45.

¹⁶⁹ Ohn Chang IL, "The Causes Of The Korean War", 31-32.

¹⁷⁰ Kathryn WEATHERSBY, "Stalin And Korean War", ed. Melvyn P. Leffler-David S. Painter, *Origins Of The Cold War*, 270.

¹⁷¹ Bkz. (166), ARTUÇ, 27.

¹⁷² Bkz. (25), MCMAHON, 72-73.

Türkiye’de, 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde genel oyların %54’ünü alarak iktidara gelmiştir.¹⁷³ ABD yanlısı dış politikayı sürdürme amacıyla olan DP, 1949’da kurulan NATO’ya üye olmak için Kore Savaşı’na asker gönderilmesi kararı almıştır. Yurtdışına asker gönderilmesi için gerekli olan TBMM kararı alınmamış ve muhalefete de danışılmamıştır. Kore Savaşı’nı eleştirenlere hapis cezası getirilmiştir.¹⁷⁴

Demokrat Parti Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 25 Temmuz 1950’de BM Genel Sekreteri Tyrgue Lie’ye telgraf¹⁷⁵ göndererek Kore’ye 4500 kişilik bir askeri güç gönderme kararı aldıklarını bildirmiştir.¹⁷⁶

Türkiye, Kore’ye Ankara’daki 24. Piyade Alayı’na ek olarak 259 subay, 395 astsubay, 18 askeri memur, 4 sivil memur olmak üzere 500 kişilik bir askeri güç meydana getirmiştir. Askeri gücün komutanlığına Tahsin Yazıcı getirilmiş ve askeri güç 17 Ekim 1950’de Güney Kore’ye hareket etmiştir.¹⁷⁷

Türk askeri Kore’de büyük kahramanlıklar göstermiş ve ABD’li generaller tarafından övgüler almıştır. Türk askerinin Kunuri Muharebesi’nde gösterdiği başarılarından dolayı ABD’li General George Marshall, Amerikan askerinin üç altın gün kazandığını belirtmiştir.¹⁷⁸

Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesi Türk dış politikasının önemli olaylarından biridir. 1947’den beri ABD’nin liderliğindeki Batı ile işbirliği içine giren Türkiye, Batı bloğuna tamamen girebilmek için 1949’da kurulan NATO’ya üye olmak istemekteydi. Kuruluşundan itibaren üyelik için başvuran Türkiye her defasında reddediliyordu. Türkiye, NATO üyeliği için Kore Savaşı’nı fırsat olarak görmüş ve asker göndermiştir. Türk askerinin gösterdiği kahramanlıklar Batı

¹⁷³ Süleyman İNAN, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, 117.

¹⁷⁴ Derya ÇAĞLAR, **Hayali Komünizm Soğuk Savaş’ın Türkiye Söylemleri**, 109.

¹⁷⁵ Fuad Köprülü’nün Lie’ye gönderdiği telgrafın tam metni için bkz. (69), ARMAOĞLU, 181-187.

¹⁷⁶ Bkz. (82), AKTAŞ, 53-54.

¹⁷⁷ Bkz. (130), ÖZKAYA DUMAN-BİRSEL, 309.

¹⁷⁸ Bkz. (82), AKTAŞ, 53-54.

tarafından övülmüş ve bu durum Türkiye'nin üyeliği için olumlu parametreler olarak görülmüştür.

Kore Savaşı 27 Temmuz 1953'te imzalanan Panmunjom Mütarekesi ile sona ermiştir. Mart 1953'te Stalin'in ölümü ve Sovyetlerdeki iktidar mücadelesi mütarekenin imzalanmasında önemli yer tutmuştur. 38. enlem iki ülke arasında sınır olmaya devam etmiştir.¹⁷⁹

Kore Savaşı'nda Türk askeri birliği 721 şehit, 2147 yaralı, 234 esir vermiş; 175 kişi de kaybolmuştur. Savaşta toplam 5 milyon sivil ölmüştür. Savaşın en kazançlı ülkesi silah endüstrisi güçlenen ABD olmuştur.¹⁸⁰

Kore Savaşı, ABD ve SSCB'nin dolaylı yoldan savaştığı ilk olay olmuştur. Asya'da komünizmin güçlenmesini engellemek isteyen ABD, Asya'dan ABD'nin atılmasını amaçlayan Sovyetlerin mücadelesi Kore'de 3 yıl sürmüş, sonuçta yine birçok sivil ölmüş ve siyasi bir sonuç alınamamıştır.

26 Şubat 1951'de Times gazetesinde yer alan haberde Türk askerinin Kore'deki kahramanlıkları ve Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemi vurgulanmış; Ortadoğu petrollerinin Sovyetlerin eline geçmemesi için Türkiye'nin ABD tarafından çok önemsendiği belirtilmiştir.¹⁸¹

Türkiye hiç ilgisi olmadığı Kore Savaşı'na Batı bloğuna tamamen girmek için belirlediği dış politikasının etkisi sonucu asker göndermiştir. Demokrat Parti lideri Adnan Menderes, Kore Savaşı'nı NATO üyeliği için bir fırsat olarak görmüştür. Nitekim Türk askeri Kore'de büyük övgü almış ve 1952'de Türkiye'nin NATO'ya kabulünde Kore Savaşı'ndaki Türk askerinin rolü büyük önem taşımıştır.

¹⁷⁹ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 554.

¹⁸⁰ Bkz. (26), MERİH, 144.

¹⁸¹ Mehmet Kürşat ORDU, **Amerikan Kamuoyunda Kore Harbi**, 92.

Kore Savaşı, Türk-Sovyet ilişkilerini daha da bozan bir nitelik taşımaktadır. Türkiye, SSCB ve ABD'nin dolaylı olarak savaştığı Kore'de Güney Kore'nin savunulması için asker göndererek tarafını iyice belli etmiştir. Türkiye son hamle olarak NATO üyeliğini almaya çalışacaktır.

2.5. NATO'ya Üyelik Süreci

Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Asya'daki yayılmacı politikaları ABD ve Avrupa devletlerini endişelendirmiştir. Yunanistan ve Türkiye üzerinde de baskı oluşturan Sovyetler, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile durdurulmaya çalışılmış, ancak Sovyetlerin Berlin Ablukasısı ve Prag Darbesi¹⁸², Batılı devletlerin güç birliği yapması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Berlin Ablukasısı, Prag Darbesi ve Sovyetlerin Doğu Avrupa'da komünist rejimler kurması, ABD'yi caydırmaktan öte, politikalarını uygulamak için bir kılıf görevi görmüştür. Truman'ın belirttiği gibi Stalin'in çılgın eylemlerinin zamanlaması ABD'nin politikalarını uygulamaya koymak için çok uygun bir zamanda olmuştur.¹⁸³

1949 yılında Sovyetlerin de nükleer silaha sahip olması soğuk savaşın aktörleri arasında bir dehşet dengesi oluşturmuştur. ABD ve SSCB'nin birbirlerine karşı kullanabileceği nükleer güç iki taraf için de tehlike oluşturduğundan nükleer bir denge oluşmuştur. Sovyetlerin de nükleer silaha sahip olması ABD'nin çevreleme politikasına ek bir neden teşkil etmiştir.¹⁸⁴

¹⁸² Çekoslovakya'nın başkenti Prag'da Sovyetler, Batı yanlısı politika izleyeceklerinden şüphelendikleri hükümeti tamamen komünistlere teslim etmişler ve 11 bakanın yerine yine komünistleri sokarak komünist rejimi inşa etmişlerdir. Bu durum Batının tepkisini çekmiştir. Bkz. (9), ARMAOĞLU, 528.

¹⁸³ Micheal COX, "From The Truman Doctrine To The Second Superpower Detente: The Rise And Fall Of The Cold War", 29.

¹⁸⁴ Immanuel WALLERSTEIN, "What Cold War In Asia? An Interpretative Essay", ed. Zheng Yangwen-Hong Liu-Micheal Szonyi, The Cold War In Asia, 17.

Sovyet tehlikesine karşı 17 Mart 1948’de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında “Brüksel Antlaşması” imzalanmıştır. NATO’nun temelini oluşturan bu antlaşma ile Sovyetlere karşı koymak kolay görünmemekteydi.¹⁸⁵ Bu antlaşmanın 4. maddesine göre taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer devletler saldırı altında kalan ülkeye yardım edecekti. Brüksel Antlaşması’nı imzalayan devletler Eylül 1948’de Batı Birliği Savunma Örgütü’nü oluşturmuştur. Avrupalı devletler tek başlarına Sovyetlere karşı koyma gücüne sahip olmadıklarından ittifaka ABD’nin de katılmasını istemişlerdir. ABD’li senatör Vandenberg’in hazırladığı tasarıyla 11 Haziran 1948’de ABD’nin Avrupalı devletler ile ittifak antlaşması imzalanmasının yolu açılmıştır.¹⁸⁶

4 Nisan 1949’da Belçika, Birleşik Amerika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz arasında Kuzey Atlantik Antlaşması¹⁸⁷ imzalanmış ve NATO kurulmuştur. Antlaşmanın amaçları arasında; uluslararası barışa katkı, ekonomik işbirliği, güvenlik ve savunma bulunmaktaydı. Antlaşmanın 5. maddesine göre; Taraflar, aralarından birine veya birkaçına karşı Avrupa’da ya da Kuzey Amerika’da yapılacak saldırıyı, bütün taraflara yapılmış sayacak ve güvenliğin temini için silahlı kuvvet dahil saldırıya uğrayan taraf veya taraflara yardımda bulunacaktı.¹⁸⁸

Sovyetlerin de atom bombası yapması ve Çin’i ele geçirmesi, ABD’nin yeni politikalara atılmasına neden olmuştur. NSC-68 olarak bilinen ve Ulusal Güvenlik Konseyi’nin yeni aldığı kararları niteleyen politika uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Bu politika çerçevesinde alınan kararlara göre; Rusya ile pazarlık yapılmamalı, nükleer üstünlüğü tekrar ele geçirmek için hidrojen bombası üretilmeli, askeri yapının geliştirilmesi için vergiler arttırılmalı, Amerikan yönetiminde güçlü ittifaklar sistemi oluşturulmalı ve Sovyet yönetimi ile Sovyet halkı birbirinden ayrı

¹⁸⁵ Osman YALÇIN, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye’nin Batı ile İşbirliği Yapma Süreci”, 934.

¹⁸⁶ Nejat DOĞAN, “NATO’nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne”, 72.

¹⁸⁷ Kuzey Atlantik Antlaşmasının tam metni için bkz. İsmail SOYSAL, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasi Bağlıları Cilt II (1945-1990)**, 409-412.

¹⁸⁸ Haluk ÜLMAN, “NATO ve Türkiye”, 143-144.

olarak görülmelidir. NSC-68 kararları ABD'nin Sovyetlerin ancak nükleer güçle mağlup edilebileceğini gösteren bir politikadır. NSC-68 kararlarının etkisi NATO'da da görülmüştür. NATO askeri gücü bu politika sayesinde geliştirilmiş ve Avrupa'daki asker sayısı arttırılmıştır.¹⁸⁹

NATO'nun kuruluşu ile beraber ABD liderliğinde Sovyetleri durdurma politikasının ilk önemli adımları da atılmıştır. 12 batılı devletin imzaladığı antlaşmayla birlikte Batı Bloğu da tamamen oluşmuştur.

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Türkiye'ye verilen önem, NATO'yu kuran ülkelerin arasında Türkiye'nin olmaması ile kaybolmuş ve Türk yöneticileri de bu durumu üzüntü ve endişe ile karşılamışlardır. Sovyet baskısı karşısında yalnız bırakıldığını düşünen Türkiye'nin ilk hedefi NATO üyeliğini almak için adımlar atmak olacaktır.

Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimleriyle birlikte iktidara geldiğini daha önce belirtmiştik. Demokrat Parti'nin belirlediği dış politika ise tamamen ABD eksenli olup, Batı'nın her türlü siyasi ve askeri oluşumlarına katılmak şeklinde belirlenmiştir.

Başbakan Adnan Menderes dış politikada takip edecekleri yolu şöyle açıklamıştır: “... *Birleşmiş Milletler idealine samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Ananevi İngiliz Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine hürmetkar olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur...*”¹⁹⁰

¹⁸⁹ Cüneyt AKALIN, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, 150-152.

¹⁹⁰ Sedef BULUT, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950- 1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, 36.

Menderes, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile kendilerine destek veren ABD ve büyük müttefikler olarak adlandırdığı İngiltere ve Fransa ile de siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri kuvvetlendirmek gerektiğini belirtmiştir.¹⁹¹

DP'nin belirlediği dış politika çerçevesinde ilk hedefi NATO'ya üye olmak olmuştur. Liberal ekonomiyi tercih eden DP, NATO'ya üye olmaz ve Batı bloğuna giremezse ekonomisinin zarar göreceğini düşünmüştür. DP, NATO üyeliğini ülkedeki demokratik rejimin geleceği kadar kendi varlığının da teminatı olarak görmüştür.¹⁹²

NATO'ya üyelik başvurusu ilk olarak Demokrat Parti'den önce hükümette olan CHP tarafından yapılmıştır. 11 Mayıs 1950'de NATO'ya üyelik için ilk başvuru yapılmış ancak reddedilmiştir. Bu tarihten sonra iki başvuru daha reddedilmiştir. Celal Bayar, İsmet İnönü'ye NATO'ya niçin girmediniz?" diye sormuş ve "Onlar istediler de biz mi girmedik" diye cevap almıştır.¹⁹³

Türkiye'nin NATO üyeliğine en çok İskandinav ülkeleri Norveç ve Danimarka karşı çıkmıştır. Bu ülkeler Türkiye'nin Atlantik ülkesi olmadığını ve demokrasinin yerleşmemiş olduğunu söylemekteydiler. Ağustos 1950'de DP, NATO üyeliği için tekrar başvurmuştur. Danimarka ve Norveç'in ikna edilmesi uzun süre almıştır.¹⁹⁴

ABD; Türkiye ve Yunanistan'ın da yer alacağı bir Akdeniz Paktı kurulmasını önermiş, Türkiye bunu kabul etmiş, ancak ABD Genelkurmay Başkanı Omar Bradley'nin Türkiye'nin ABD için hiçbir anlam ifade etmediğini açıklaması üzerine bu girişimden sonuç alınamamıştır.¹⁹⁵

Türkiye'nin üyeliğine İskandinav ülkelerinden başka İngiltere de karşı çıkmıştır. Ortadoğu'da çıkarları bulunan İngiltere, Türkiye'nin ancak Ortadoğu'da

¹⁹¹ A.g.m, 36.

¹⁹² Bkz. (128), ÜLMAN-SANDER, 6.

¹⁹³ Bülent AKKAYA, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", 12.

¹⁹⁴ Erik Jan ZURCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, 341-342.

¹⁹⁵ Hüner TUNCER, **Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye**, 39.

oluşturulacak bir savunma sisteminde yer almayı kabul ettiği taktirde NATO'ya alınmasını istemiştir. Hollanda, Belçika, Norveç ve Danimarka ise Türkiye'nin NATO'ya alındığı taktirde Sovyetlerin sert bir tepki vereceğinden çekinmişlerdir.¹⁹⁶ Türkiye'nin üyelik için tüm çekinceleri ortadan kaldırması gerekiyordu ve ilk olarak Asya'da başlayan Kore'ye asker gönderilmesi kararı alındı.

Türkiye'nin NATO'ya alınması için Celal Bayar, Amerikan ve İngiliz yetkililerle müzakereler yapmış ve Türkiye'nin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Bu müzakerelerde Celal Bayar, İngiliz yetkililere Türkiye'nin Ortadoğu için önemini vurgulamış ve İngiltere'nin çekincelerini gidermeye çaba göstermiştir.¹⁹⁷

Türkiye'nin NATO'ya alınmasında kilit rol oynayan bir diğer kişi de ABD'nin Türkiye Büyükelçisi George McGhee olmuştur. NATO'nun kurulmasından sonra ABD Genelkurmayı'nın genel görüşü oluşumun Ortadoğu'ya zamanla yayılmasıydı. McGhee'ye göre ise Türkiye ve Yunanistan da NATO'ya dahil edilmeliydi. McGhee'ye göre Türkiye NATO'nun Doğu'daki dayanağı olabilirdi ve bu sayede diğer Ortadoğu ülkeleri komünizmin etkilerine karşı koyabilirdi.¹⁹⁸

ABD ve İngiltere'nin çekincelerini yok edip desteğini kazanan Türkiye'nin, NATO'nun Ottawa'da, 16-20 Eylül 1951'deki Bakanlar Konseyi toplantısında tam üye olarak çağrılmasına karar verilmiştir. 18 Şubat 1952'de ise TBMM'de yapılan oylama sonucu Türkiye'nin NATO'ya girişi resmileşmiştir.¹⁹⁹

15 Ocak 1952'de ABD dışişleri bakanı Dean Acheson, Türkiye'nin güvenilir bir antikomünist ülke olduğunu belirtmiş, Türkiye'nin her türlü Birleşmiş Milletler kararlarına uyduğunu ve NATO'ya alınması gerektiğini söylemiştir.²⁰⁰

¹⁹⁶ Bkz. (190), BULUT, 39.

¹⁹⁷ Celal Bayar'ın müzakereleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (14), SARAY, 103-116.

¹⁹⁸ Hüseyin BAĞCI, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, 30-35.

¹⁹⁹ Bkz. (14), SARAY, 131;136.

²⁰⁰ Bkz. (181), ORDU, 98.

Sovyetler, NATO'nun kurulmasına Truman Doktrini ve Marshall Planı'na verdiği tepkiden daha sert bir tepki vermiştir. Stalin, 5 Ekim 1952'de Sovyet Komünist Partisi'nin XIX. kongresinde, “*NATO'yu kuranları da, katılanları da, Çar'ı mahvettiğimiz gibi perişan edeceğiz*” demiştir.²⁰¹

Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecinde de üye olmasından sonraki süreçte de Sovyetler, Türkiye'ye karşı sert bir politika izlemiştir. Sovyetler 3 Kasım 1951'de Türkiye'ye nota vererek, saldırgan amaçlı bir oluşum olduğunu ileri sürdüğü NATO'ya, Atlantik ile hiçbir ilgisi bulunmayan Türkiye'nin neden üye olmak istediğini anlayamadıklarını belirtmiştir. Sovyetler bu notada ayrıca ABD'nin Türkiye'de askeri üs elde etmek için NATO'ya almak istediklerini vurgulamıştır. Türkiye ise bu notayı 12 Kasım 1951'de yanıtlayarak, bu oluşuma kendi güvenliklerini tehdit eden unsurlara karşı katıldığını ve saldırgan bir amacının bulunmadığını söylemiştir.²⁰²

NATO, “Ortadoğu Komutanlığı” projesi çerçevesinde Türkiye'de askeri üsler kurulması için çalışmalara başlamıştı. Sovyetlerin buna da tepkisi sert olmuştur. Sovyetler 24 Kasım 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye nota vermiştir. Bu notalarda bu projenin saldırgan amaçlı olduğunu belirtmiştir. Türkiye bu notaya 18 Aralık 1951'de cevap vererek, bu projenin savunma amaçlı olduğunu, ekonomik ve sosyal kalkınmanın hedeflendiğini söylemiştir. Türkiye'nin cevabından memnun olmayan Sovyetler, Türkiye'nin Moskova büyükelçisini çağırarak itirazlarını belirtmiştir.²⁰³

Türkiye'nin NATO üyeliği, Sovyetlerin 1946'dan beri başlattığı tehdit ve baskıların sonucudur. Batı bloğunda yer almak isteyen Türkiye, NATO'ya üye olarak bunu gerçekleştirmiş, Sovyetlerin ise buna tepkisi sert olmuştur. Türkiye'nin Batı ile yaklaşması ile başlayan ve NATO üyeliği ile son bulan süreci ateşleyen ise

²⁰¹ Bkz. (14), SARAY, 138-139.

²⁰² Bkz. (82), AKTAŞ, 203-206.

²⁰³ Bkz. (66), HASANLI, 459-460.

Sovyetlerin Türkiye’den olan talepleridir. Sovyetler bunu görmezden gelerek Türkiye’nin Batı ile bütünleşmesini eleştirmiştir.

Türkiye’nin NATO üyeliği ile sonuçlanan girişimlerinin tek sebebinin Sovyet tehditleri olmadığını belirtmiştik. Bu sebepler arasında ekonomik ve askeri çıkarlar da yer almaktadır. 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti’nin dış politikadaki hedefi ABD ile her konuda aynı yönde hareket etmek olmuştur. ABD’nin yer aldığı NATO’ya girmeye çalışmak da bu politika paralelinde incelenmelidir. Türkiye’nin Kore Savaşı’na asker gönderme kararı da Demokrat Parti’nin ABD yanlısı politikasının bir göstergesi olmuştur.

Türk-Sovyet ilişkileri Türkiye’nin Batı bloğunda yer almasının kesinleşmesi ile 1946’daki notalar savaşına tekrar dönmüştür. Sovyetler, Türkiye’nin ABD’ye bağımlı hale geldiğini ve ABD’nin Ortadoğu’daki çıkarları için kullanılan bir ülke olduğunu savunmuş ve ABD’nin Türkiye’de kurmak istediği askeri üsleri buna örnek vermiştir. Türkiye ise bunu kendi ulusal güvenliğine bağlayarak açıklamıştır. Türkiye, ABD yanlısı politikalarını yapacağı ikili antlaşmalarla daha da ileri götürecektir.

2.6. Türk-ABD İkili Antlaşmaları

Türkiye ile ABD arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkileri düzenlemek amacıyla imzalanan ikili antlaşmalar, iki ülkenin işbirliğinin gittikçe derinleştiğini gösteren bir nitelik taşımaktadır.

Türk-ABD ikili antlaşmaları temelde; Amerikan askeri güçlerinin gönderilmesi, Amerikan kuvvetlerince gerçekleştirilen askeri tatbikatlar, Amerikan güçlerinin hukuki ve idari statüsü, istihbarat faaliyetleri, Amerikan askeri kuvvetleri

için hareket planları ve ortak kuvvetler için hareket planlarını düzenlemeye yönelik olmuştur.²⁰⁴

1970 yılının Şubat ayında Başbakan Süleyman Demirel, bazısı gizli bazısı açık olan ikili antlaşmaların sayısını 91 olarak açıklamıştır. Bu antlaşmalardan 16'sı kanunla onaylanmış anlaşmalar, 12'si harita antlaşmaları, 6'sı yürürlükten kaldırılmış antlaşma, 4'ü bilimsel antlaşma, 26'sı yardım antlaşmaları, 14'ü NATO ittifakını ilgilendiren antlaşmalar ve 13'ü 1954'te yapılan Askeri Kolaylıklar Antlaşması ile ilgili antlaşmalardır.²⁰⁵ ABD ile antlaşmaların 3'ü 1950'den önce, 31'i 1950-1960 yılları arasında ve 20'si 1960-1965 yılları arasında yapılmıştır.²⁰⁶

Türk-ABD ikili antlaşmalarından en önemlilerine değinmemiz gerekirse; 10 Mart 1954'te onaylanan "Ortak Güvenlik Antlaşması" ile başlamalıyız. 17 Ekim 1951'de Türkiye'nin NATO'ya davet edildiği esnada mektup teatisi yoluyla yapılmıştır. Antlaşmanın İngilizce metnindeki "ABD ile Türkiye Arasında Karşılıklı Güvenliğe İlişkin Anlaşma" ifadesi TBMM'den daha kolay geçmesi için "Türkiye Cumhuriyeti ile ABD Hükümeti Arasında Münakid Muaddel Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını Tadil Eden 7 Ocak 1952 Tarihli Anlaşmanın Onanmasına Dair Kanun" olarak değiştirilmiştir. Türkiye, bu antlaşmayla henüz NATO üyesi olmadan ABD'nin askeri girişimlerini desteklemek ve yardım etmeyi kabul etmiştir.²⁰⁷

Bir diğer antlaşma da Türkiye'nin 25 Ağustos 1952'de imzaladığı ve TBMM'de 1954'ün Mart ayında onaylanan "NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi"dir. Bu antlaşmayı Türkiye daha NATO'ya girmeden önce 19 Haziran 1951'de imzalamıştı, ancak 4 Nisan'da 1952'de değişiklik yapılan antlaşmayı Türkiye yeniden imzalamıştır. Türkiye, bu sözleşmeyi imzalayarak ABD'nin kendi toprakları üzerinde askeri tesisler ve üsler kurmasını kabul etmiştir. Türkiye topraklarında kurulacak üs ve tesislerin düzenlenmesi içinse 23 Haziran 1954'te

²⁰⁴ Bkz. (132), USLU, 78.

²⁰⁵ Bkz. (101), SANDER, 103-104.

²⁰⁶ Türkkaya ATAÖV, "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", 105.

²⁰⁷ Çağrı ERHAN, "1945-1960: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye- 1", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 555.

“Askeri Tesisler Antlaşması” veya “Askeri Kolaylıklar Antlaşması” yapılmıştır. Bu antlaşma TBMM’ye getirilmemiş ve muhtevası gizlenmiştir.²⁰⁸ Türkiye bu antlaşmayla topraklarında bir Amerikan stratejik hava üssü kurulmasına, Amerikan gemilerinin Türk limanlarından yararlanmasına, tesisler kurulması için Amerika’ya araziler tahsis edilmesine razı olmuştur.²⁰⁹

23 Haziran 1954 tarihinde Askeri Kolaylıklar Antlaşması ile birlikte bir de “Vergi Muafiyetleri Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre ortak savunma amacıyla ABD tarafından yapılacak masraflarda Türk vergi ve resimleri alınmayacaktır. Alınmaması kararlaştırılan vergiler arasında; Türkiye’ye ithal olunan eşyadan alınan vergi, nakliyat resmi, harçlar ve damga resmi, akaryakıt üzerinden alınan vergiler, telgraf ve telefon ücretleri üzerinden alma vergiler, milli savunma vergisi, gemi ve uçaklar sebebiyle liman ve hava meydanlarında alınan resim ve ücretler, mamul tütün ve içkilerden alınan resim ve vergiler yer almaktaydı.²¹⁰

25 Nisan 1955’te önceki ikili antlaşmalarla ilgili olarak ABD’nin Türkiye’de kuracağı üslerle ilgili Türkiye’ye yeni taahhütler getiren “Savunma Kolaylıkları Yardım Programına Ait Anlaşma” yapılmıştır. 26 Mayıs 1955’te ise “Ortak Savunma Programına Göre Verilen Artık Teçhizat ve Malzemenin Kullanımına Ait Anlaşma” yapılmıştır. ABD, bu antlaşmaya göre ortak savunma için gereği kalmayan teçhizat ve malzemeyi üçüncü bir devlete verebilecek ya da başka amaçla ABD hükümeti tarafından kullanılabilirdi.²¹¹

Türkiye ile ABD arasında 10 Mart 1954’te “Atom Enerjisi Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmayla ABD’nin yardımıyla Türkiye’ye, ülkede atom araştırma reaktörleri kurma yetkisi verilmiştir. Antlaşmaya göre reaktörde kullanmak için ABD Türkiye’ye uranyum verecektir. Bu antlaşma TBMM tarafından 14 Aralık 1956’da onaylanmıştır.²¹²

²⁰⁸ Bkz. (26), MERİH, 244.

²⁰⁹ Bkz. (128), ÜLMAN-SANDER, 8.

²¹⁰ Bkz. (101), SANDER, 110-111.

²¹¹ A.g.k, 111-112.

²¹² Bkz. (26), MERİH, 245.

Türk-ABD ikili anlaşmaları da Sovyetlerin tepkisine neden olmuştur. İkili anlaşmalarla Karadeniz kıyılarında Bartın, Amasra, Sinop ve Samsun'da ABD'nin Sovyetleri elektronik dinleme ve radar istasyonları kurulmasına Sovyetler, nota vererek ve basın yoluyla Türkiye'ye tepki göstermiştir. 1952'de kurulmaya başlanan Adana'daki İncirlik üssü, İzmir Çiğli'de NATO'nun hava komutanlığı, Diyarbakır'daki Pirinçlik üssü Türkiye topraklarında ABD tarafından Sovyetler aleyhinde kullanılan oluşumlar olduğundan Sovyetler, ABD'ye olduğu kadar Türkiye'ye de sert tepki göstermiştir.²¹³

Türkiye ile ABD arasında yapılan çoğu gizli ikili antlaşmalar, Demokrat Parti'nin ABD yanlısı politikasının kendi topraklarına ABD üssü ve tesisleri kurduracak kadar ileri gittiğini gösteren dış politika felsefesinin özünü oluşturmaktadır.

1949'da Sovyetlerin de atom silahına sahip olması ABD'yi Sovyetlere yakın ülkelerde askeri üs ve tesis kurmaya yöneltmiştir. Türkiye, ABD'nin bu girişimlerini hemen kabul ederek, ABD ve NATO'ya ne kadar bağlı olduğunu ispatlamak gayretine gitmiştir. Güvenlik endişesini temeline alan bu girişimlerin arka planında Demokrat Parti'nin ekonomik yardım almayı sürdürme endişesi de yatmaktadır.

Demokrat Parti'nin ABD politikası içerden de tepki almıştır. Türkiye'nin gitgide ABD'ye bağımlı hale geldiği, askeri ve ekonomik bağımsızlığını yitirdiği belirtilmiştir.

Missouri ziyareti ile başlayan, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ilerleyen ve NATO'ya üyelikle sonuçlanan Türk-ABD yakınlaşması, ikili anlaşmalarla derinleştirilmiştir. Türk-ABD ilişkileri derinleşirken Türk-Sovyet ilişkileri daha da bozulmuştur. Derinleşen Türk-ABD ilişkileri Ortadoğu'daki olaylarla kendisini gösterecektir.

²¹³ Bkz. (1), GİRGIN, 327-328.

3. SOĞUK SAVAŞIN İLK YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE GELİŞMELER VE ORTADOĞU

Türk-Sovyet ilişkileri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri ve boğazlardan üs istemeleriyle gerginleşmiş, bunun üzerine Türkiye, Sovyet tehdidi ve baskısı karşısında Batı ittifakına yönelmiştir. 1952'de NATO'ya üyelikle sonuçlanan Batı ile bütünleşme sonrası Türkiye, Sovyetlere karşı kurulan Batı bloğunun bir üyesi haline gelmiştir.

Türkiye, bu dönemde ABD ile olan ilişkilerini de geliştirmiş ve Truman Doktrini ile Marshall Planı çerçevesinde ABD'den askeri ve ekonomik yardım almıştır. İkili antlaşmalarla Türk-ABD ilişkileri derinleşmiştir. ABD ile ilişkiler geliştikçe Sovyetlerle olan ilişkiler aynı derecede soğumuştur.

Türkiye ile ABD ortaklığı 1950'lerde Ortadoğu'da kendisini hissettirecekken Sovyetlerde Stalin'in ölümüyle başlayan dış politika değişimi Türkiye'ye de yansımaktadır.

3.1. Hruşçev²¹⁴ Döneminde Sovyet Dış Politikasında Değişiklikler

Sovyetleri tarım devletinden sanayi devletine dönüştüren, büyük vatan savunmasında Almanya'ya karşı zafer elde eden, Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin kurulmasının mimari olan Stalin 5 Mart 1953'te ölmüştür. Stalin'in ölümü ülkede üzüntüyle aynı oranda endişe ve korku da yaratmıştır. Stalin'in ölümüyle başlayan iktidar probleminin kolektif yönetimle aşılmasına karar verilmiştir. 7 Mart 1953'te açıklanan Politbüro yani yönetici kadro üyeleri arasında; Malenkov,

²¹⁴ Kaynaklarda Hruşov, Hruşçev, Kruşçev, Hruçov gibi farklı isimlendirmelerle geçen şahsiyet bu çalışmada "Hruşçev" kullanımıyla ele alınacaktır.

Beriya²¹⁵, Molotov, Vorosilov, Hruşçev²¹⁶, Bulganin, Kaganoviç, Mikoyan, Saburov ve Pervuhin bulunmaktaydı.²¹⁷ 7 Mart'ta alınan karara göre; Malenkov, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na, Beria, İçişleri Bakanlığı'na ve Bulganin, Savunma Bakanlığı'na getirilmiştir. Hruşçev ise Komünist Parti Merkez Komitesi görevine getirilmiştir.²¹⁸

Sovyet gizli polis eski şefi Beriya'nın kapitalizm yanlısı olarak suçlanıp devre dışında bırakılmasından sonra yönetimde Malenkov öne çıkmıştır. Malenkov üç noktaya odaklanan bir politika izlemeyi seçmiştir. Bunlar; uluslararası ilişkilerde gerginliği azaltmak, ekonomiyi yeniden yapılandırmak ve köyle olan ilişkileri düzeltmektir. Üçüncü politikanın uygulanması için bir tarım reformu başlatıldı. Tarım reformunun planlayıcı ve uygulayıcısı Hruşçev'di. Malenkov'un 1955'te istifası sonrası Hruşçev genel sekreter, Bulganin ise başbakan olmuşlardır.²¹⁹

Sovyetler, Stalin'in ölümünden sonra uluslararası ilişkilerde gerginliği azaltmayı amaçlamıştır. Sovyetler dış politikasını buna göre düzenleyerek; diğer sosyalist devletlerle beraber sosyalizm ve komünizmin gereklerini yerine getirmeyi, sosyalist devlet ve halkların dostluğunu sağlamayı, ulusal bağımsızlık savaşlarını desteklemeyi, barış içinde bir arada yaşamayı ve insanlığı yeni bir dünya savaşından korumayı hedeflemiştir. Bu paralelde Sovyetler; 25 Mart 1954'te Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin egemenliğini resmen tanımış, Yunanistan ile Yugoslavya ile

²¹⁵ 1899 yılında Gürcistan'da doğan Lavrentiy Pavloviç Beriya, 1931'de Kafkasya bölgesi parti sekreterliği, 1934'te Sovyet Komünist Partisi komite üyeliği, 1938'de Politbüro üyeliği ve İçişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu başkomutan vekilliği yapmış ve mareşal unvanı almıştır. Stalin'in ölümünden sonra iktidar mücadelesinde bertaraf edildikten sonra 1953'te idam edilmiştir. Bkz. Anton KOLENDİÇ, **Kremlin'de İktidar Mücadelesi: Stalin'in Ölümünden Beriyanın İdamına Kadar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, 246.

²¹⁶ Hruşçev, 17 Nisan 1894'te Ukrayna sınırına yakın Kalinovka'da doğmuştur. 1918'de Kızıl Ordu'ya katılmıştır. 1939'da Sovyet Politburosuna üye olmuştur. 1953'te SSCB Bakanlar Konseyi Başkanı olmuştur. 1957'de Bulganin'den liderliği devralmıştır. 11 Eylül 1971'de vefat etmiştir. Bkz. John PAXTON, **Leaders Of Russia And The Soviet Union From the Romanov Dynasty to Vladimir Putin**, 121.

²¹⁷ Erel TELLAL, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, 51.

²¹⁸ Sergei N. Khrushchev, **Nikita Khrushchev And The Creation Of A Super Power**, 34.

²¹⁹ Bkz. (217), TELLAL, 52.

ilişkileri düzeltmeye yönelik adımlar atmış ve Filistin sorununda Arapların yanında yer almıştır.²²⁰

Sovyetlerin barış içinde bir arada yaşama politikası ilan etmesini Fahir Armaoğlu, Stalin'in ölümünden sonra iktidara geçmek isteyen liderlerin hepsinin kendisi iktidara geçene kadar dış politikada herhangi bir kaos oluşmasını istememesi şeklinde değerlendirmiştir.²²¹

Sovyetlerin XX. Parti Kongresi, 14-25 Şubat 1956 tarihleri arasında toplanmıştır. SSCB tarihinde büyük yer tutan kongrede 1355 oy hakkı olan ve 81 danışman delege 6.800.00 asil parti üyesini ve 420.000 aday üyeyi temsil etmişlerdir. Kongreye 55 adet yabancı ülke komünist parti temsilcileri de katılmıştır.²²²

XX. Parti kongresinden önce Hruşçev; Stalin dönemindeki yolsuzlukları, Stalin'in iç politikadaki yaptığı yanlışları araştırmak için soruşturma açılmasını teklif etmiştir. Hruşçev'in bu hareketi kongrede nasıl bir yol izleyeceğini göstermiştir. Nitekim Hruşçev, kongrenin bir oturumunda sadece Politbüro üyelerinin bulunduğu bir ortamda gizli bir konuşma yaparak; Stalin dönemindeki yolsuzlukları açıklamış, sürgün ve kamplarda bulunan birçok insanı artık oralarda tutamayacaklarını söylemiştir. Politbüro üyeleri ise bu yolsuzlukların araştırılmasının sonunun kendilerine de dokunacağını bildiklerinden karşı çıkmışlardır.²²³

Hruşçev'in, kongrede Stalin'in politikalarını eleştirmesinin iki ana sebebi vardı. İlki Stalin'in hiç yanlış yapmadığı inancını yıkmaktı. İkincisi ise Stalin gibi otokratik bir liderin çıkmasını önlemektir. Bu nedenlerle kongrede Hruşçev, iç ve dış politikada Stalin'den arındırma sürecini başlatmıştır.²²⁴ Destalinizasyon hareketleri de denilen ve ülkeyi Stalin etkisinden arındırmayı amaçlayan bu harekete başlamak

²²⁰ Bkz. (26), MERİH, 63-64.

²²¹ Fahir ARMAOĞLU, "Barış İçinde Bir Arada Yaşama'nın Sovyet Yorumu", 290.

²²² Oral SANDER, XX., XXI., ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası, 8.

²²³ **Kruşçev'in Anıları**, çev. Mehmet Harmanlı, 427-431.

²²⁴ Bkz. (26), MERİH, 66-67.

Hruşçev açısından büyük bir cesaret örneğiydi, çünkü Stalin ülkeyi büyük güç haline getiren bir liderdi.

Kongrede barış içinde bir arada yaşama ilkesi de resmiyet kazanmıştır. Sovyet dış politikasında Stalin döneminin aksine barışçı bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Fahir Armaoğlu, Sovyetlerin komünizmi bütün dünyaya hakim kılmayı amaçlamasından caymadıklarını ve barış içinde bir arada yaşama politikasıyla çeliştiğini vurgulamıştır. Armaoğlu'na göre, bir arada yaşama evresi geçici bir evredir ve komünizm ne olursa olsun kapitalizmi yıkacaktır. Barış içinde bir arada yaşama politikasının amacı nükleer bir savaştan kaçınmaktır. Bu politika her zaman ve her yerde izlenmeyebilir. Bu politika komünizmin zaferi ile sonuçlanacak geçici bir evredir.²²⁵

Sovyetlerde Stalin'in ölümü, Sovyet dış politikasında yumuşamaya giden sürecin başlamasında önemli rol oynamıştır. Dış politikada barışçı yol izlemeye başlayan Sovyetler ilk olarak komşularıyla ilişkilerini düzeltmek istemiştir. Bu komşularından en önemlisi ise Türkiye'dir.

Sovyetlerin, Türkiye'ye yönelik politikasının değişeceğini gösteren ilk adım Molotov'un, Stalin'in cenaze törenine giden Türk heyeti başkanı Büyükelçi Cevat Açıkalın'a yaptığı konuşması olmuştur.²²⁶ Malenkov, 14 Mart 1953'te açıklama yaparak Avrupa da dahil tüm devletlerle müzakere yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir.²²⁷ Türkiye de müzakere yapmaya hazır oldukları devletlerin başında gelmiştir. Sovyetlerin barışçı bir dış politikaya geçmek için sanki Stalin'in ölümünü beklemiş gibi çıkarım yapılması yanlış olmayacaktır.

Sovyetler, 30 Mayıs 1953'te gönderdikleri notayla Türkiye'den hiçbir toprak talebi olmadığını belirtmişlerdir. Notada iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve

²²⁵ Bkz. (221), ARMAOĞLU, 296.

²²⁶ Bkz. (3), BİLGE, 337.

²²⁷ Bkz. (82), AKTAŞ, 75.

güvenliğin sağlanması için Sovyetlerin elinden geleni yapacağı vurgulanmıştır.²²⁸ Sovyetlerin notasında göze çarpan üç nokta bulunmaktaydı. Bunlar; Sovyetlerin komşularıyla olan politikasının gözden geçirildiği, Türkiye’den toprak isteklerinden vazgeçtikleri ve boğazlar sorununda hem SSCB’nin hem de Türkiye’nin koşullarına uygun bir düzenleme yapılmasıydı. Başbakan Adnan Menderes, Sovyet notasını Londra’da bulunduğu sırada İngiliz yetkililerle değerlendirmiştir. İngiliz yetkililer bu notayı Türkiye’nin NATO üyeliği sonrası Sovyetlerin attığı bir geri adım olarak nitelendirmişlerdir.²²⁹

Türkiye, Sovyet notasına 18 Temmuz 1953’te cevap vererek; toprak taleplerinden vazgeçilmesinin memnuniyetle karşılandığını, iyi ilişkilerin sürmesinin gerektiğini ve boğazların Montrö Sözleşmesiyle düzenlendiğini belirtmiştir. Sovyetler ikinci notasını 20 Temmuz 1953’te göndermiş ve boğazlardaki Amerikan ve İngiliz gemilerinin artan sayısından yakınmıştır. Türkiye dört gün sonra notayı yanıtlayarak bu durumun Montrö Sözleşmesi’ne uygun olduğunu belirtmiştir. Sovyetler 31 Temmuz’da tekrar bir nota vererek komşu ülke olma nedeniyle kendisine bilgi verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²³⁰ Sovyetler, değişmeye başlayan dış politikası gereği Türkiye’den olan toprak taleplerinden vazgeçmesi ilişkilerin normalleşmesi açısından önemli bir adım olmuş, ancak Türkiye, NATO üyeliği sonrası Sovyetlerin yaklaşımına temkinli bakmıştır. Türkiye, ayrıca Sovyetlere olumlu yanıt verilmesinin ABD’den alınan ekonomik yardımın kesilmesi sonucunu doğurmasından çekinmiştir.

Sovyetlerin Türkiye’ye olan barışçı politikası, Cumhuriyetin kuruluş yıldönümü nedeniyle 29 Ekim 1953’te de tekrarlanmış, ama Türk yöneticilerden karşılık bulmamıştır. Sovyetlerin barışçı politikası 1956 yılına kadar sürmüştür. Türkiye ise Sovyetlerin bu politikasını taktik olarak değerlendirip aynı derecede karşılık vermemiştir.²³¹

²²⁸ Bkz. (1), GİRGIN, 329.

²²⁹ Bkz. (217), TELLAL, 66-67.

²³⁰ A.g.k, 68-69.

²³¹ Bkz. (78), ORAN, 75.

28 Aralık 1955'te Hruşçev, SSCB Genel Kurul toplantısında, Türkiye ile olan ilişkilerinin Atatürk ve İnönü zamanında iyi olduğunu, ancak daha sonra aralarının açıldığını, bunda salt Türkiye'nin suçlu olmadığını, kendilerinin de sorumlu olduklarını belirtmiştir.²³²

Türk-Sovyet ilişkileri siyasi anlamda normalleşme göstermese de ekonomik anlamda ilişkiler yeniden kurulmaya başlanmıştır. 1954 ve 1955'te SSCB'den alım yapan Türkiye, ekonomik ilişkileri inşa etme amacını ortaya koymuştur. SSCB, 1954'ten itibaren İzmir Uluslararası Fuarı'na katılmaya başlamıştır. Türk işadamlarının da SSCB'yi ziyaretleri artmıştır.²³³

Sovyetlerde Stalin'in ölümüyle başlayan dış politikada barışçı süreç, komşusu Türkiye ile olan ilişkilerine de yansımıştır. Sovyetler 1946'daki toprak taleplerinden vazgeçtiğini 1953 yılında Türkiye'ye verdiği notayla bildirmiştir. Türkiye ise bunu hem Sovyet taktiği olarak görmüş ve çekimser yaklaşmış hem de Sovyetlerle ilişkilerini düzeltirse Batı'dan özellikle ABD'den gelen desteğin azalacağı endişesini taşımıştır.

Türkiye, Sovyetlerle arası açık olan Yugoslavya ile yakınlaşmış, Yunanistan'ın da dahili ile 1953 yılında Balkan İttifakı'nı²³⁴ kurmuşlardır. Bu olay da göstermektedir ki Türkiye, tüm ittifak girişimlerinde Sovyetlerin karşısında Batı'nın yanında yer almaya devam etmektedir.

Türkiye, NATO üyeliği sonrası Batı bloğuna girdiğinden Doğu bloğunun lideri SSCB ile ilişkilerini normalleşmesinin kendi güvenliği tehlikeye atabileceğinden çekinmiş ve Sovyetlere aynı derecede tepki verememiştir. Aksine Türkiye'nin ABD ile olan işbirliği Ortadoğu'da azami derecede görülmeye başlayacaktır.

²³² Svilas Svetlana FRANSİYEVNA, "N.S. Hruşçov'un Diplomasisindeki Türkiye (1954-1964)", 294.

²³³ Bkz. (217), TELLAL, 79-80.

²³⁴ Balkan İttifakı, ülkesinin Sovyet uydusu olmasını istemeyen Yugoslav lider Tito'nun yalnız kalma korkusuyla Balkan ülkeleri Türkiye ve Yunanistan ile yakınlaşması sonucu doğmuştur. Üç Balkan devleti arasında 1952'de görüşmeler başlamış ve 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalanan antlaşma sonucu ittifak kurulmuştur. 9 Ağustos 1954'te ise Yugoslavya'nın Bled şehrinde ittifak bölgesel savunma ittifakına dönüşmüştür. Bkz. (187), SOYSAL, 471-472.

Türkiye'nin ABD ile olan stratejik işbirliği, ilişkilerin düzelmesi için adım atan Sovyetlere, aynı oranda cevap verilmesini engellemiştir. ABD, bu yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki en ciddi engel durumundadır.

3.2. Bağdat Paktı

Bağdat Paktı'na giriş yapmadan önce Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin tarihsel sürecine değinmek, 1950'lerdeki olayları kavramada daha faydalı olacaktır.

Ortadoğu²³⁵ coğrafyası petrol ve yeraltı zenginlikleri nedeniyle tarihin birçok döneminde sömürgeci devletlerin hedefi haline gelmiştir. Ortadoğu'nun cezbedici zenginlikleri soğuk savaş döneminde de güçlü devletlerin dikkatlerini bu bölgeye çekmelerine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'na kadar Ortadoğu'da İngiltere'nin hakimiyeti bulunurken, savaş sonrası İngiltere'nin güç kaybetmesi, bölgede ABD ve SSCB'nin de etkin duruma geçmesini sağlamıştır.

Ortadoğu, bu dönemde homojen bir yapı taşımamaktaydı. Yenilikçi ve muhafazakar monarşiler bulunduğu gibi, demokratik ve totaliter rejimli cumhuriyetler de bulunuyordu. Ayrıca Batı'ya bağlı olanlar, Doğu'ya bağlı olanlar ve bağlantısız gruba dahil olanlar da Ortadoğu'yu oluşturuyordu. Zengin ve fakir ülkeler bir arada bulunmaktaydı.²³⁶

Türkiye'nin Ortadoğu ile bağları Osmanlı Devleti dönemine uzanmaktadır. O dönemde Osmanlı Ortadoğu'da geniş topraklara sahip bulunuyordu. Osmanlı'dan

²³⁵ Ortadoğu ifadesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası literatüre girmiştir. Hangi ülkelerin Ortadoğu ülkeleri olduğu tartışmalı bir konu olmakla beraber en geniş kapsamıyla ele alındığında batıda Fas'tan başlayıp doğuda Afganistan ve Pakistan'a, hatta Hindistan'a, kuzeyde Türkiye'den güneyde Habeşistan'a uzanan bir alanı ifade eder. Bkz. Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, 1.

²³⁶ Oral SANDER, **Türk Dış Politikası**, 221.

sonra Türkiye Cumhuriyeti döneminde ilişkilerinin bozulması II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllara rastlamaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu'daki yerini Müslüman ülkelerin arasında Arap olmayanların kuşağı arasında nitelendirilebiliriz. Bu kuşakta İran ve Pakistan da yer almaktadır.

Sovyetlerin Ortadoğu'ya olan ilgisi 1950'den sonraki yıllara rastlamaktadır. Ortadoğu Sovyetler açısından şu noktalar yüzünden önem taşımıştır: Bölgenin stratejik petrol rezervleri ve deniz hatları, demografik ve coğrafi açıdan Türk ve İslam unsurlarını barındıran Türk-İran sınırındaki nüfus, ideolojik açıdan ise bölgenin hakimi ABD ile çatışma ortamı.²³⁷

Savaş sonrası Ortadoğu'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların ilki Birleşmiş Milletler'in, ABD ve SSCB'nin de desteğiyle 30 Kasım 1947'de Filistin'i taksim kararı almasıdır. Türkiye ise Birleşmiş Milletler'deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerin lehinde görüş bildirmiştir. BM'nin kararı Arap ülkelerinde tepkiyle karşılanırsa da 14 Mayıs 1948'de İsrail'in kuruluşu ilan edilmiştir. Bunun üzerine de 1948'in Mayıs'ında Arap-İsrail savaşı patlak vermiştir. Savaşın durmasından sonra "Filistin Uzlaştırma Komisyonu" kurulmuş ve Türkiye de komisyona ABD ve Fransa ile birlikte katılmıştır. Arapların karşı çıktığı bir komisyona batılı devletlerin yanında katılan Türkiye'nin, Ortadoğu politikasının değişmeye başlamasının ilk adımları olarak yorumlanmaktadır.²³⁸

Türkiye'nin Arap devletlerinin yanında yer aldığı politikasının değişme sinyalleri 28 Mart 1949'da İsrail'i tanınmasıyla tamamen ortaya çıkmıştır. İsrail'in kurulmasından sonra Türkiye'de İsrail'in Sovyet uydusu olduğu düşüncesi yer almıştır. Yahudilerin arkasında Rusların yer aldığı düşüncesi daha sonra yerini İsrail'in tanınması sürecine bırakmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, İsrail'in Ortadoğu'da barış ve istikrar unsuru olacağını söylemiştir.²³⁹ Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk

²³⁷ Irena, Rajchinovska PANDEVA, "The Soviet-Middle East Nexus: Foreign Policy of Soviet Union Towards The Middle East", 4.

²³⁸ Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 20-30.

²³⁹ A.g.k, 31-32.

Müslüman ülke olduğundan Arap devletler artık Türkiye'yi batılı devletlerle bir tutmaya başlayacaktır.

8 Eylül 1951'e gelindiğinde İngiltere ve ABD'nin ortak hareketi sonucu "Ortadoğu Komutanlığı Projesi" ortaya çıkmıştır. Merkezi Kahire'de bulunacak olan; İngiliz, Amerikan, Fransız ve Türk yetkililerin olduğu bir komite tarafından desteklenecek olan bir proje olan Ortadoğu Komutanlığı, İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için ortaya attıkları bir projeydi. Yetkililer, 13 Ekim 1951'de projeye Mısır'ın da dahil olmasını vazgeçilmez bir koşul olarak gördüklerinden Mısır'a projeye katılım teklif etmişlerdir.²⁴⁰

İngiltere ve ABD, bölge ülkelerinin Batı'ya olan olumsuz bakış açılarını bildiklerinden projeye Mısır ve Türkiye'yi dahil ederek Arapların gözünde projenin kabul edilebilirliğinin artabileceğini düşünmüşlerdir. Türkiye ise bu projeyi o yıllarda NATO'ya üyelik için koz olarak kullanmıştır. Türk yöneticiler NATO'ya alındıkları taktirde projeye dahil olmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. 20 Temmuz 1951'de Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü; Ortadoğu'nun stratejik ve ekonomik bakımından önemini bildiklerini, bu sebeple Türkiye'nin Atlantik Paketi'ne dahil edilince Ortadoğu'da gerekli görevleri almaya hazır olduklarını vurgulamıştır.²⁴¹

Sovyetler her ne kadar İsrail'i tanımış olsa da daha sonradan Arap ülkelerini desteklemiştir. Türkiye ise Demokrat Parti ile birlikte Ortadoğu'da bir "Big Brother" politikası uygulamaya koymaya çalışmıştır. Buna göre Türkiye, Ortadoğu'daki zayıf Müslüman ülkelere büyük ağabey rolü oynamayı amaçlamıştır.²⁴² ABD ve İngiltere ise Sovyetlerin Ortadoğu'da yayılcı politika izleme olanağına karşı en önemli ülke olarak Türkiye'yi görmekteydi.

²⁴⁰ Bkz. (132), USLU, 89-90.

²⁴¹ Haluk GERGER, **ABD, Ortadoğu ve Türkiye**, 61-63.

²⁴² Bkz. (198), BAĞCI, 38-42.

Ortadoğu Komutanlığı Projesi, Mısır'ın projeye dahil olmayı reddetmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Projeye Mısır'ın yanında diğer Ortadoğu ülkeleri de karşı çıkmıştır. Asıl amacı Sovyet yayılmacılığının Ortadoğu'ya sıçramasını önlemek olan projeye diğer Arap ülkeler de karşı çıkmıştır, çünkü Arap ülkeler o dönemde Sovyetleri değil İsrail'i tehlike olarak görmekteydiler.²⁴³

Sovyetler, Ortadoğu Komutanlığı projesinin konuşulduğu dönemde bu projenin sahipleri İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye'ye 24 Kasım 1951'de birer nota vererek projenin Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarına karşı, SSCB sınırlarına yakın bir yerde gerçekleştirilmek istenen saldırgan amaçlı bir politikanın ürünü olduğunu belirtmiştir. Melih Aktaş'a göre o dönemde Sovyetlerin Ortadoğu üzerinde açık bir tehdidi bulunmamaktaydı ve Batılı ülkeler tehdit algılaması nedeniyle Ortadoğu'ya önem vermeye başlamışlardır.²⁴⁴

Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nin reddedilmesi ve sonuçsuz kalmasına rağmen ABD ve İngiltere projenin adını değiştirerek tekrar uygulamaya koymaya çalışmıştır. "Ortadoğu Savunma Örgütü" adıyla daha ılımlı bir yapıya bürünmüş görünse de projenin gayesi değişmemiştir. ABD, örgüte Mısır'ın dahil olmasını mutlaka isterken, İngiltere de önce örgütün kurulması daha sonra da Arap ülkelerini dahil olmasını istemekteydi. Bu dönemde ABD'de yapılan seçimler sonucunda Dwight Eisenhower başkanlığa gelmiştir. Eisenhower'ın başkanlığıyla beraber ABD, Ortadoğu'da daha etkin bir politika izlemeye başlamıştır.²⁴⁵

Eisenhower'ın başkanlığa gelmesiyle Ortadoğu'ya verilen önemin artmasının ilk örneği ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in Ortadoğu ülkelerine yaptığı ziyaretler olmuştur. Dulles'in ziyaret ettiği ülkeler arasında; Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Libya da bulunmaktaydı. Dulles ziyaretlere başlamadan önce Ortadoğu ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Dulles; komünistlerin Ortadoğu'da Arapları, İngilizlere ve Amerikalılara

²⁴³ Bkz. (241), GERGER, 65-67.

²⁴⁴ Bkz. (82), AKTAŞ, 69-70.

²⁴⁵ Behçet Kemal YEŞİLBURSA, "Bağdat Paketi (1955-1959)", 87.

karşı fanatik bir kin beslemek için çalıştığını söyleyip, bölgenin stratejik ve ekonomik önemini vurgulamıştır.²⁴⁶ Dulles'in yaptığı ziyaretler bir nevi nabız ölçmek olarak nitelendirilebilir. Ortadoğu'da kurulmak istenen ortak bir savunma örgütüne bölge ülkelerinin katılıp katılmayacağını veya ne şartlar altında katılabileceklerini ölçmeyi amaçlayan ziyaretler ABD'nin bölgeye verdiği önemin arttığının açık bir göstergesidir.

Dulles, Ortadoğu ülkelerini ziyaretlerinde sadece iki ülkeden olumlu cevap alabilmiştir. Bu ülkeler Pakistan ve Mayıs 1953'te görüşülen Türkiye'dir. Türkiye ile görüşmelerde Başbakan Adnan Menderes, önce Süveyş Sorunu ile ilgili konuşmuş, daha sonra Mısır'ın ikna edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Menderes, Ortadoğu'da bir savunma örgütü kurulması ihtimalini kalmadığını söylemiş ve yeni bir savunma kavramı ortaya konulursa Türkiye'nin bunun temelinde yer alabileceğinin işaretlerini vermiştir.²⁴⁷ Menderes, Sovyet tehdidi sebebiyle Ortadoğu'nun savunmasında öncelikli olması gerektiğini belirtip Pakistan'ın da içinde olacağı bir örgüt kurulabileceğini ifade etmiştir. Menderes, ayrıca Türkiye'nin Araplarla işbirliği yapmak isteğine karşın Arapların buna yanaşmadığını Dulles'e söylemiştir.²⁴⁸ Başbakan Adnan Menderes görüşmenin sonunda lafı ekonomik yardımlara getirip Türkiye'nin Batı'ya sağlayacağı güvenlik için ekonomik yardımın gerekli olduğunu söyleyerek ABD'ye her işin bir karşılığının olduğunu belirtmeye çalışmıştır.²⁴⁹

Dulles, Ortadoğu ülkelerini ziyaretlerinin ardından 1 Haziran 1953'te açıkladığı raporunda; Arap ülkelerinin İsrail, Fransa ve İngiltere ile birçok problemlerinin bulunduğunu ve Ortadoğu Savunma Örgütü kurulmasının gelecekte uygulanabileceğini vurgulamıştır. Dulles raporunda, SSCB'ye yakın Kuzey Seddi ülkelerinin ise komünizm tehlikesinin farkında olduklarını da söylemiştir. Dulles, kurulacak bir örgütün asla Batı'nın dayatması olarak görülmemesini sağlamak gerektiğinin altını çizmiştir.²⁵⁰

²⁴⁶ Ömer Osman UMAR, **Bağdat Paktı**, 31.

²⁴⁷ George MCGHEE, **ABD- Türkiye- NATO- Ortadoğu**, çev. Belkis Çorakçı, 254-255.

²⁴⁸ Bkz. (246), UMAR, 40-41.

²⁴⁹ Bkz. (241), GERGER, 81.

²⁵⁰ Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 52-53.

Dulles, 1 Temmuz 1953'te Ulusal Güvenlik Konseyi'nde bir konuşma yaparak "Kuzey Kuşağı" savunma projesini ortaya atmıştır. Ortadoğu'nun savunulmasında başta Türkiye olmak üzere İran, Irak, Pakistan ve Suriye gibi Sovyet tehdidinin farkında olan ülkelerin yer alabileceğini belirtmiştir. Dulles'e göre, Arap devletlerini İsrail ve İngiltere tehdit ederken, kuzey kuşağı ülkeleri Sovyet tehdidi altındaydı.²⁵¹

Kuzey Kuşağı projesi kapsamında ilk antlaşma 2 Nisan 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında yapılmıştır. "Karaçi Antlaşması" olarak bilinen antlaşmaya Arap devletleri antlaşmanın arka planında batılı devletlerin yer aldığını bildiklerinden karşı çıkmıştır.²⁵²

Kuzey Kuşağı projesi, Türkiye'nin Ortadoğu'da etkin bir siyaset uygulama isteğinin önünü açan bir gelişme olmuştur. Türkiye, Ortadoğu'da izleyeceği Batı yanlısı siyaset sonucu ekonomik yardımların artacağını düşünmüştür. CHP'nin Ortadoğu ülkeleriyle işbirliği yapmamasını ve İsrail'i tanımasını eleştiren DP, Ortadoğu'da gütmek istediği Big Brother yani zayıf Ortadoğu ülkelerine ağabeylik politikasının arkasında daha büyük bir ağabey olan ABD'nin bulunduğu gerçeğini kabul etmiştir.

6-12 Ocak 1955'te Adnan Menderes, Arap devletlerini Kuzey Kuşağı projesine ikna etmek için Irak'ı ziyaret etmiş ve olumlu bir sonuç almıştır. 14 Ocak'ta Irak'tan Şam'a geçen Menderes, Suriye başbakanı ile görüşmüş, buradan da Beyrut'a geçmiştir. Irak görüşmelerinden olumlu sonuç alan Menderes, Suriye ve Lübnan'dan ise olumlu bir cevap alamamıştır.²⁵³

22 Ocak-6 Şubat 1955 tarihleri arasında toplanan Arap Ligi Konseyi'nde Ortadoğu Paktı meselesi tartışılmıştır. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan oluşturulacak pakta şiddetle karşı çıkarken Irak, paktı destekleyeceğini bildirmiştir. Lübnan ve

²⁵¹ Bkz. (245), YEŞİLBURSA, 88.

²⁵² Bkz. (130), ÖZKAYA DUMAN-BİRSEL, 313.

²⁵³ Mustafa BOSTANCI, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", 174.

Ürdün uzlaştırmacı rol oynasalar da konsey sonuç vermemiş ve Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı imzalanmıştır.²⁵⁴ Pakta 5 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran da katılmıştır. ABD ise Mısır'ı kışkırtmamak ve İsrail ile olan ilişkilerini zedelememek amacıyla katılmamıştır. Bağdat Paktı'na en büyük tepkiyi Mısır vermiştir. Mısır lideri Nasır, paktın parçalayıcı nitelikte olduğunu savunmuştur.²⁵⁵

Sovyetler de Bağdat Paktı'na tepki göstermiştir. Sovyetler özellikle Türkiye'nin paktın kurucu üyelerinden olmasına karşı çıkmıştır. 1 Mart 1955'te Sovyetlerin "Pravda" gazetesi Türk dışişleri bakanı Fuad Köprülü'nün TBMM'deki konuşmasını aktarmıştır. Köprülü konuşmasında Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesini dilediklerini ancak bu durumun Türkiye'ye bağlı olmadığını söylemiştir. Pravda'nın yazarlarından V. Medvedev, Köprülü'nün Türkiye'nin milli çıkarları yerine emperyalistlerin çıkarlarını baş köşeye koyduğunu söyleyerek, Türk-Sovyet ilişkilerinin karakterini ABD yönetiminin belirlediğini vurgulamıştır.²⁵⁶

Sovyetler, Bağdat Paktı'na karşı büyük kampanyalar başlatmıştır. Basın yoluyla Türk-Irak Antlaşması eleştirilmiş ve Türkiye, Arap devletlerinin aleyhine çalışan bir devlet olarak gösterilmiştir. Hruşçev de Bağdat Paktı'nın Türk-Sovyet ilişkilerine gölge düşürdüğünü açıklamıştır.²⁵⁷

Bağdat Paktı, Sovyetlerin Ortadoğu'da etkin hale gelmesini önlemek amacıyla kurulsa da, Arap ülkelerinin pakta değişik tepkiler vererek kutuplaşmasına neden olmuştur. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan pakta karşı cephe olarak mücadele edeceklerini söylerken, Lübnan ve Ürdün tarafsız kalacaklarını belirtmiş, Irak ise pakta katılan tek Arap ülkesi olması sebebiyle yalnızlığa itilmiştir. Mısır lideri Nasır, Eylül 1955'te Sovyet uydusu Çekoslovakya ile silah yardımı antlaşması yaparak

²⁵⁴ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 636.

²⁵⁵ Bkz. (187), SOYSAL, 490.

²⁵⁶ Vefa KURBAN, "1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", 259-260.

²⁵⁷ Bkz. (246), UMAR, 434.

Sovyetlerin Ortadoğu’da nüfuz alanı kazanmasına neden olmuştur.²⁵⁸ Sovyetlere karşı kurulan bir savunma paktı, Arap devletlerini kutuplaştırarak Sovyetlerin Ortadoğu’da etkinliğinin artmasına neden olmuş bir oluşum olarak nitelendirilebilir.

Sovyetlerin Ortadoğu ülkelerinde artan nüfuzu CHP dışişleri yorumcusu Ahmet Şükrü Esmer’e göre, sadece Bağdat Paketi’nı olumsuz etkilemekle kalmayıp, bir Arap-İsrail savaşı ihtimalini ortaya çıkarmaktaydı.²⁵⁹

Bağdat Paketi’nda Türkiye’nin aktif rol alması, Arap ülkelerinde Türkiye’nin İsrail’in destekçisi, eski sömürgeci ve emperyalizmin işbirlikçisi gibi nitelermelere maruz kalmasına neden olmuştur. Türkiye ise bölge ülkelerini Sovyetlerin kızıl ajanları olarak görmüştür.²⁶⁰

Türkiye’nin Batı bloğuna sıkı sıkıya bağlanması 1955’te toplanan Bandung Konferansı’nda²⁶¹ bir araya gelen Bağlantısızlar Grubu ülkelere mesafe koymasına neden olmuştur. Üçüncü dünya ülkeleri olarak da anılan Bağlantısızlar ne Sovyet liderliğindeki Doğu’ya, ne de ABD liderliğindeki Batı’ya sırtını dayamıştır.

Bağdat Paketi, Ortadoğu’da Sovyet yayılcılığını engellemek amacıyla ABD’nin fikir babalığında Türkiye’nin liderliğinde oluşturulan bir pakt olsa da sonuçları itibariyle başarısız olmuş bir pakt durumundadır. Bağdat Paketi hem Türk-Arap ilişkilerine zarar vermiş hem de temel amacının tam tersi sonuç doğurarak Sovyetlerin Ortadoğu’da nüfuzunu arttırmıştır. 1955-1958 yılları arasında yaşanacak Ortadoğu krizleri Bağdat Paketi’nın kısa ömürlü bir pakt olmasına neden olacaktır.

²⁵⁸ Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 66-69.

²⁵⁹ Bkz. (152), HARRIS, 16.

²⁶⁰ Hasan DURAN-Ahmet KARACA, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, 124.

²⁶¹ 18-24 Nisan 1955 tarihlerinde Bandung’da toplanan konferansa Asya-Afrika ülkeleri katılmıştır. İlk olarak 1954’te Seylan’da Birmanya, Seylan, Endonezya, Hindistan ve Pakistan’ın katılımıyla toplanmış ülkeler geniş kapsamlı olarak 1955’de Bandung’da toplanarak Batı emperyalizmine karşı işbirliği amacıyla bir araya gelmişlerdir. Bandung’daki konferansa Güney ve Kuzey Kore, Güney Afrika Cumhuriyeti, İsrail ve Milliyetçi Çin dışında 29 ülke daha iştirak etmiştir. Konferansta Türkiye, Pakistan ve Irak gibi Batı yanlısı; Mısır ve Çin gibi Batı karşıtı gruplar ortaya çıkmıştır. 1961’de resmi olarak oluşacak Bağlantısızlar Grubu’nun ilk adımları bu konferansta atılmıştır. Türkiye, konferansa dışişleri bakanı seviyesinde katılmış ve Batının sözcülüğünü yapmıştır. Bu durum Türkiye’nin üçüncü dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinin gelişmemesine neden olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Davut Dursun, “Bandung”, 55-56.

3.3. Eisenhower Doktrini

Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra Ortadoğu devletleri arasında kutuplaşmalar yaşanmış ve Sovyetler bu ortamı değerlendirerek Ortadoğu'daki nüfuzunu arttırmıştır. Bağdat Paktı'na en sert tepkiyi gösteren Ortadoğu devleti Nasır liderliğindeki Mısır olmuştur. Nasır, paktın Batılı devletlerin bir planı olduğunu bildiğinden ve bu paktın Mısır'ın Ortadoğu liderliğinin önünü kapadığından Sovyetlerle işbirliğine yönelmiştir. 1956'da çıkacak Süveyş Buhranı, ABD'yi Ortadoğu'da birtakım önlemler alamaya yöneltecektir.

Süveyş Buhranı'nın temelinde Süveyş Kanalı'nın Mısır lideri Nasır tarafından millileştirilmesi yer almaktadır. Süveyş Kanalı, 1869 yılında Fransız şirketi tarafından yapılarak dünya deniz trafiğinin önemli bir noktası haline gelmiştir. Mısır, kanaldaki hissesini 1875'te İngiltere'ye devredince kanal Fransız-İngiliz ortaklığında işletilmeye başlanmıştır. 1936'da yapılan antlaşmaya göre İngiltere, Mısır'dan çekilme kararı almış, ancak Süveyş Kanalı bölgesindeki asker bulundurma hakkını sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Sovyet tehdidi nedeniyle İngiltere, Mısır'a tekrar önem vermiştir. İngiltere ve Mısır arasında 1946'da yapılan antlaşmaya göre İngiltere, Mısır'dan kademeli olarak çekilme kararı alsa da Ortadoğu Komutanlığı Projesiyle bölgede etkinliğini sürdürmek istemiştir. Mısır'ın projeyi reddetmesi ve 1936'daki antlaşmayı tanımayacaklarını bildirmesi üzerine halk Süveyş Kanalı'na akın etmiş ve İngiliz kuvvetlerle çatışmalar yaşanmıştır. 23 Temmuz 1952'de Nasır darbe yapıp Mısır Krallığı'na son vermiştir. 19 Ekim 1954'te imzalanan antlaşmayla Süveyş sorunu soğumaya bırakılmış, ancak 1956'da tekrar patlak vermiştir.²⁶²

1956'da Süveyş Buhranı'nın çıkması Nasır'ın Nil Nehri üzerinde kurmak istediği Asvan Barajı ile ilgilidir. Nasır, Mısır ekonomisi için çok önem verdiği baraj projesi için ABD'den, İngiltere'den ve Dünya Bankası'ndan toplam 270 milyon

²⁶² Bkz. (9), ARMAOĞLU, 597-602.

dolarlık yardım istemiştir. ABD, yardıma yanaşmayınca Nasır önemli bir hamle yaparak Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı almıştır.²⁶³

Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı alması bölgede çıkarları bulunan İngiltere, Fransa ve ABD'yi harekete geçirmiştir. 16 Ağustos 1956'da Londra'da 24 devletin katılımıyla bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta açıklanan Dulles Planı'na göre kanal uluslararası bir kuruluşla yönetilecek ve Mısır'a da bundan belli bir pay verilecekti. Türkiye de bu plana destek vermiştir. Türkiye, Pakistan, İran ve Habeşistan ile birlikte kanal ile ilgili yeni bir plan ortaya atmış ve buna göre Mısır'ın egemenlik haklarına zarar gelmeyeceğinin belirtilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Beş Devlet Planı olarak anılan bu plana Nasır karşı çıkarak Süveyş Kanalı'nın uluslararası denetime asla girmeyeceğini belirtmiştir.²⁶⁴

Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi Arap dünyasında coşkuyla karşılanırken İngiltere, Nasır'a karşı hemen güç kullanılmasını istemiştir. Başbakan Menderes de Nasır'ı Moskova'nın oyuncağı olmakla nitelerken küçük düşürülmesi gerektiğini söylemiştir. Sovyetler ise bölgede çıkabilecek bir savaşın getireceği tehlikeyi vurgulayıp Batı bloğunu uyarmıştır.²⁶⁵

Batı'nın diplomatik girişimlerine Nasır olumsuz yanıt verince askeri müdahale kaçınılmaz olmuştur. 29 Ekim 1956'da İsrail'in Mısır'a saldırmasıyla savaş başlamıştır. Bu saldırı İngiltere ve Fransa arasındaki gizli görüşmelerde kararlaştırılmıştır. Plan gereği İngiltere ve Fransa, Mısır ve İsrail'e 30 Ekim'de ultimatom vererek savaşa son vermelerini ve kanalın her iki yakasında 10'ar millik bir geri çekilme yapılmasını söylemiştir. Mısır ultimatomu reddedince İngiliz ve Fransız kuvvetleri üslendikleri Kıbrıs'tan saldırıya geçmişlerdir.²⁶⁶

Sovyetler, saldırıya sert tepki göstererek İngiltere, Fransa ve İsrail başbakanlarına tehditkar mesajlar göndermiştir. ABD de saldırıya sert tepki

²⁶³ Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 81.

²⁶⁴ Bkz. (195), TUNCER, 116-117.

²⁶⁵ Bkz. (241), GERGER, 139-144.

²⁶⁶ Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 86-87.

göstermiştir. ABD'nin tepkisinin sebebi kendisinden habersiz olarak saldırı yapılmasıydı ve derhal savaşın sonlandırılmasını istiyordu. ABD ve SSCB'den gelen baskılara dayanamayan İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'dan çekilmişlerdir. Mart 1957'de Süveyş Kanalı tekrar deniz trafiğine açılmıştır.²⁶⁷

Süveyş Buhranı, Nasır'ın bölgedeki nüfuzunun güçlenmesine neden olmuştur. Mısır ve SSCB arasındaki bağların daha da kuvvetlenmesine neden olan Süveyş Buhranı, Nasır'ın Lübnan ve Ürdün başta olmak üzere Arap ülkelerindeki baskılarını arttırması sonucunu doğurmuştur.

Türkiye, Süveyş Buhranı sürecinde Batı'nın yanında sürdürdüğü politikayı devam ettirmekle beraber Mısır'a yapılan saldırıyı eleştirmiştir. İsrail'in Mısır'a saldırısının ardından Türkiye, 26 Kasım 1956'da İsrail büyükelçisini geri çekmiştir. Büyükelçinin geri çekilmesi, Kürkçüoğlu'na göre, Ortadoğu'da ABD'nin tüm politikalarında başrol oynayan Türkiye'nin sadece bir jesti olarak nitelendirilebilir.²⁶⁸

Süveyş Buhranı, Türkiye'nin Arap devletleriyle bozuk olan ilişkilerinde bir düzelme yapmamıştır. Mısır'a saldırıyı sadece eleştirmeyi tercih eden Türkiye, bu olayda da Batı'nın yanında yer alan politikasını sürdürmüştür.

ABD ise Süveyş Buhranı sonrası bölgede artık ciddi önlemler alması gerektiğine karar vermiştir. Eisenhower Doktrini bu olayın sonucunda ortaya çıkmıştır.

Eisenhower Doktrini'nin temelinde Sovyetlerin Ortadoğu'da bölgesel politikalarla engellenemeyeceğinin anlaşılması yatmaktadır. Sovyetler, Mısır ve Suriye ile oldukça sıkı ilişkilere girmeye başlamıştı ve İngiltere'nin prestij kaybetmesi doktrinin ilanında önemli yer teşkil etmekteydi. ABD, bölge için

²⁶⁷ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 607-608.

²⁶⁸ Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 100.

geliştirdiği yeni politikasında; ekonomik yardım, bölgenin güvenliğini kazanacak siyasal plan ve bölgesel savunmaya verilecek önem göze çarpmaktaydı.²⁶⁹

İngiltere ve Fransa'dan boşalan Ortadoğu'daki yeri doldurmak isteyen ABD, başkan Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de sunduğu ve 9 Mart 1957'de kabul edilen doktrinle ilk adımını atmıştır. ABD'nin Ortadoğu politikasında dönüm noktası teşkil eden doktrinde; Ortadoğu'da askeri yardım projeleri hazırlama yetkisine sahip olma, komünizmin saldırısına uğrayacak Ortadoğu ülkelerine silahlı kuvvetle destek verme, Ortadoğu'ya yapılacak ekonomik yardım için verilecek 200 milyon doların ne şekilde kullanılacağına yetkisini hükümete verme gibi konular bulunmaktaydı.²⁷⁰ Eisenhower Doktrini, Truman Doktrini'nin Ortadoğu versiyonu olarak da adlandırılabilir.

Amerikalı temsilci Richards, doktrin için: “*Doktrini kabul eden memleketlerin beynelmilel komünizmle mücadelede bize iltihaktan gayri mesuliyetleri olmayacaktır*” demiştir. Akis dergisi de ise doktrinle ilgili olarak, “*Marshall Yardımı Avrupa'yı nasıl komünizmden kurtardıysa Eisenhower Doktrini de aynı şekilde Ortadoğu'yu komünizmden kurtaracaktır*” diye yazmıştır.²⁷¹

Adnan Menderes, yaptığı açıklamasında doktrinin Ortadoğu'ya siyasal istikrarı getireceğini vurgulamıştır. Türkiye için doktrin, ABD'nin de Bağdat Paktı'na katılabileceği ihtimalini arttırması bakımından önemlidir. Türkiye, ayrıca komünizm tehdidini kullanıp, ABD'den aldığı ekonomik yardımın sürdürülmesini amaçlamıştır. Türkiye'nin dışındaki Bağdat Paktı üyeleri de Eisenhower Doktrini'ne destek verdiklerini 21 Ocak 1957'de bildiri yayınlayarak açıklamıştır.²⁷²

Eisenhower Doktrini bölgede istikrar sağlayamamış ve Ortadoğu yeni krizlerle başbaşa kalmıştır. Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak'ta yaşanacak krizler Türk-Sovyet-ABD ilişkilerini de etkileyecektir.

²⁶⁹ Bkz. (101), SANDER, 149-150.

²⁷⁰ Bkz. (195), TUNCER, 123-124.

²⁷¹ Bkz. (256), KURBAN, 264.

²⁷² Bkz. (101), SANDER, 153-155.

3.4. Ortadoğu Krizleri

Soğuk savaşın devam ettiği yıllarda Ortadoğu'da SSCB ve ABD'nin çekişmesinden kaynaklanan krizler ortaya çıkmıştır. Suriye ve Irak'taki krizler SSCB ve ABD ilişkilerinde olduğu kadar Türk-Sovyet ilişkilerinde de önemli yer tutmaktadır.

Türkiye ile Suriye'nin ilişkileri Hatay meselesinden dolayı gerginliğini koruyordu. Suriye, Türkiye'nin 1939'da Fransa ile anlaşıp Hatay'ı toprağına katmasını tanımamıştır. Buna rağmen Türkiye, 6 Mart 1946'da Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır. Suriye'nin 1947'de BM'ye başvurup Hatay'ın kendisine verilmesini isteyince yumuşama yerini tekrar gerginliğe bırakmıştır. Türkiye'nin İsrail'i tanınması ve Ortadoğu'da Batı yanlısı politika takip etmesi diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'nin de tepkisini çekmiştir. 1949'da darbeyle Suriye'de iktidara gelen Edip Çiçekli'nin yine 1954'de darbeyle iktidarını kaybetmesi sonrası Suriye'de Komünist Parti ve Baas Partisi güçlenmiştir.²⁷³

Sovyetler, Suriye ile Kasım 1955'te ilk ticaret anlaşmasını imzalamış ve Suriye'ye askeri yardımlarda bulunmuştur. Suriye üzerindeki Batı baskısını azaltma amaçlı olan Sovyet yardımları Batı'yı endişelendirmiştir. Türkiye de Suriye'nin Sovyetlerle yakınlaşmasından çok endişelenmiş ve sınırda asker sayısının arttırılacağını belirtmiştir.²⁷⁴ Türkiye'nin endişesi Suriye'de komünist rejimin oluşması ve kuzeyden sonra güneyde de Sovyetler tarafından çevrelenmek olmuştur.

6 Ağustos 1957'de Sovyetler ile Suriye arasında teknik ve ekonomik bir işbirliği anlaşması imzalanmış, 17 Ağustos'ta ise komünist sempatizanı olarak

²⁷³ Arda BAŞ, "1957 Suriye Krizi ve Türkiye", 91-93.

²⁷⁴ Bkz. (217), TELLAL, 87.

bilinen Albay Bizre'nin Suriye ordusunda en yüksek mevkiye getirilmesi Suriye ile Batı arasındaki gerginliği daha da yükseltmiştir.²⁷⁵

Komünist bir generalin Suriye ordusunun başına getirilmesi ve Sovyetlerin Suriye'ye silah yardımı Batı'nın endişelerini arttırmıştır. ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Low Henderson bölgeye gelerek görüşmelerde bulunmuştur. 24 Ağustos 1957'de İstanbul'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Irak kralı Faysal ve Ürdün kralı Hüseyin arasında bir toplantı yapılmıştır. Henderson daha sonra Irak, Ürdün ve Lübnan'ı ziyaret etmiştir. Henderson raporunda Ortadoğu'daki durumun kritik olduğu ve Suriye'ye dikkat çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁶

ABD, Sovyetlerin Suriye'ye yerleşmesinden Ortadoğu'daki dengelerin Sovyetler lehine değişecek olmasından dolayı korkmuştur. ABD'nin kaygılarını Irak ve Türkiye de taşımaktaydı. Suriye 12 Ağustos 1957'de 3 ABD'li diplomati hükümeti devirmek istemekle suçlayıp sınırdışı etmişti. ABD, bunların üzerine Suriye konusunda daha aktif politika kullanmayı seçmiştir.²⁷⁷

ABD'nin Suriye politikasının daha aktif hale gelmesinde Sovyetlerle yakınlaşan Suriye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması ve pozitif tarafsızlığı temeline alan Bağlantısızlar grubuyla paralel bir çizgiye oturmuş olmasıdır. Irak petrollerinin Suriye üzerinden boru hattıyla taşınması ABD'nin aktifleşen siyasetinin diğer bir nedenidir.²⁷⁸

ABD başkanı Eisenhower, olası bir Suriye saldırısı karşısında Türkiye, Irak ve Ürdün'ün Suriye'ye karşılık vermesinin gerekeceği ve ABD'nin hemen silah yardımı yapacağını garanti etmiştir. ABD 6. Filosu da Doğu Akdeniz'e gelmek üzere yola

²⁷⁵ Ayşegül SEVER, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, 184-185.

²⁷⁶ Bkz. (198), BAĞCI, 91-92.

²⁷⁷ Sabit DUMAN, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", 330.

²⁷⁸ Kürşad TURAN, "Türkiye-Suriye Krizi", ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, 78.

çıkıştır. Türkiye de sınıra asker yığarak Suriye'ye bir nevi ikazda bulunmak istemiştir.²⁷⁹

27 Eylül 1957'de Türkiye, Suriye sınırına 2 Türk piyade tümeni ve bir zırhlı tümene eşdeğer yaklaşık 33 bin kişiden oluşan bir motorize birlik yerleştirmiştir. 4 Ekim'de de bir zırhlı tugay daha bölgeye sevk edilmiştir. Sınırdaki Türk Kara Kuvvetleri 37 bine ulaşmıştır. Ancak tüm bu yığınakların Türkiye'nin Suriye'ye yönelik bir saldırı yapacağını göstermemektedir, çünkü ABD'nin onayını almadan Türkiye'nin bu tür bir saldırıya girişmesi mümkün görünmemekteydi.²⁸⁰

Sovyet lideri Bulganin, 10 Eylül 1957'de gönderdiği mektubunda Suriye'ye müdahale amacıyla Türkiye'ye verilen silahları ve saldırı hazırlıklarını incelediklerini, bu durumun Türkiye için iyi olmayacağını belirtmiştir. Menderes ise Bulganin'e verdiği cevapta iddiaları yalanlamış Suriye'den bir şikayet yokken Sovyetlerin tavrını anlayamadığını söylemiştir.²⁸¹ Hruşçev ise 9 Ekim 1957'de yaptığı açıklamada, Türkiye'nin askeri durumunun kötü olduğunu, olası bir savaş halinde bir gün bile dayanamayacağını belirterek Türkiye'ye ABD'den daha yakın olduklarını ve silahlar patladığı vakit çok geç olabileceğini vurgulamıştır.²⁸² Hruşçev'in tehditkar açıklamaları Suriye Krizi'nin Türk-Sovyet ilişkilerindeki durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Suriye, 16 Ekim 1957'de konuyu BM'ye getirmiş ve krizde yumuşama başlamıştır. Sovyetlerin 4 Ekim 1957'de ilk uzay aracı Sputnik'i uzaya göndermesinin ABD'de yarattığı şok etkisi Suriye krizinin yumuşamasında diğer bir etken olmuştur. Arap devletleri, Sovyetlerin sanayi ve teknolojik gelişmeleri çerçevesinde emperyalist batı karşısında iyi bir alternatif olacağını düşünmüşlerdir. Suudi Arabistan, Suriye krizinde arabulucu rolü üstlenmek istemiş, ancak Suriye reddetmiştir. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda Hruşçev, Türkiye'nin Moskova

²⁷⁹ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 616.

²⁸⁰ Bkz. (275), SEVER, 191.

²⁸¹ Bkz. (273), BAŞ, 102.

²⁸² Bkz. (235), KÜRKÇÜOĞLU, 107.

Büyükelçiliği'nin düzenlediği resepsiyona katılması ve sıcak davranışları Suriye krizinin yumuşadığını açıkça göstermiştir.²⁸³

Suriye krizi, Kasım 1957'de Suriye ve Türkiye'nin verdiği, sorun olmadığına dair güvencelerle sona ermiştir. Türkiye, sınırdaki askerleri geri çekmiştir.²⁸⁴

Suriye krizinden sonra 1 Şubat 1958'de Suriye ve Mısır birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Bu durum Ortadoğu'da dengeleri değiştirecek ve Irak'ta 14 Temmuz 1958'de darbeye sebep olacak gelişmelerin fitilini ateşleyecektir.²⁸⁵

Suriye krizi, Türk-Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Daha önceleri tehditlerle yürüyen ikili ilişkiler Suriye kriziyle birlikte daha ciddi bir hal alarak her iki tarafın da açık bir şekilde pozisyonlarını aldığı olası bir savaş haline dönüşmüştür.²⁸⁶

Suriye krizi, Türkiye ve SSCB'yi tam manasıyla savaşın eşiğine getiren bir gelişmedir. Soğuk savaşın Ortadoğu'da yansıması aynı Kore'de olduğu gibi bir savaş meydana getirebilirdi. ABD'nin arkasında olduğu Türkiye ile Sovyetlerin arkasında olduğu Suriye arasında savaş patlak verebilirdi, ancak her iki büyük güç de bunun kötü izlerini Kore'de gördüğünden Suriye krizi çözüme kavuşturuldu.

Türkiye açısından kriz ABD'nin desteğini görmesi bakımından önemlidir. Türkiye, Sovyet tehdidi altında ABD'nin yine yardımda bulunduğunu görerek bu ülkeye olan güveni artmış ve Batı bloğuna girmekle ne kadar doğru bir karar verildiği anlaşılmıştır.

Suriye ile Mısır arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden sonra Mısır lideri Nasır'ın baskılarına ve saldırılarına maruz kalan Irak ile Ürdün kralları

²⁸³ Bkz. (273), BAŞ, 104.

²⁸⁴ Bkz. (197), BAĞCI, 97.

²⁸⁵ Bkz. (217), TELLAL, 93.

²⁸⁶ Bkz. (152), HARRIS, 19.

birleşme çabalarına hız vermişlerdir. Irak, buna hevesli olmasa da Suriye olayları sonunda durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. 19 Mayıs 1958’de Irak-Ürdün Birliği kurulsa da bu devletin ömrü 55 gün sürmüştür.²⁸⁷

14 Temmuz 1958 sabahı Irak başbakanı Nuri Sait Paşa’nın en güvendiği komutanlarından Abdülkerim Kasım, birliklerini harekete geçirerek Bağdat’a yürümüş; Kral Faysal, Naib Prens Abdülilah öldürülmüş ve Nuri Sait Paşa kadın kılığında evinden kaçarken linç edilmiştir.²⁸⁸

Irak ihtilali 14 Temmuz sabahı Bağdat Radyosu’nun yayınladığı tebliğle öğrenilmiştir. Tebliğde emperyalistler tarafından göreve getirilen ve doğru yoldan ayrılanların tahakkümüne son verildiği belirtilmiştir. General Abdülkerim Kasım, 22 Temmuz 1958’de “The Times” gazetesinin Bağdat muhabirine verdiği demeçte ihtilal hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Kasım, ihtilalin aniden karar verilmiş bir kararla yapılmadığı, uzun bir hazırlık safhasından sonra uygulamaya konduğunu söylemiştir. Kasım ayrıca, ihtilalin Batı’ya yöneltilmiş olmadığını, Irak halkını şiddet ve yolsuzluklardan kurtarmak için yapıldığını belirtmiştir.²⁸⁹

Türkiye, Irak ihtilalini Bağdat Paktı’na karşı yapılan bir hareket olarak nitelendirse de 31 Temmuz 1958’de yeni Irak hükümetini tanımıştır.²⁹⁰

Irak ihtilalinden bir gün sonra 15 Temmuz 1958’de ABD Lübnan’a; İngiltere de Ürdün’e asker göndermiştir. Lübnan’da batı yanlılarıyla milliyetçiler arasındaki çatışmanın Irak’taki gibi sonuçlanmasından korkan ABD çareyi ülkeye asker göndermekte bulmuştur. İngiltere’de Ürdün kralı Hüseyin’in isteği üzerine 17-18 Kasım 1958’de Ürdün’e asker göndermiştir. Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan’daki krizler tamamen bir çözüme kavuşturulması için BM Genel Kurulu’nda görüşmeler yapılmıştır. Çözüm Batılıların askerlerini çekmeleriyle sonuçlanmıştır.²⁹¹

²⁸⁷ Mahmut DİKERDEM, *Ortadoğu’da Devrim Yılları*, 177-179.

²⁸⁸ A.g.k, 180.

²⁸⁹ Haluk ÜLMAN, “Ortadoğu Buhranı”, 237-238.

²⁹⁰ A.g.m, 257-259.

²⁹¹ A.g.m, 241-255.

Irak'ta yeni bir hükümet kurulması Bağdat Paktı'nın da artık sağlıklı bir şekilde sürdürülmeyeceğini göstermiştir. Bağdat Paktı yerini başka bir kuruluşa bırakacaktır.

3.5. Cento

Irak ihtilalinin birkaç ay sonrasında Türkiye ile İsrail arasında görüşmeler yapılmıştır. 2 Ağustos 1958'de iki ülkenin dışişleri bakanları Fatin Rüştü Zorlu ve Golda Meir, Zürih'te Nasır'a karşı izlenecek politikaları tartışmıştır. Bu görüşmenin ardından 29 Ağustos'ta İsrail Başbakanı Gurion ve Adnan Menderes, Ankara'da gizlice buluşup iki ülke arasında güvenlik ve ticaret alanında bir gizli antlaşma imzalamışlardır.²⁹²

Irak, 27-28 Temmuz 1958'de toplanan Bağdat Paktı dışişleri bakanlarının katıldığı Londra'daki toplantıya katılmayarak, pakttan ayrılabilceğinin sinyallerini vermiştir. Nitekim 24 Mart 1959'da Irak, Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıklamıştır.²⁹³ Irak, pakttan ayrıldıktan sonra paktın merkezi Ankara'ya taşınmış ve paktın adı da CENTO olarak değişmiştir. Merkezi Antlaşma Örgütü adını alan paktın metninde hiçbir değişiklik olmamıştır.²⁹⁴ CENTO da Bağdat Paktı gibi İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan'ın üye olduğu ve ABD'nin gözlemci statüsünde yer aldığı bir pakt niteliği taşımıştır.²⁹⁵

²⁹² Bkz. (87), SÖNMEZOĞLU, 115.

²⁹³ Bkz. (217), TELLAL, 95.

²⁹⁴ Bkz. (249), SOYSAL, 494.

²⁹⁵ Bkz. (195), TUNCER, 143.

CENTO, ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Washington'da yapmıştır. Toplantıya ABD Dışişleri Bakanı Herter başkanlık etmiş ve Ortadoğu'daki yeni durumlar görüşülüp tartışılmıştır.²⁹⁶

CENTO toplantısında Sovyet tehlikesinin Ortadoğu'da sürdüğü ve bu tehlikeyle mücadele edilmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır. ABD Başkanı Eisenhower ve ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon, CENTO ülkelerine gereken desteği vereceklerini garanti etmişlerdir. Bu süreçte Pakistan, Burma ve Sudan'da da askeri darbeler meydana gelmiştir. Hem Irak hem de diğer ülkelerde meydana gelen askeri darbeler Adnan Menderes'i hem şaşırtmış hem korkutmuştur. Türkiye'de muhalefete göre, Menderes'in sonu da bu ülkelerin devrilen başkanlarına benzeyebilirdi. CENTO'nun 1960 yılında Tahran'da yapılan toplantısına Menderes içişleri nedeniyle katılmamış ve Zorlu'yu göndermiştir.²⁹⁷

Sovyetlerin, Stalin'in ölümünden sonra dış politikada yumuşamaya gitmesi Türkiye ile olan ilişkilerini de gözden geçirmesine neden olmuştur. Sovyetler, Türkiye'den hiçbir toprak talebinin olmadığını açıklamasına rağmen, Batı bloğundaki yerini tamamen alan Türkiye, Sovyetlere istediği cevabı verememiştir. Demokrat Parti lideri Menderes, eğer Sovyetlerle ilişkilerini rayna oturtmayı tercih etmiş olsaydı, ABD'den gelen ekonomik yardımın kesileceğini düşünüyordu.

Türkiye ile Batı özellikle ABD arasındaki işbirliği kendisini Ortadoğu'daki olaylarda göstermiştir. ABD, Sovyetlerin stratejik öneme sahip Ortadoğu'da yayılmasından çok çekinmiştir. Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nin Araplar tarafından reddedilmesi sonucu Türkiye ve Pakistan'ın liderliğinde Bağdat Paktı kurulmuş, ancak Arap devletler bu pakta da genel olarak karşı çıkmışlardır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da ABD'nin politikaları uygulayan bir devlet haline gelmesi, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması da işin içine katıldığında Arap

²⁹⁶ Bkz. (249), SOYSAL, 494.

²⁹⁷ Bkz. (197), BAĞCI, 101-102.

devletleri Türkiye'yi emperyalist bir devlet olarak algılamış ve bu da Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle arasının açılmasına neden olmuştur.

1957 Suriye krizi Türk-Sovyet ilişkilerini oldukça germiş, Sovyet liderlerin tehditkar açıklamaları bu krizin büyümesini ateşleyen unsur olmuştur. ABD'nin Sovyetlere Türkiye'yi koruyacağını bildirmesi üzerine kriz yumuşamış ve iki taraf da bundan sonra tansiyonu düşürücü açıklamalar yapmıştır.

Sovyetlerin, Türkiye ile ilişkilerini yumuşatma kararı alması Türkiye'nin ABD ile stratejik denebilecek bir işbirliği sürecinde olması nedeniyle Türkiye tarafında karşılık bulmamıştır. ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisi Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesinin önündeki en büyük engel olmuştur.

4. 27 MAYIS 1960 DARBESİ SÜRECİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ VE SOĞUK SAVAŞ KAYNAKLI KRİZLERDE TÜRKİYE

Ortadoğu'daki olaylarda kendisini gösteren Türk-ABD işbirliği 1950'lerin sonundan itibaren çatlamalara maruz kalmıştır. Türkiye'nin gittikçe kötüleşen ekonomik durumu karşısında ABD'nin Türkiye'ye olan ekonomik yardımlarında pasif bir rol izlemeye başlaması ve IMF ile OECD'nin Türkiye'ye yardım yapabileceğini belirtmesi Türkiye tarafında iyi karşılanmamıştır. Demokrat Parti, ABD'den daha fazla ekonomik yardım alabilmek için Sovyetlerle yakınlaşma politikasını uygulamak istemiştir. Türkiye'nin Sovyetlerle yakınlaştığını gören ABD'nin bunun önüne geçmek amacıyla Türkiye'nin tüm isteklerini kabul edeceği görüşünü temel alan DP'nin Sovyet politikasının elbette tek nedeni bu değildi. Soğuk savaşta Hruşçev'in ABD'yi 1959'daki ziyareti ile başlayan yumuşama havası da Türkiye'ye Sovyetlerle olan ilişkilerinde olumlu adım atma fırsatı vermiştir.

1960'taki U-2 uçak krizi ve 1962'deki Küba füze krizi, yumuşama emareleri gösteren soğuk savaşın tekrar kızıştığını gösterecektir. Türkiye'de ise bu krizlerden önce 27 Mayıs 1960'ta bir askeri darbeye hükümet devrilecek ve Demokrat Parti kapatılacaktır.

4.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri

1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, iktidarının ilk dört yılında altın dönemini yaşamıştır. ABD'den aldığı ekonomik yardımlara bağlı bir politika izleyen DP, ekonomide herhangi bir plan ve program belirlememiş olması nedeniyle iktidarının son yıllarına doğru ülke ekonomik bunalıma girmiştir. ABD'den gelen yardımların azalmasının da katkısı olduğu ekonomik bunalım, Türk dış politikasını çok taraflı yeni bir vizyon belirlemesini sağlamıştır.

1959 yılında başlayan dış politikadaki yeni söylemler Türkiye'nin dış politikada birtakım değişikliklere gideceğinin sinyallerini vermiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasındaki konuşması Sovyetlerle ve üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerin gelişeceğinin göstergesi niteliği taşımaktaydı. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes de konuşmalarında iki kutuplu dünyanın arka planındaki gerçeklere de temas etmişlerdir. Ayrıca, Hruşçev'in ABD ziyareti ve batılı ülkelerin Sovyetlerle ekonomik işbirliğine girmesi, Türkiye'nin politikasının değişmesine fırsat vermiştir.²⁹⁸

Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkileri rayına oturtma girişimleri Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın Aralık 1959'da Moskova'yı ziyaretiyle başlamıştır. Bu ziyaretin hemen bir ay öncesinde Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Sovyet Büyükelçisi Rijov onuruna yemek vermiş, bu ziyaretin ilginç tarafı ABD Başkanı Eisenhower'ın ziyaretinden hemen önce olmasıdır. Lütfi Kırdar'ın 9 Aralık'ta başlayan ve 12 gün süren ziyaretinin önemi 1939'dan beri ilk kez bakan düzeyinde bir ziyaret olmasından ileri gelmiştir.²⁹⁹

Türk-Sovyet ilişkileri yumuşama emareleri gösterirken 11 Nisan 1960'da Ankara ve Moskova'da yapılan açıklamada Başbakan Adnan Menderes'in 12 Temmuz 1960'da Moskova'yı resmen ziyaret edeceği ve Hruşçev'in de bu ziyarete iade-i ziyaretle karşılık vereceği açıklanmıştır. Menderes'in, ABD'de bulunduğu dönemlerde konuşma yaptığı Amerikalılara her defasında Sovyetlere güvenmenin hata olacağını söylemesine rağmen attığı bu adım ilginçtir. Dünya basınında da yer bulan bu ziyaret açıklamaları ABD ve SSCB, barışa katkı yapacak gelişmeler olarak nitelendirmiştir.³⁰⁰ Menderes'in Moskova ziyareti planının arka planında ABD'den gelen ekonomik yardımın azalması yatmaktadır. Menderes, Sovyetlerle yakınlaşarak

²⁹⁸ Süleyman SEYDİ, "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", 5-6.

²⁹⁹ Bkz. (217), TELLAL, 150-160.

³⁰⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 255-256.

ABD'nin Türkiye'ye olan ekonomik bakışının yeniden değişmesi ve yardımların tekrardan çoğalması amacıyla bu ziyareti planlamıştır.

27 Mayıs 1960 tarihi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktasıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışından yapılan ilk ve son başarılı askeri müdahale olan 1960 darbesi gerçekleştirilmiştir. 27 Mayıs sabahı Ankara'da silahlı kuvvetler az bir direnişle karşılaşmasına rağmen tüm kilit noktaları işgal ederek ülke kontrolünü ele geçirmişlerdir. Ankara Radyosu iktidarın silahlı kuvvetler tarafından ele geçirildiğini halka duyurmuştur.³⁰¹

Ülke yönetimini ele geçiren silahlı kuvvetler 27 Mayıs'ta ilan ettiği bildiride darbenin nedeni olarak demokrasinin içine düştüğü buhran ve kardeş kavgasına son vermek olarak açıklanmıştır. Bildiride ayrıca, Birleşmiş Milletler Anayasası'na, NATO ve CENTO'ya bağlı kalınacağı vurgulanmıştır.³⁰²

Darbenin ertesinde Cemal Gürsel başkanlığında kurulan Milli Birlik Komitesi ülke yönetimini eline almıştır. Milli Birlik Komitesi dış politikada üç önemli karar almıştır. Batılı müttefiklerle ilişkiler aynı düzeyde olmakla beraber eşitlik ve egemenlik ilkeleri temelinde devam ettirilecek, Sovyetlerle iyi komşuluk ilişkileri geliştirilecek ve Bağlantısızlar Grubu devletleriyle ilişkiler kurulacaktır.³⁰³

Darbeden sonraki süreçte hükümet yetkililerinin birçoğu gözaltına alınmış ve hapsedilmiştir. 500'e yakın vekil ve yüksek dereceli memurlar Yassıada'ya nakledilmiştir. Celal Bayar müebbet hapis cezası alırken; Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilmişlerdir.³⁰⁴

27 Mayıs darbesinin, Adnan Menderes'in Moskova ziyaretinin hemen öncesine rastlaması, darbede ABD'nin parmağı var mı? sorusunu akıllara getirmiştir.

³⁰¹ Feroz AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, 147; Ali Fuad BAŞGİL, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, 168-169.

³⁰² William HALE, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, 108-109.

³⁰³ Bkz. (195), TUNCER, 180.

³⁰⁴ Bkz. (301), BAŞGİL, 173-174.

Çalışmada bu konunun derinine inmek gerekmektedir. Eğer darbeye ABD'nin rolü varsa Türk-Sovyet ilişkilerindeki ABD etkisinin ne kadar önemli ölçüde yer aldığı anlaşılacaktır.

ABD'nin 27 Mayıs darbesinde parmağı olduğunu iddia edenlerin açıklamalarının temelinde, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini düzeltme çabası içine gireceği ve Sovyetlerin Türkiye'ye ekonomik yardım yaparak ülkeyi kontrolü altına alacağı iddiaları yer tutmaktadır. ABD, bu gelişmelerden rahatsız olmuş ve darbeye göz yummuştur. Darbenin ABD ile ilgisi bulunmadığını savunan kişiler ise darbenin nedenlerini salt iç olaylara bağlamış ve ordunun gerek gördüğü sebepler neticesinde darbenin yapıldığını savunmuşlardır. Her iki tarafın açıklamalarını irdeleyerek net bir kaniya varamasak da sağlıklı bir fikir ortaya koyabiliriz.

Ali Fuad Başgil'e göre 27 Mayıs iç nedenlerden dolayı yapılmıştır ve dört neden bulunmaktadır. Birincisi, Demokrat Parti temsilcilerinin hatalarıdır. Başgil'e göre hatadan kasıt, DP'nin plansız ekonomik politikaları veya iç siyasetteki hataları değil; darbenin yapılacağını öngörememeleri ve önlem almamalarıdır. İkinci neden ise, muhalefetteki CHP'nin haince döndürdüğü dolaplardır. CHP temsilcileri, DP'nin devrilmesinde önemli rol oynamıştır. Üçüncü neden, aydın sınıfının bazı kesimlerinin darbecilerden yana konum almasıdır. Dördüncü ve son neden ise dönemin basınının doğruları saptırarak yazması ve bağımsız olmamalarıdır.³⁰⁵ Yazar, 27 Mayıs'ın nedenlerini sıralarken dış etkilere hiç değinmeyerek nedenlerin tamamen içeride aranması gerektiğini gözler önüne sermiştir.

27 Mayıs'ta rolü olup olmadığı tartışma konusu olmasına rağmen ABD, 27 Mayıs sürecini dikkatle takip etmiştir. DP'nin yargı yetkisini üzerine almak için kurduğu "Tahkikat Komisyonu" sonucu DP ile CHP arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. Ekonomik sıkıntıların da devam ettiği ülkede kaos ortamı oluşmuş ve bu ortam üniversitelere de sıçramıştır. DP, bu süreçte CHP'yi Türk-Amerikan ilişkilerini zedelemekle suçlamıştır. ABD'li Büyükelçi Fletcher Warren Türkiye'de yaşanan

³⁰⁵ A.g.k, 175-191.

olayları Washington'a telgrafla bildirmiştir. Warren ayrıca, 23 Nisan 1960 günü DP ve CHP liderleriyle görüşmüştür. CIA Başkanı Allan Dulles de 28 Nisan'da Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada, eğer seçimler olursa CHP'nin kazanabileceğini belirtmiştir. ABD'nin Türkiye'deki gelişmelerden endişe etmesinin sebepleri arasında Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerinin demokratik rejimi tehdit etmesi, Menderes'in muhalefete karşı şiddette bulunabileceği, Türkiye'nin iç politikasına Amerikan karşıtlığının girme riski ve DP'nin politikaları sonucu sivil ayaklanmaların çıkması bulunmaktaydı.³⁰⁶

Warren, Türk Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ile de temas halindeydi ve Erdelhun, kaos ortamına rağmen ordunun hükümete destek verdiğini söylüyordu. CIA Başkanı Dulles ise Türkiye'de durumun hiç iyi gitmediğini ve Türk ordusunda bölünmeler olduğunu, bunun ordunun iktidarı ele almasına kadar gidebileceğini belirtmiştir. Dulles'in açıklamalarından üç gün sonra darbe gerçekleşmiştir. Warren darbenin ertesinde Cemal Gürsel'e, Latin Amerika'da çok darbeler gördüğünü ancak bu darbenin en etkin, en dakik ve en süratli olanı olduğunu söylemiştir.³⁰⁷

Menderes, ABD'den beklediği yardımı göremeyince yüzünü Sovyetlere çevirmiştir. Semih Günver, Sovyet ziyaretinin CIA'ya haber verildiğini ve olumlu karşılandığı belirtmiş, ancak daha sonra CIA'nın ziyareti önlemek için harekete geçtiği intibası edinildiğini söylemiştir. Aynı şekilde Milli İstihbarat Teşkilatı Başkan Yardımcılığı yapmış Kurmay Albay Sabahattin Savaş da; teşkilatın kullandığı tüm teknik malzemelerin CIA tarafından temin edildiğini belirtmiştir.³⁰⁸

Milli Birlik Komitesi üyelerinden Ahmet Yıldız ise, 27 Mayıs ABD'nin düzenlediği iddialarına karşı çıkarak, ABD'li yetkililerin MBK'ye karşı olan soğukluklarını iddiayı çürüten neden olarak sunmuştur. Çetin Yetkin ise, darbe ve ABD'yi ele aldığı kitabında şu sonuçlara varmıştır; DP iktidarı ABD'nin çizdiği sanayileşme sınırını ihlal edip SSCB ile yakınlaşmıştır, Menderes; CIA'nın

³⁰⁶ Fahir ARMAOĞLU, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, 210-213.

³⁰⁷ A.g.m, 215-217.

³⁰⁸ Çetin YETKİN, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, 64-71.

Türkiye’deki etkisini azaltmak istemiştir ve CIA darbeyi haber almasına rağmen Türk hükümetine haber vermemiştir, ABD; DP iktidarının son döneminde kestiği ekonomik yardımları, askeri yönetimden esirgememiştir, DP’nin uyguladığı iç siyaset ülkeyi kaosa sokmuştur; SSCB’nin kontrolüne girilmiştir ve son olarak 27 Mayıs askeri yönetimi SSCB karşısında bir politika izlemiştir.³⁰⁹

NATO, Menderes döneminde Türkiye’den orduda personel reformu yapmak istemişti, ancak Menderes’in bunu yapacağı gücü elinde bulunmamaktaydı. 27 Mayıs sonrasında ise 27 Mayısçılar 7000’e yakın subayı emekliye sevk etmiş ve NATO’nun istediği reformu gerçekleştirmişlerdir. 27 Mayıs askeri yönetiminin Adalet Bakanı Amil Artus, ordudaki tasfiyeyi NATO ve ABD’nin istediğini belirtmiştir.³¹⁰ Milli Savunma eski Bakanı Hasan Esat Işık ise, Menderes ve Fatin Beyi devirenlerin Amerikalılar olduğunu söyleyip, “bunu çok istiyorlardı” demiştir.³¹¹

27 Mayıs darbesinin ABD’nin işine geldiği ve lehine olduğu aşıkardır, ancak bu darbede ABD’nin parmağı olduğunu net bir şekilde göstermemektedir. ABD’nin CIA aracılığıyla Latin Amerika ülkelerinde darbeler yaptığı bilinmektedir. Milli İstihbarat Teşkilatı’nın tüm teknik malzemelerini CIA’nın sağladığını ve CIA Başkanı Dulles’in Türkiye’deki kaos ortamından endişe eden açıklamalarını düşündüğümüzde darbede ABD’nin rolü olduğu düşüncesi imkansız gibi gelmemektedir. ABD’nin politikalarını uygulamaktan vazgeçmeye başlayan Menderes’in Sovyetlerle yakınlaşıp kontrolü altına gireceği endişesi de ABD’yi harekete geçirmiş olabilir. Ayrıca, 27 Mayısçılar, ABD’nin istediği şekilde o kadar başarılı bir darbe işine girişmiş olabilir ki ABD müdahale etme gereksinimi bile duymamış olabilir. Warren’ın Gürsel’e söylediği “gördüğüm en etkin, en dakik ve en hızlı darbe” ifadeleri bunu doğrular niteliktedir. Başka bir sonuca göre CIA darbe yapılacağının haberini almış, ancak DP’ye bildirmeyerek bir nevi darbeye göz yummuştur. Darbenin yapılmasına göz yummak en az darbe yapmak kadar bir

³⁰⁹ A.g.k, 87-88; 93.

³¹⁰ Bkz. (82), AKTAŞ, 96.

³¹¹ Bkz. (308), YETKİN, 54.

eylemdir. Sonuç olarak; 27 Mayıs, ABD'nin lehine olmuş, Türk-Sovyet yakınlaşması 4 sene daha ertelenmiştir.

Sovyetler, 31 Mayıs 1960'ta 27 Mayıs askeri yönetimini tanımıştır. Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Rijov, Türkiye'nin dış siyasetinin Atatürk'ün prensiplerine dayanacağını umut ettiğini belirterek Atatürk dönemindeki iyi ilişkilere vurgu yapmaya çalışmıştır. Hruşçev ise 28 Haziran 1960'ta askeri yönetimin başkanı Cemal Gürsel'e mektup yazarak ikili ilişkilerin iyileştirilmesi gerektiğini söylemiştir.³¹² Hruşçev mektubunda, Türkiye'nin NATO'dan ayrılıp tarafsız bir politika izlediği taktirde Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu etkileneceğini belirterek Türkiye'nin kaynaklarını savaş hazırlığına değil halkının refahına harcaması gerektiğini vurgulamıştır. Hruşçev yine mektubunda, Türk-Sovyet ilişkilerinin Atatürk ve Lenin zamanındaki gibi olması gerektiğini söylemiş ve kendilerinin buna hazır olduğunu belirtmiştir. Son olarak Hruşçev, Sovyetlerin Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını yinelemiştir.³¹³ Cemal Gürsel ise Hruşçev'in mektubunu 8 Temmuz 1960'da yanıtlayarak NATO'nun savunma amaçlı olduğunu vurgulamış, silahlanmaya son verilmesi ve Sovyetlerin güven verici adımları atması gerektiğini belirtmiştir.³¹⁴ Gürsel, ilk adımı Sovyetlerin atması gerektiğini vurgulayarak, ancak bu şekilde ilişkilerin iyileştirilebileceğini söylemesi önemlidir.

6 Ağustos 1960'ta, Moskova Büyükelçisi olarak atanan Fahri Korutürk, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Leonid Brejnev'e güven mektubu sunarak Türkiye'nin iyi ilişkiler kurmayı arzulamakta olduğunu söylemiştir. Ekim 1960'ta Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Hruşçev ile New York'ta bir araya gelmiştir. Sarper, Hruşçev'den Sovyet askerlerinin sınırdan çekilmesini istemiş, ancak Hruşçev bu isteği yerine getirmekten kaçınmıştır. 1939 senesinden beri ilk üst düzey görüşme olan Sarper-Hruşçev görüşmesinden bir sonuç çıkmamasına rağmen iki taraf da olumlu adım atmaya gayret göstermiştir.³¹⁵

³¹² Musa QASIMLI, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, çev. Alpertunga Altaylı, 23.

³¹³ Bkz. (1), GİRGIN, 347-348.

³¹⁴ Bkz. (312), QASIMLI, 23.

³¹⁵ A.g.k, 23-24.

Türk-Sovyet ilişkilerinde olumlu adımlar atılmaya başlandığı sıralarda ABD Başkanı Eisenhower, 11 Haziran 1960'ta Cemal Gürsel'e mektup yazarak Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının sürmesini amaçlamıştır. Başkan Eisenhower; Gürsel ve Sarper'in yönetim içindeki konumlarını güçlenmesini ABD çıkarları için önemli görmekteydi.³¹⁶

27 Mayıs'ın hemen ertesinde askeri yönetim NATO ve CENTO'ya bağlı olduklarını bildirmişler, ancak bu durumun Sovyetlerle ilişkilerin düzeltilmeyeceğini gerektirmeyeceğinin de bilincinde bir şekilde yapmışlardır. Nitekim, ikili görüşmelerle adımlar atılmaya çalışılmıştır. ABD ise askeri yönetimin Sovyetlerle fazla samimi olmalarından endişe ederek planlarını buna göre belirlemiştir.

Sovyetler, Türkiye ile ilişkilerin rayına oturması için Türkiye'deki askeri üslerin kaldırılması gerektiğini birçok kez belirtmiş, bunun Türkiye'nin bağımsızlığına ters olduğunu söylemişlerdir. Türkiye'deki ABD üslerinin ve füzelerinin varlığı bu dönemde sorunlar yaratmaya başlayacaktır.

4.2. Türkiye'deki Askeri Üsler ve Füzeler

Türkiye'de askeri üs ve tesislerin kurulması Türk-ABD ikili anlaşmaları kapsamında değindiğimiz üzere, 1952 "NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi" ve 1954 "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" ile kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmalarla ABD, Türkiye'de askeri üs ve tesis kurma hakkı elde etmiştir.

Türkiye'de bu dönemde iki tip askeri üs kurulması söz konusu olmuştur. İlki NATO üsleri, ikincisi ise Askeri Kolaylıklar Anlaşması'na göre kurulan salt

³¹⁶ M. Faruk ÇAKIR, "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-1960 Dönemi Arasında Siyasal Gelişmeler ve Türk-Amerikan İlişkileri", 77.

Amerikan kuvvetlerinin işlettiği üs ve tesislerdir.³¹⁷ O dönemde kurulan Amerikan üs ve tesisleri ise dört kategoride incelenebilir; hava üsleri, stratejik füze üsleri, radar ve muhabere tesisleri ve üslerde görevli personel ve yakınlarının kaldıkları tesisler.³¹⁸

14 Ekim 1953'te İzmir'de Çiğli Altıncı Müttefik Taktik Hava Kuvvetleri kurulmuş ve ABD'li General Robert Eaton tarafından komuta edilmiştir. 5 Mart 1955'te ise ABD, Adana İncirlik'te bir havaalanı inşa ederek Amerikan Hava Kuvvetleri'ni bu üsse yerleştirmiştir. İncirlik Üssü'nün, Türkiye'nin alacağı stratejik askeri malzemenin ana girişi olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. İncirlik üssü 1957'den itibaren ise U-2 istihbarat uçaklarının merkezi haline gelmiştir. ABD, 20 Ekim 1953'te Türkiye'ye devrettiği İskenderun Deniz Üssü kurulmuştur. Yine İzmit Karamürsel Hava Üssü, Diyarbakır Piriçlik hava üsleri de Türkiye'de kurulan askeri üslere örnek verilebilir.³¹⁹ Lüleburgaz, Çanakkale, Bornova, İzmit, Kütahya, Eskişehir, Bartın, Ankara'da Ahlatlıbel, Merzifon, Sivas'ta Şarkışla, İskenderun, Ordu'da Perşembe, Rize'de Pazar, Erzurum, Diyarbakır ve Mardin'de ise NATO radar üsleri kurulmuştur. Bu üslerin kuruluşunun meşrulaştırılması için de bu bölgelerde komünist ajanların kol gezdiği iddiaları ortaya atılmıştır.³²⁰

Türkiye'de kurulan askeri üslerdeki ABD'li askeri personelin suç işlediği taktirde yargı yetkisi ABD makamlarına ait olmuştur. Bu durum ortaya sorunlar çıkarmıştır. Bu sorunların en önemli örneği Morrison Davası'dır. Albay Morrison 5 Kasım 1959'da sarhoş durumdayken kullandığı otomobili yolda yürüyen 11 askere çarpmış ve askerlerin ölümlerine neden olmuştur. Albay, ABD makamlarına teslim olduktan sonra serbest bırakılınca Türk halkı büyük tepki göstermiştir. Bu olay ABD üslerine karşı olumsuz bakışın canlanmasında kıvılcım niteliği taşımıştır.³²¹

Sovyetlerin 1957'de dünyanın ilk kıtalararası balistik füzeyi fırlatması ve ilk yapay uydu olan Sputnik'i yörüngeye göndermesi ABD'de büyük endişe yaratmıştır.

³¹⁷ Selin M. BÖLME, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim", 60.

³¹⁸ Bkz. (101), SANDER, 118.

³¹⁹ A.g.k, 119.

³²⁰ Bkz. (174), ÇAĞLAR, 150-151.

³²¹ Bkz. (317), BÖLME, 62.

ABD, Sovyetlerin füzelerin başına nükleer başlık takarak ülkelerini kısa süre içinde yok edeceklerini düşünmüşlerdir.³²² Sovyetlerin bu hamlesi, ABD'yi Sovyetlere yakın NATO ülkelerine füzeler yerleştirilmesi fikrini doğurmuştur. ABD'nin bu politikasının amacı olası bir Sovyet saldırısını yavaşlatma ve zaman kazanmaktır.

ABD, Sovyetlerin teknolojik gelişmelerine karşılık olarak Avrupa'ya orta menzilli füzeler yerleştirmeye karar vermiş, ancak birçok ülke Sovyetleri karşılama almak istememek için bunu reddetmiştir. Kabul eden ülkeler ise İngiltere, İtalya ve Türkiye olmuştur. İngiltere'ye 60 Thor füzesi konuşlandırılmış, İtalya'ya 30, Türkiye'ye ise 15 Jüpiter füzesi konuşlandırılmaya karar verilmiştir. 28 Ekim 1959'da yapılan anlaşmaya göre İzmir Çiğli askeri üssüne 15 Jüpiter füzesi konuşlandırılmıştır. Ayşegül Sever; Jüpiter füzelerinin teknik yetersizliğinden bahsederek ABD'nin bu füzelerinin yerleştirmesini psikolojik baskı amaçlı olduğunu söylemektedir.³²³ Jüpiter füzelerinin çalışır hale gelmesi ise Temmuz 1962'yi, Türk yetkililerine devri ise 22 Ekim 1962'yi bulmuştur.³²⁴ Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzeleri, 1962 Küba krizinde kilit rol oynayacaktır.

Sovyetler, Türkiye'de kurulan NATO ve ABD'ye ait askeri üslere tepki göstermiş ve emperyalizme hizmet eden bu üslerin Türkiye'ye faydadan çok zarar getireceğini belirtmiştir. Sovyetler, ABD'nin Lübnan'a 1958'de yaptığı çıkartmanın İncirlik Üssü'nden başladığını belirterek Türkiye'yi uyarmıştır.

1960 yılının Mayıs ayına gelindiğinde İncirlik Üssü'nden kalkan Amerikan istihbarat uçağının Sovyet sınırında düşürülmesi soğuk savaşı tırmandıran önemli olaylardan biri olacaktır.

³²² Bkz. (40), GADDIS, 67.

³²³ Ayşegül SEVER, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye", 648.

³²⁴ Bkz. (26), MERİH, 246-247.

4.3. U-2 Uçak Krizi

ABD, Sovyetler henüz Sputnik'i uzaya fırlatmadan bir yıl önce balonlarla Doğu Avrupa, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti hava sahalarına girip yüksek çözünürlüklü resimler çekmeyi planladığı Genetrix Projesi'ni uygulamaya koymak istemiştir. Hava durumu takip balonları olarak adlandırdıkları bu balonların Sovyetler tarafından farkedilmesi ve SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko'nun durumu Amerikalı yetkililere bildirmesi üzerine proje sonlandırılmıştır.³²⁵

Sovyetler, 4 Şubat 1956'da Türkiye'ye verdiği notada, Genetrix Projesi kapsamında uçan balonların Türkiye tarafından Sovyet topraklarına giriş yaptığını belirterek bu durumun Sovyet topraklarının dokunulmazlığını tehdit ettiğini belirtmiştir. Sovyetler, balonların ABD yapımı olduklarını bildiklerini, ancak Türkiye tarafından geldikleri için Türkiye'nin bu amaçlarla kullanılmasının Türkiye'nin sorumluluğunu kaybettirmeyeceğini söylemiştir. Türkiye ise karşı notasında balonların hava durumu amaçlı olduğunu belirtip durumu meteorolojik sebeplerle açıklamaya çalışmıştır.³²⁶

1957'den sonra ABD ve SSCB silahlanma yarışına girmek dışında bir de istihbarat yarışına girmişlerdir. Olası bir nükleer saldırının önüne geçebilmek için düşman ülkelerin topraklarını izleme amaçlı girişimler yapılmıştır. ABD, hem kendini hem de NATO ülkelerini bu tür saldırılardan koruma amaçlı olarak Sovyet tesislerini takip edecek U-2³²⁷ uçaklarının geliştirilmesinde başrol oynamıştır.³²⁸

U-2 uçağının yapılması fikri 1954'te ABD başkanı Eisenhower liderliğinde kurulan komisyonda dile getirilmiştir. Massachusetts Institute of Technology (MIT) Üniversitesi'nin uzmanlarından Richard Bissell, Edwin Land ve Kelly Johnson'un

³²⁵ M. Selin BÖLME, *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, 207.

³²⁶ Bkz. (82), AKTAŞ, 129-130.

³²⁷ U-2 uçaklarının teknik özellikleri ve yapım aşaması hakkında detaylı bilgi için bkz. <http://www.kokpit.aero/u2-krizin-golgesindeki-ucak> , Erişim Tarihi: 22.07.2016

³²⁸ Nurettin GÜLMEZ- Bülent TAHANCI, "Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi", 231-232.

yer aldığı komisyonda ABD'nin yeni bir Pearl Harbor yaşamaması için ne gibi önlemler alınabileceği tartışılmıştır. Sonuçta CIA'nın organize edeceği; MIT, CIA ve Pentagon'un ortak yürüteceği çalışmalar sonucu U-2 teknolojisi geliştirilecektir.³²⁹

Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA, uçakların yapımı için Lockheed Uçak Şirketi'ne başvurmuş ve savaş uçakları ile uçaksavar ateş menzilinin çok üzerinde uçabilecek bir uçak yapılmasını istemiştir. Şirket de 1956 yılında U-2 uçağını ABD yönetimine sunmuştur. Uçak 10 saniyede 300 metreye çıkabilmekte, 30 bin metre yükseklikte uçabilmekte, güçsüz olarak 300 mil süzulebilmekte ve yakıt ikmali yapmadan 7.5 saat ile 3 bin mil uçabilmekteydi. Uçak ayrıca temel görevi olan çok yüksekte çok net fotoğraflar çekebilmekteydi. Uçuşlar CIA'nın sorumluluğundaydı ve ilk olarak 1956'da İngiltere, Almanya, Türkiye ve Japonya'da başlamıştı.³³⁰

1 Mayıs 1956'da Amerikan Maslahatgüzarı Foy Kohler, U-2 uçaklarının İncirlik'e konuşlandırılması planını Adnan Menderes'e iletmış, Menderes de onay vermiştir. İlerleyen 3-4 sene içinde İncirlik Üssü U-2 uçakları bakımından bir numaralı üs haline gelmiştir. Bu dönem içinde U-2 uçakları Doğu Avrupa, Batı Sovyetler, Ukrayna, Sibiry, Kamçatka Yarımadası, Sovyet Orta Asyası ve Kazakistan'daki Semey ve Töretam şehirlerine kadar uçup bilgi toplamışlardır.³³¹

4 Temmuz 1956'da U-2 uçağı ilk uçuşunu Moskova ve Leningrad üzerine yapmış ve Sovyet savaş uçaklarının ile uçaksavar füzelerin başarılı fotoğraflarını çekmiştir. Gaddis'e göre Sovyetler bu uçakları radarlarında görebiliyordu ama düşüremiyorlardı. Sovyetler, uçakları düşüremediklerinin ortaya çıkmasındansa uçuşları protesto etmeyi daha doğru buluyordu. Hruşçev ise artık ABD'ye ağzının payını vermenin zamanının geldiğini düşünüyordu.³³²

³²⁹ Bilal KARABULUT, "U-2 Casus Uçağı Krizi", ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, 86.

³³⁰ Bkz. (101), SANDER, 192.

³³¹ Bkz. (325), BÖLME, 208-210.

³³² Bkz. (40), GADDIS, 70-71.

Nisan 1960'ta CIA'nın Sovyet hava savunma sisteminin geliştiğine dair aldığı haberler Büyük Vurgun Operasyonu'nu uygulamaya geçirmesini sağlamıştır. Bu operasyonun diğerlerinden farkı ise ilk kez Sovyet topraklarının kuzeyden güneye tamamen geçilecek olmasıydı. Francis Gary Powers adlı pilotun kullandığı U-2 uçağı 1 Mayıs 1960'ta İncirlik Üssü'nden havalanıp Pakistan üzerinden Sovyet topraklarına girmiş ve Sovyetler tarafından düşürülmüştür.³³³ Olaya Sovyet tarafından bakacak olursak; 05.36 civarında bir U-2 uçağının Sovyet hava sahasına girdiğini öğrenen SSCB Savunma Bakanı Y. Malinovski derhal Hruşçev'i arayıp durumu bildirmiş ve ne yapıp edilip uçağın düşürülmesi cevabını almıştır. Bunun üzerine Sovyetler, uçağı Sverdlovsk semalarında vurarak düşürmüştür.³³⁴

Dünya, bu olayı Hruşçev'in 5 Mayıs'ta yaptığı bir konuşmadan öğrenmiştir. Hruşçev, bir Amerikan uçağının Sovyet toprakları üzerinde düşürüldüğünü açıklamış ve ABD'ye sert tepki göstermiştir. ABD ise yine 5 Mayıs'ta düştüğü iddia edilen uçağın 1 Mayıs'ta İncirlik'ten kalkan hava durumu amaçlı bir keşif uçağı olduğunu iddia etmiştir.³³⁵

Hruşçev, ABD'nin yalanını 7 Mayıs'ta yaptığı açıklamayla dünya kamuoyunun önüne sermiştir. Hruşçev, düşürülen uçağın pilotunun sağ olarak ele geçirildiğini açıklamış, ABD de bunun üzerine düşürülen uçağın bir casus uçağı olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Sovyetler 10 Mayıs'ta ABD'ye nota vererek en sert tepkisini ortaya koymuştur. Sovyetler, bu tür casus uçaklar uçmaya devam ettiği taktirde misilleme yapacaklarını belirtmiştir.³³⁶

Hruşçev, 7 Mayıs'taki konuşmasında uçağın 27 Nisan'da İncirlik'ten kalktığını, Pakistan Peşaver'e indiğini, Peşaver'den havalanarak Sovyet sınırıma girdiğini, oradan da Norveç'e geçeceğini belirtmiştir. Sovyet toprakları üzerindeyken

³³³ Bkz. (325), BÖLME, 227.

³³⁴ Bkz. (312), QASIMLI, 29.

³³⁵ Bkz. (328), GÜLMEZ-TAHANCI, 232-233.

³³⁶ Bkz. (82), AKTAŞ, 146.

arızalanan uçağı düşürdüklerini vurgulamıştır. Hruşçev; Türkiye, Pakistan ve Norveç'i de eleştirmiştir.³³⁷

U-2 krizinden sonra toplanan Paris Zirvesi'nde Hruşçev, kriz nedeniyle Eisenhower'dan özür dilemesini, U-2 uçuşlarının iptalini ve suçluların cezalandırılmasını istemiş, Eisenhower'ın uçuşları durduracağını söylemesine rağmen zirveyi terk etmiştir.³³⁸

Düşürülen uçağın pilotu Powers ise Sovyetler tarafından yapılan sorgusunun ardından ağır hapse mahkum olmuş, ancak daha sonra ABD'de yakalanan Sovyet Albay Abel ile takas edilerek kurtarılmıştır.³³⁹

U-2 krizi, her ne kadar SSCB ile ABD arasındaki bir sorun olarak görülse de Türk-Sovyet ilişkileri arasında da birtakım sıkıntılar yaratmıştır. Özellikle uçağın İncirlik'te kalkmış olması Sovyetlerin Türkiye'ye nota vermesine neden olacaktır.

Sovyetlerin Türkiye'ye nota verdiği 13 Mayıs tarihinden birkaç gün önce Türkiye, konuyla ilgili bir açıklama yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, Türkiye hiçbir ABD uçağına Sovyetler üzerinde keşif maksatlı bir uçuş yapmasına izin vermediği, Türkiye'nin kendi hava sahası dışında sadece kendi uçaklarından sorumlu olduğu açıklanmıştır. Sovyetler ise 13 Mayıs tarihli notasında; Türkiye'nin askeri üsler aracılığıyla ABD'nin saldırgan politikalarına tolerans gösterdiği, bu uçuşlara verilen iznin sürmesi halinde gerekli önlemlerin alınacağı belirtilmiştir.³⁴⁰ Türkiye ise Sovyet notasına 24 Mayıs'ta yanıt vermiştir. Notada; U-2 Krizinin Türk-Sovyet ilişkilerinde bir tartışma konusu olamayacağı, herhangi bir uçağın Türkiye'den Sovyet topraklarına girmesine izin verilmeyeceği, Türkiye'nin sorumluluğunun sadece kendi hava sahasını kapsadığını vurgulanmıştır.³⁴¹

³³⁷ Bkz. (328), TAHANCI-GÜLMEZ, 233-234.

³³⁸ Bkz. (329), KARABULUT, 89.

³³⁹ Bkz. (1), GİRGİN, 344.

³⁴⁰ Bkz. (217), TELLAL, 140.

³⁴¹ Bkz. (312), QASIMLI, 31-32.

U-2 krizi, Soğuk savaş aktörlerinin silahlanma ve istihbarat yarışının vardığı boyutları gösteren bir olaydır. Sovyetlerin Sputnik'i 1957'de uzaya yollaması ve ilk kıtalararası balistik füzeyi yollaması ABD'yi endişeye sevk etmiş ve Sovyetleri teknolojik olarak gözlemleme gereği hissettirmiştir. U-2 casus uçağının önemi buradan kaynaklanmaktadır. U-2 krizi aslında 1962 yılında yaşanacak Küba füze krizinin de habercisi olmuştur.

U-2 krizi, Sovyetlerin 1950'in ortalarından beri Türkiye'ye yaptığı "ABD'ye askeri üs ve füze verme" uyarısının Sovyetler açısından ne kadar doğru bir uyarı olduğunu da göstermiştir. Nitekim U-2 krizine neden olan uçak İncirlik'ten havalanmıştır. Türkiye ise her zaman savunduğu "savunma amaçlı girişim" iddiasını bu sefer ortaya koymakta güçlük çekmiştir.

U-2 krizi, her ne kadar Türk-Sovyet ilişkilerini etkilese de Menderes'in Moskova ziyareti öncesi geliştiğinden Sovyetler çok fazla tepki göstermemiştir. Düzelmeye başlayan ilişkileri sekteye uğratmamak için Sovyetler tepkinin seviyesini aşağıda tutmuştur.

U-2 krizi, Türk-Sovyet ilişkilerinde ABD'nin ne kadar önemli bir etkisi olduğunu gösteren başka bir olaydır. Türk-ABD ortaklığının ürünü olan askeri üslerden kalkan bir uçak Sovyetlerle ABD arasında bir krize dönüşmüştür. Sovyetlerin şikayeti ABD'ye verilen üslerin Sovyetler aleyhine kullanılması ve bunun da Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşamasının önünde duran bir engel teşkil ediyor olmasıydı. 1962'deki Küba füze krizi bunun daha net bir örneği olacaktır.

4.4 Küba Füze Krizi

Küba füze krizinin temelinde Sovyetlerin Küba'ya yerleştirdiği füzeler yatmaktadır. Latin Amerika ülkesi olan Küba'ya Sovyet füzeleri yerleştirilmesi

ABD’yi oldukça endişeye sevk etmiş ve ABD’nin de aldığı karşı önlemler durumu kriz seviyesine getirmiştir. Sovyetlerin Küba ile ilişkilerini geliştirmesi ise füze krizini anlamakta önemli yer tutmaktadır.

Amerika kıtası ülkelerinde 1950’lerde başlayan ekonomik sorunlar halkın üzerinde olumsuz etki yapmış ve protestolar başlamıştır. Bu protestolar ilerleyen yıllarda Amerikan karşıtı hareketlere dönüşmüştür. Küba’daki Amerikancı Diktatör Batista yönetimindeki hükümet, kendilerine karşı hareket başlatan Fidel Castro’yu 1953’te hapsedmiştir. 2 yıl sonra tahliye olan Castro, Meksika’ya geçerek silahlı mücadele için halkı örgütlemiştir. Batista’nın Küba’da gücünü kaybetmesi sonrası 1958’de Castro’nun yanında yer alan Che Guevara’nın yaptığı baskın sonucu Batista mağlup olmuş ve ülkeyi terketmiştir. 2 Ocak 1959’da ise geçici Devrim Hükümeti ilan edilmiştir. ABD de 5 ay sonra yeni hükümeti tanıdığını açıklamıştır. 1959’dan sonra Castro ülkede reform hareketi başlatmış ve Amerikan şirketlerine ait topraklar devletleştirilmiştir. Tamamen Amerikan karşıtı bir politika izleyen Castro, ABD’nin baş düşmanı SSCB ile yakınlaşmıştır. SSCB’ye şeker ihraç etmiş ve karşılığında petrol ithal etmiştir. 31 Aralık 1959’da komünist Çin ile ticaret anlaşması yapmış, bunu SSCB’nin üst düzey yetkililerinin Küba’yı ziyareti izlemiştir. Sovyet yöneticilerinden Anastas Mikoyan 13 Şubat 1960’ta Küba ziyareti sırasında SSCB ile Küba arasında “Ticaret ve Ekonomik Yardım Antlaşması” imzalanmıştır. Küba böylece Sovyetlerin tamamen etki alanına girmiştir.³⁴²

ABD ise Küba’nın Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmesini hem endişeli hem de dikkatle takip etmiştir. Küba’da kurulacak olası bir komünist rejim ABD’nin arzulanacağı en son şey olacağından Castro’nun yok edilmesi planları uygulamaya konulmuştur. Castro’ya 638 suikast girişiminde bulunulmuş, ancak başarılı olunamamıştır. Bu suikast girişimlerinin 8’i CIA tarafından kabul edilmiştir.³⁴³ ABD, ayrıca Küba’ya ticari ambargo koyarak Küba şekerinin ABD pazarına girişini yasaklamıştır. ABD yönetimi ticari girişimlerinin yanında bir yandan da ileride istila

³⁴² A. Öner PEHLİVANOĞLU, **Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye**, 36-39.

³⁴³ M. Nail ALKAN, “Küba Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, 95.

gücü olarak kullanacağı Kübalı sürgüncüleri silahlandırıp eğitilmesi için girişimlere başlamıştır.³⁴⁴

10 Temmuz 1960'ta Che Guevara, Küba'nın Sovyet askeri gücü tarafından savunulduğunu açıklamıştır. Eylül 1960'ta ilk büyük Sovyet askeri malzemesi Küba'ya ulaşmış, Küba askeri personelini eğitim amaçlı olarak Çekoslovak ve Rus teknisyenler de Küba'ya gelmiştir. ABD istihbaratı, en az 12 Sovyet ticaret gemisinin Küba'ya mühimmat getirdiğini açıklamıştır.³⁴⁵

Kasım 1960'da ABD'de yapılan seçimler sonucu ABD başkanlığına John F. Kennedy³⁴⁶ gelmiştir. Kennedy, Küba sorunu ile ilgili önemli bir adım atarak CIA'nın planladığı Castro karşıtı Kübalı mültecilerin kullanılacağı Domuzlar Körfezi harekâtına onay vermiştir. Sovyetler ise basında yer bulan ABD'nin Küba'ya saldıracağı söylentiler karşısında Küba'yı koruyacaklarını açıklamıştır. 15 Nisan 1961'de başlayan Domuzlar Körfezi harekâtı tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁴⁷

Sovyetlerin Küba'ya füze yerleştirmesinin temelinde; ABD'nin Küba'yı işgalini önlemek, nükleer vuruş kapasitesini arttırmak ve Sovyetleri yakından çevreleyen Jüpiter füzelerinin konuşlandırılmasına misilleme yapmak olmak üzere üç neden bulunmaktadır.³⁴⁸ İlk neden, yeni müttefikleri Küba'nın ABD tarafından işgal edilmesini önleyerek Latin Amerika'da yeni komünist rejimleri kurmak ve devamını sağlamak amaçlıdır. İkinci neden, nükleer silahlarda sağladıkları dengeden sonra ABD'yi geçmek amaçlıdır. Üçüncü neden ise psikolojiktir. SSCB çevresinde konuşlanan füzeler karşısında ABD yakınındaki bir ülkeye füze yerleştirerek psikolojik karşılık verme amaçlıdır.

Küba krizinin çözümünde önemli rol oynayacak olan Türkiye'deki Jüpiter füzeleri, krizin hemen öncesinde ABD tarafından kaldırılmak istenmiştir. Başkan

³⁴⁴ Bkz. (25), MCMAHON, 120.

³⁴⁵ Bkz. (342), PEHLİVANOĞLU, 46-47.

³⁴⁶ Kennedy ve 1960 seçimleri için bkz. Türkaya ATAÖV, **Amerikan Başkanları**, 127-137.

³⁴⁷ Bkz. (9), ARMAOĞLU, 730-731.

³⁴⁸ Bkz. (323), SEVER, 648.

Kennedy, Türkiye hakkında tecrübesi bulunan George McGhee'ye “*Türkler Jüpiterleri kaldırmamıza izin verirler mi?*” diye sormuş ve olumsuz yanıt almıştır. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yeni yerleştirilmiş olması, füzelere çok para harcanmış olması ve en önemlisi Türkiye'nin güvenlik kaygısı bunu güçleştirmiştir ve Jüpiterlerin kaldırılması daha sonraki yıllara kalmıştır.³⁴⁹

Domuzlar Körfezi hareketinin başarısızlığının ardından ABD yeni bir hareket planlamıştır. Hedefin Castro'nun devrilmesi olarak belirlendiği Moongose Operasyonu başlatılmıştır. 50 milyon dolarlık bütçe ayrılan hareket sonucu Küba'dan ihraç edilen şekere zarar verilmiş, Küba'ya malzeme taşıyan gemiler ve uçaklar tahribata uğratılmıştır. Bu hareket üzerine Castro, kendisini artık komünist olarak tanımladığını açıklamış ve Marx ile Lenin'in ideolojisine inandığını söylemiştir.³⁵⁰

Hruşçev'in Küba'ya nükleer silah yerleştirmesi fikri Nisan 1962'de Sovyet Savunma Bakanı Malinovski ile Kırım'da yaptığı görüşme sırasında gelmiştir. Malinovski, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kendilerini 10 dakikada vurabileceğini, kendi füzelerinin ise ABD'yi 25 dakikada vurabileceğini söyleyerek kendilerinin ABD'ye yakın bir ülkeye füze yerleştirme fırsatlarının olmadığından yakınmıştır. Hruşçev, Küba'ya füze yerleştirme kararını bu görüşmeden sonra almıştır.³⁵¹

ABD'nin Küba'ya karşı politikaları Sovyetleri harekete geçirmiş ve Küba'ya nükleer silahları yerleştirmeye başlamıştır. Anadyr adlı operasyonla birlikte Sovyetler tarım ürünü taşıdığını iddia ettiği gemilerle Küba'ya 36 adet atom füzesi, 60 adet nükleer başlık, 800 askeri uzman ve 34 bin asker yollamıştır. Sovyetler ayrıca, ABD'nin olası bir Küba saldırısını önleyebilmek için 183 gemiyi yola çıkarmıştır.³⁵²

Krizin patlak vermesi U-2 uçağının 14 Ekim 1962'de Küba'da kurulmaya başlayan orta menzilli füze alanlarının fotoğraflarını çekmesiyle başlamıştır. ABD

³⁴⁹ Bkz. (247), MCGHEE, 276-277.

³⁵⁰ Bkz. (342), PEHLİVANOĞLU, 58.

³⁵¹ Bkz. (132), USLU, 132.

³⁵² Bkz. (343), ALKAN, 96.

istihbaratı bu durumu hemen Kennedy'e bildirmiştir. ABD istihbaratına göre Küba'ya 16-32 arası Ara Menzilli ve Orta Menzilli füzeler getirilmiştir. CIA ise füzelere nükleer başlık yerleştirilip ABD'ye fırlatılması durumundaki kıyamet senaryolarını yönetime sunmuştur.³⁵³

16 Ekim 1962'de ABD Savunma Bakanı Robert McNamara, U-2 uçağının çektiği Küba'daki Sovyetlerin kurduğu füze üslerinin³⁵⁴ fotoğraflarını göstermiştir. Kennedy, danışmanlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra 22 Ekim'de Küba krizi Amerikan kamuoyuna duyurulmuştur. ABD'nin kabul edemeyeceği olayların meydana geldiği Küba'da alınacak önlemleri Kennedy şöyle sıralamıştır: hangi millete ait olursa olsun silah taşıyan gemiler Küba'ya sokulmayıp karantina uygulanacak, Küba'daki Sovyet üsleri gözetim altında olacak, Küba'dan yapılacak herhangi bir saldırı Sovyetlerin ABD'ye yaptığı saldırı olarak algılanacak ve Amerika Teşkilatı krizi görüşmek için derhal toplanacaktır.³⁵⁵

Hruşçev ise, ABD'nin bu adımlarına karşılık Sovyet gemilerinin durmayacağını, çünkü bu gemilerin savunma silahı taşıdığını belirtmiştir. Hruşçev, ayrıca Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Sovyetleri hedef aldığı unutulmaması gerektiğini de vurgulamıştır.³⁵⁶ Dünyayı nükleer savaşın eşiğine getiren Küba krizi böyle patlak vermiştir. İki taraf da nükleer bir savaşı göze alamadığından diplomatik yollardan kriz aşılma çalışılmıştır.

ABD'nin BM'deki temsilcisi Eving Stevenson Türkiye'deki zayıf ve etkisiz Jüpiter füzelerinin kaldırılması karşısında Sovyetlerin de Küba'daki füzelerini geri çekmesini Kennedy'e önermiştir. Teklifin kabul edilmesine karşın Kennedy Sovyetlerin gözünü korkutmak ve püskürtmek amaçlı bir abluka kararı almıştır. Denizden kuşatılan Küba'ya Sovyet gemileri girmeye cesaret edememiş ve geri

³⁵³ Bkz. (25), MCMAHON, 122-123

³⁵⁴ Kennedy'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı McGeorge Bundy, Sovyet orta menzilli füzelerinin Küba'ya yerleştirildiğini, U-2 uçağının çektiği fotoğraf delilleriyle birlikte Kennedy'ye sunmuştur. Kennedy bunun üzerine acil toplantı talep etmiştir. Bkz. Thomas FISCHER, "The ICRC and The 1962 Cuban Missile Crisis", 290.

³⁵⁵ Dursun VARLI, "1962 Küba Krizinin Türkiye'ye Etkileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 6.

³⁵⁶ A.g.t, 7.

dönmüştür. Bu olaydan sonra Stevenson'un teklifi Sovyetlere ulaştırılmış ve Sovyetler teklifi kabul etmiştir.³⁵⁷ Başka bir kaynağa göre ise teklif Hruşçev'den gelmiştir. 27 Ekim'de Hruşçev, Kennedy'ye mektup yazarak Türkiye'deki füzelerin kaldırılması ve Küba'nın toprak bütünlüğü garanti edilmesi karşılığında Küba'daki füzeleri sökeceklerini söylemiştir. Kennedy, bu teklifi kabul edince kriz nükleer savaşa dönüşmeden atlatılmıştır.³⁵⁸ Kennedy, Hruşçev'in Jüpiter füzelerini pazarlık için ortaya atması aslında Kennedy'yi sınırlendirmiştir. Jüpiterlerin olası bir tasfiyesine karşı Türkiye'yi ikna edemeyecek durumda olması ve teknik olarak zayıf Jüpiterlerin Türkiye'de konuşlandırılması Kennedy'yi sınırlendirse de Hruşçev'in teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁵⁹

Küba krizi başladığında Türkiye'de CHP-YTP-CKMP ve Bağımsızlar koalisyon hükümeti yönetimdedi. Koalisyon hükümeti Küba krizinde de ABD'nin yanında yer almıştır. Türkiye'nin Küba'da ABD'den yana taraf almasına rağmen krizin çözümünde Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin pazarlık konusu yapılması Türk hükümetine bildirilmemiştir. ABD'li yetkililer Jüpiterlerin kaldırılmasının Türkiye ile ilişkilere zarar vereceğinin de bilincinde olmuşlardır. ABD açısından bakıldığında ise, pazarlığın ABD yönetiminden dahi sadece birkaç kişinin bilmesi Türkiye'nin pazarlıktan haberdar olmamasını gayet iyi açıklamaktadır.³⁶⁰

Küba füze krizinden 6 ay sonra Türkiye'deki Jüpiter füzeleri, modalarının geçtiği ve artık denizaltılardan atılan Polaris füzelerinin döneminin başladığı gerekçesiyle Türkiye'den kaldırılmıştır.³⁶¹

Dünyayı nükleer savaşın eşiğine getiren Küba krizi, soğuk savaş liderlerinin nükleer savaşı göze alamadıkları için diplomatik bir pazarlıkla çözülmüştür. Kriz sonunda Hruşçev, Türkiye'deki füzelerin sökülmesini sağlama, ayrıca Küba'nın rejimini sağlama alma açısından zaferle ayrılmış görünmektedir. Kennedy yönetimi

³⁵⁷ Bkz. (312), QASIMLI, 45.

³⁵⁸ Bkz. (217), TELLAL, 162.

³⁵⁹ Michael DOBBS, *Geceyarısına Bir Kala: Nükleer Savaşın Beşiğinde Kennedy, Kruşçev ve Castro*, çev. Erhun Yücesoy, 293.

³⁶⁰ Bkz. (319), SEVER, 656-657.

³⁶¹ Bkz. (1), GİRGIN, 352.

ise Domuzlar Körfezi gibi başarısız bir hareket sonrası, Küba'yı denizden abluka altına alması Sovyetlerin gücünü kırmıştır.

Küba krizinin çözümünde Türkiye'deki Jüpiter füzeleri önemli rol oynamış, bu durum da Türkiye'nin krizdeki rolünü belirlemiştir. ABD'nin, pazarlığı Türk hükümetine bildirmemesi ve gerektiğinde Türkiye'yi feda edebileceğinin anlaşılması Türkiye tarafında iyi karşılanmamış, Amerikan karşıtı hareketlerin de çoğalmasına neden olmuştur.

Türkiye'de 1960 darbesinden önce Menderes'in Sovyetlerle normalleşme siyasetini başlatmak amacıyla planladığı Moskova ziyareti öncesi Türkiye'de 1960 darbesi gerçekleşmiştir. ABD'nin Türk-Sovyet yakınlaşmasından duyduğu endişe nedeniyle darbede rol oynadığı iddiaları kanıtlanmasa da günümüze kadar sürmüştür. Kanıtlanmasa dahi böyle bir iddianın varoluşu ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerindeki etkisini çok açıkça ortaya koymaktadır.

U-2 ve Küba krizleri ise Türk-ABD ortaklığı sonucu Türkiye'de kurulan askeri üsler ve füzelerin önemli rol oynadığı soğuk savaş krizleri olmuştur. U-2 krizinde İncirlik Üssü; Küba füze krizinde ise Çiğli'deki Jüpiter füzeleri Türkiye'yi de krizlerin içine çekmiştir. Sovyetler, Türkiye'yi askeri üs ve füzeler konusunda daima eleştirmiş, ABD'nin siyasi ve askeri kontrolü altındaki Türkiye ile ilişkilerini geliştiremeyeceğini vurgulamıştır.

Küba krizinde ABD'nin Türkiye'yi pazarlık konusu yapması ve hükümete hiçbir bilgi vermemesi Türk tarafında hoşnutsuzluğa neden olmuş ve işbirliği sorgulanmaya başlamıştır. Halk arasında da Amerikan karşıtları çoğalmıştır. Türk-ABD ilişkilerindeki gerçek çatlama ise Kıbrıs'ta yaşanacak ve Türk-Sovyet ilişkileri düzelmeye başlayacaktır.

5. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE KIBRIS SORUNU VE ABD

Kıbrıs sorunu dar manada Türkiye ile Yunanistan arasında bir sorun olarak görünse de geniş manada İngiltere, özellikle soğuk savaş yıllarında SSCB ve ABD'nin de dahil olduğu uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Stratejik konumu nedeniyle soğuk savaş yıllarında Türkiye, Yunanistan, İngiltere, SSCB ve ABD arasında siyasi, askeri ve diplomatik bakımdan güç gösterilerinin merkezi haline gelen Kıbrıs, Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemesi bakımından da önem arz etmektedir.

Çalışmada, soğuk savaş yıllarında Kıbrıs'ta meydana gelen olaylara değinmeden önce Kıbrıs ve Kıbrıs sorununun tarihsel gelişimine değinilecektir.

5.1. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi

Kıbrıs³⁶² tarih boyunca birçok millet ve devletin hâkimiyeti altına girmiştir. MÖ 1450'de Mısırlıların egemenliğine giren Kıbrıs, daha sonra Hititler tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. MÖ 350'de Perslerin, daha sonra ise Finikeliler ve Asurluların hâkimiyetine giren Kıbrıs, MÖ 58'de Romalılar tarafından ele geçirilmiştir. MS 632'de Araplar adada tam bir hâkimiyet kuramamış ve 1191'de ada Haçlı Seferleri sırasında İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard'ın denetimi altına girmiştir. Kral Richard, adayı önce Templer Şövalyelerine daha sonra ise Guy de

³⁶² Adını “kına çiçeği” adlı bir çiçekten aldığı rivayet edilen Kıbrıs adası; Doğu Akdeniz’de 34.33 ve 35.41 kuzey enlemleriyle, 32.17 ve 34.35 doğu boylamları arasında yer alan Akdeniz’in üçüncü büyük adasıdır. Coğrafi bakımdan Anadolu’nun bir parçası sayılan Kıbrıs; güneyde Mısır kıyılarından 370 km, kuzeybatıda Rodos’tan 400 km, Girit’ten 500 km ve de Yunanistan’dan 800 km uzaklıkta olmasına karşın Türkiye’ye sadece 70 km uzaklıktadır. Sicilya ve Sardunya’dan sonra Akdeniz’in en büyük adasıdır. Bkz. Müge VATANSEVER, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, 1488; Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 85.

Lusignan'a bırakmıştır. 1432'den itibaren ise ada Venediklerin kontrolüne geçmiştir. Kıbrıs, 1571'de II. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiştir.³⁶³

307 sene boyunca Osmanlı idaresi altında kalan Kıbrıs'ta Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanıp yayılmacı politikalar uygulamasına kadar olan süreçte herhangi bir sorun meydana gelmemiştir. Megali İdea³⁶⁴ fikrini temel alan Yunan yayılmacılığı bu dönemden sonra kendini göstermeye başlamıştır. Megali İdea'ya değinmişken Enosis kavramına da yer vermemiz gerekmektedir. Kelime anlamı “ilhak” olan Enosis, Megali İdea sınırları içinde yer alan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını ifade etmektedir. İlk Enosis bildirisi 1821'de Osmanlı Valisi Mehmet Paşa tarafından sürgüne gönderilen bir kısım papaz tarafından Roma'da yayınlanmıştır. Yunanistan ise 1828'de resmen Kıbrıs'ın ilhakını talep etmiştir.³⁶⁵

1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında Rusların büyük ilerlemesi karşısında imzalanan Ayestefanos Antlaşması sırasında İngiltere, Osmanlı'ya Rusların ilerlemesini durdurma amacıyla yardım edeceğini, bunun karşısında ise Kıbrıs'ın yönetiminin geçici olarak kendisine verilmesini istemiştir. 4 Haziran 1878'de Kıbrıs, İngiltere'ye kiralanmıştır. Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanması sonrası Enosis faaliyetleri artmış, Yunanlılar Kıbrıs'ın kendilerine teslim edileceğini düşünmüşlerdir.³⁶⁶

İngiltere için Kıbrıs'ın önemi ise tamamen ekonomikti. 19. yüzyılın İngiltere'nin doğu siyaseti Hindistan'a dayalıydı. Kıbrıs da Hindistan'a gidilen önemli bir deniz yolunun üzerindeydi. Kıbrıs bu yol üzerindeki önemli bir iskele ve

³⁶³ Erol MANİSALI, **Dünden Bugüne Kıbrıs**, 13-14.

³⁶⁴ Büyük Yunanistan kurma fikrini ifade eden Megali İdea'nın kapsayacağı sınırları Filistinli papaz Rigos Ferreos, 1896-1897 yılları arasında Bükreş'te hazırlamış ve Viyana'da bastırmıştır. Bu haritada Kıbrıs, Ege Adaları ve Türkiye de Yunan toprakları arasında gösterilmiştir. Bkz. Erol MÜTERCİMLER, **Satılık Ada Kıbrıs**, 80.

³⁶⁵ A.g.k, 1245-1246.

³⁶⁶ Ulvi KESER, **Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)**, 144-145.

üs konumundaydı. İngiltere bu nedenlerle Kıbrıs'a önem vermiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nı fırsat bilen İngiltere, 1878'de Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirmiştir.³⁶⁷

1914 senesine gelindiğinde İngiltere I. Dünya Savaşı'nı bahane ederek Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak etmiştir. Türkiye ise 1923 Lozan Antlaşması'nda İngiltere'nin ilhakını tanıdığını belirtmiştir. Kıbrıslı Türklere, Türk veya İngiliz vatandaşlığı arasında tercih yapılması gerektiği söylenmiş; Türk vatandaşlığını tercih edenler Türkiye'ye göç etmiştir. Bu durum Kıbrıs'taki Türk nüfusunun Rumlar karşısında azalmasına neden olmuştur.³⁶⁸

İngiltere'nin 1925'te Kıbrıs'ı "Kraliyet Sömürgesi" ilan etmesi ve artık Kıbrıs'ı valilerle yönetecek olması Enosis fanatiklerini önce hayal kırıklığına uğratmış, sonra öfkelerinin İngilizlere yönelmesine neden olmuştur. Enosis fanatiklerinin öfke patlaması 1931'de Piskopos Nikodemos'un konuşmasıyla ateşlenmiştir. Nikodemos; İngiliz rejimini kötü, iğrenç ve ahlaksız olarak nitelemiş ve halktan bu rejimi tanımamalarını istemiştir. Bu açıklamanın etkisiyle ayaklanan Enosis fanatikleri İngiliz idare binalarını tahrip etmiş, ayaklanma 10 gün sonra ancak bastırılmıştır.³⁶⁹

II. Dünya Savaşı'ndan İngiltere ve Yunanistan'ın galip çıkması Enosis fanatiklerinin hayallerini tekrar canlandırmıştır. İngiltere'de İşçi Partisi'nin başa gelmesi ve Oniki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi sonucu Yunanistan'daki hükümet 1947'de aldığı kararla Yunanistan'ın Kıbrıs ile birleşmesi gerektiği fikrini tekrar ortaya atmıştır. 1946'da Boston Üniversitesi'nde okuyan Michael Mouskos yani Makarios, 1948'de Kition Piskoposu olarak Kıbrıs'a dönmüş, Başpiskopos olmuş ve Enosis faaliyetlerinin hız kazanmasında önemli rol oynamıştır.³⁷⁰

II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Kıbrıs'ta sıkıyönetim uygulamasından vazgeçerek özerk bir yönetim uygulama çabasına girmiştir. 1947 Lord Winster Planı, 1948 Jackson Planı, 1955 I. Mac Millian Planı, 1955 I. Ve II. Harding Planı, 1956

³⁶⁷ Yavuz GÜLER, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi", 102.

³⁶⁸ Bkz. (362), VATANSEVER, 1495-1496.

³⁶⁹ İbrahim ARTUÇ, **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış**, 35-36.

³⁷⁰ Bkz. (366), KESER, 151.

Radcliff Planı, 1958 II. Mac Millian Planı ve 1958 Spaak Planı hazırlanmıştır. Planların tümü Enosis'e engel olarak gördükleri için Rumlar tarafından kabul görmemiştir.³⁷¹

1950 senesinde Kıbrıs'ta Enosis fanatiklerinin organize ettiği bir plebisit yapılmış ve Kıbrıs'taki Rum halkının % 96'sı Enosis'e evet demiştir. Bu plebisitten sonra başpiskoposluğa getirilen Makarios ile birlikte Kıbrıs'ta Enosis faaliyetleri doruk noktasına ulaşmıştır. Yunanistan, Enosis konusunu 1954'te BM'ye götürmüş, ancak olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine Enosis fanatikleri EOKA³⁷² adlı örgüt kurarak amaçlarına silahlı mücadele yoluyla ulaşmaya çalışmışlardır.³⁷³

EOKA, 1 Nisan 1955'te Grivas liderliğinde resmen eylemlerine başlamış, eylemlerin temel hedefi ise Kıbrıs Türkleri olmuştur. Türklerin de karşılık vermesiyle 1956'da olaylar tırmanmıştır. Taksim fikri ilk kez bu olaylardan sonra ortaya atılmıştır. 1958'de iyice alevlenen çatışma ortamına bir çözüm bulunması amacıyla 5-11 Şubat 1959'da Zürih'te görüşmeler yapılmıştır. Zürih görüşmelerinde Kıbrıs'ın uluslararası statüsü ve anayasasının hangi prensiplere dayanacağı konusunda ortak kararlar alınmıştır. Zürih'te anlaşılan konular üzerinde 19 Şubat 1959'da Londra'da Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Türk ve Rum toplumunun temsilcileri arasında anlaşma yapılmıştır. 16 Ağustos 1960'ta "Kıbrıs Cumhuriyeti" kurulmuştur.³⁷⁴

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel yapısı, garantörlük ve ittifak antlaşmaları da Londra'da imzalanmıştır. Buna göre: Başkan Rum, yardımcısı Türk olacak, Türkçe ve Rumca iki ayrı resmi dil olacak, meclisin % 70'i Rum, gerisi Türklerden oluşacaktı. Makarios başkan, Fazıl Küçük ise başkan yardımcısı seçilmiştir.³⁷⁵

³⁷¹ Bkz. (362), VATANSEVER, 1498.

³⁷² "Kıbrıs Mücahitleri Helen Ulusal Örgütü" manasına gelen EOKA, 7 Mart 1953'te Makarios'un başkanlık yaptığı Enosisçi Yunan Albay Grivas ve 12 diğer üyenin katıldığı gizli Atina toplantısında kurulmuştur. Bkz. (369), ARTUÇ, 39.

³⁷³ Sabahattin İSMAİL, **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, 39.

³⁷⁴ Erdal AÇIKSES- Ayhan CANKUT, "Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Hale Gelme Sebepleri", 1248-1250.

³⁷⁵ İdris BAL, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", ed. Hasan Cemal, **Türkler Ansiklopedisi**, 149.

Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Kıbrıs'ta garantör devlet statüsü elde etmişlerdir. Cumhuriyet oluşumu sonrası “Enosis” ve “Taksim” yolu Yunanistan ve Türkiye'ye kapanmıştır. Kıbrıs'taki yeni oluşumdan Türk tarafı memnun olsa da Enosis hayali kuran Makarios liderliğindeki Rumlar memnun olmamıştır ve Enosis faaliyetleri eskisinden daha güçlü bir şekilde ortaya çıkacaktır.³⁷⁶

5.2. SSCB ve ABD'nin Kıbrıs Politikaları

Sovyetlerin Kıbrıs'taki varlığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra hissedilse de komünizmin Kıbrıs geçmişi daha eskiye dayanmaktadır.

Bolşevik Devrimi'nden birkaç sene sonra 1920'lerin başında Kıbrıs'ta komünist hareket kendini göstermeye başlamıştır. Kıbrıs Komünist Partisi, 1926'da ilk kongresini Limasol'da yapmış ve parti içinde örgütlenme sürecini başlatmıştır. İlk kongrede; ekonomi, örgüt, siyaset ve gençlik konuları ele alınmış ayrıca kadınların örgütlenmesi konusu masaya yatırılmıştır. Kıbrıs Komünist Partisi, çıkardığı ilk parti gazetesinde misyonunu “alt sınıfların mücadelesini desteklemek ve işçi ile köylülerin yanında yer almak” olduğunu belirtmiştir. Parti kendini işçi ve çiftçilerin adadaki tek temsilcisi olarak görmüştür. Partinin ikinci kongresi ise 1928'de yapılmıştır. Bu kongrede, hem Rumlara hem de Türklere kapıların açık olduğu belirtilmesi, hiçbir etnik kökene ayrıcalık tanınmadığını göstermiştir.³⁷⁷

1942 senesine kadar kanun dışı ve gizli olarak faaliyet gösteren Kıbrıs Komünist Partisi, 1942'de AKEL (Anorthotikon Komma Ergazmenou Laou) yani

³⁷⁶ Bkz. (363), MANİSALI, 37-38.

³⁷⁷ Yiannos KATSURİDES, *Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi: Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu*, çev. Kıyal Eresen, 148-152.

“Reformcu Emekçi Halk Partisi” adını alarak resmi bir parti olarak kurulmuştur. Bu örgütün tek gayesi Kıbrıs’ta komünizmin yayılmasını sağlamak olmuştur.³⁷⁸

AKEL, II. Dünya Savaşı’nda İngiltere ile birlikte faşizme karşı mücadele edip zafer kazanmıştır. 1947’de İngilizlerle masaya oturan AKEL’i Yunanistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Zahariadis sert bir şekilde eleştirmiş ve emperyalist bir ülkeyle masaya oturulamayacağını söylemiştir. AKEL, bunun üzerine Enosis tezini savunmaya başlamıştır.³⁷⁹

II. Dünya Savaşı’ndan sonra yayılcı politikalarına başlayan Sovyetler Doğu Akdeniz’e de önem vermişlerdir. Kıbrıs’ın stratejik konumu ve güneye açılan bir kapı durumunda olması Sovyetlerin Kıbrıs’a önem vermelerinin sebebiydi. İngiltere’nin Kıbrıs’taki hâkimiyeti Sovyetlerin önünde engel teşkil etmiştir. Sovyetler, bu sebeple savaş yıllarında Kıbrıs’a Rum komünistler yerleştirmiş ve Enosis fanatiklerini hedeflerini gerçekleştirmesi için kışkırtmışlardır.

KKP’nin AKEL’e dönüşmesi sonrası parti üyesindeki sayı artmıştır. 1941’de 200 olan üye sayısı 1945’te 5000’e yükselmiştir.³⁸⁰ AKEL, Sovyetlerin Kıbrıs’taki bir numaralı temsilcisi olmakla beraber, organizasyon konusunda da çok ileri durumdaydılar. 1960’lara gelindiğinde AKEL’in üye sayısı 40 bini bulmuştur. AKEL’e üye olamayanlar ise AKEL’in kontrolünde kurulan bazı örgütlere üye yapılmıştır. Bunlar: PEO (Kıbrıs İşçi Federasyonu), AKA (Kıbrıs Çiftçiler Birliği), EAS (Milli Kurtuluş Birliği), EDON (Birleşik Demokratik Gençlik Teşkilatı), AON (Akel Gençlik Teşkilatı), POGO ve PODY (Kıbrıs Demokratik Kadınlar Birliği)’dir. Tüm bu örgütler AKEL’in kontrolündedir ve örgütlerin geliri LOEL adındaki bir içki fabrikasının gelirinden sağlanmıştır. Yine Kıbrıs’ın en çok ilgi gören gazetesi “Haravgi” de Moskova destekli komünist bir gazetedir.³⁸¹

³⁷⁸ Aysel İ. AZİZ, “1964 Yılında Kıbrıs Buhramı ve Sovyetler Birliği”, 167.

³⁷⁹ Niyazi KIZILYÜREK, **Paşalar ve Papazlar Kıbrıs ve Hegemonya**, 77-78.

³⁸⁰ Bkz. (377), KATSURİDES, 231.

³⁸¹ Bkz. (378), AZİZ, 168-169.

Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini BM'ye 1954'te taşıdığında Sovyetler, ada halklarının meseleyi çözmesi gerektiğini belirterek, self-determinasyonu desteklediğini açıklamıştır. 1957'de ise Makarios, SSCB'nin Atina Büyükelçisini ziyaret etmiş, bunun üzerine de SSCB, Makarios'u açıkça desteklemeye başlamıştır. Bu gelişmeden sonra Makarios, SSCB'ye davet edilmiştir. Sovyetler, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımıştır.³⁸²

Sovyetler, Kıbrıs ile ilgilenmeye resmi olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlasa da Kıbrıs'taki faaliyetleri 1920'lere kadar uzanmaktadır. 1942'de kurulan AKEL ile Sovyetler, Kıbrıs'ta daha organize bir oluşum içerisine girmiştir. Sovyetler, Kıbrıs'taki iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın çatışmasını kışkırtarak NATO'nun gücünü azaltmaya çalışmıştır. Sovyetlerin Kıbrıs'a önem vermesi bu yıllarda en çok, rakibi ABD'nin tepkisini çekecektir.

ABD'nin Kıbrıs ile ilgilenmeye başlaması Sovyetlerin Kıbrıs üzerindeki faaliyetlerinin artmaya başladığı II. Dünya Savaşı sonrası yıllara denk gelmektedir. Sovyet yayılcılığını her bölgede engellemek ve çevrelemek isteyen ABD, Kıbrıs'ta da bunu uygulamak istemekteydi. Kıbrıs'ta İngiltere'nin hâkim konumda olması ise ABD için rahatlatıcı bir unsurdur.

ABD'nin Kıbrıs politikası tam bir denge politikası niteliği taşımıştır. ABD'nin Kıbrıs politikasını dört ana maddede toplayabiliriz. Bu politikaya göre; Kıbrıs'ta politik istikrar sağlanmalı, Kıbrıs'ta ekonomik gelişim sağlanmalı, Kıbrıs'taki iletişim araçlarına ABD'nin sınırsız kullanım hakkı olmalı ve Kıbrıs'taki İngiliz üsleri varlıklarını korumalıdır.³⁸³ ABD, aslında II. Dünya Savaşı'ndan sonra her yerde özerkliği desteklemiştir. ABD, İngiltere'nin Kıbrıs meselesine olan anti-demokratik yaklaşımlarına rağmen siyasi nüfuzunu İngiltere'den yana kullanmak zorunda kalmıştır.³⁸⁴

³⁸² Bkz. (217), TELLAL, 212-214.

³⁸³ Mesut ŞÖHRET, "Soğuk Savaşın Günümüze ABD'nin Kıbrıs Politikası", 16.

³⁸⁴ Brendan O'MALLEY- Ian CRAIG, **Amerika, Casusluk ve İşgal Kıbrıs Komplosu**, çev. Nalan Çeper, 47.

1954 senesine gelindiğinde Yunanistan'ın meseleyi BM'ye taşıması ve self-determinasyon talebi, Kıbrıs meselesini uluslararası boyuta taşımıştır. ABD, bu dönemde bir ikilem ile karşı karşıya kalmıştır. Bir tarafta meseleye NATO'nun lideri olarak karışamamazlık edemez durumdayken, bir taraftan da üç NATO ortağı İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin de tepkisini üzerine çekmekten imtina etmiştir.³⁸⁵ ABD, sorunu bu yüzden BM'nin açık diplomasisi ile değil, NATO'nun gizli diplomasisiyle çözmek amacını gütmüştür.³⁸⁶

Makarios, İngiliz karşıtı hareketleri ve Kıbrıs sorununu BM ve ABD ile tartışmaya açması sonucu İngilizler tarafından sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden bir sonuç alınmayıp 1957'de Makarios İngilizler tarafından serbest bırakılınca New York Valisi Averell Harriman, Makarios'u ABD'ye davet etmiştir. ABD'nin Makarios'u ağırlaması Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.³⁸⁷

ABD, Sovyetlerin desteklediği Kıbrıs'taki AKEL Partisi'nin gücünü arttırmasını endişe ile takip etmiştir. AKEL'in Makarios'a olan desteği ABD'yi Makarios'u kontrol altında tutmaya sevk etmiştir.³⁸⁸ New York Valisi Harriman'ın Makarios'u daveti bu çerçevede değerlendirilebilir.

ABD, 1958'de Kıbrıs'ta yaşanan gerginliklere son vermek amacıyla toplanan NATO toplantısında uzlaştırıcı rol oynamış ve 1960'ta kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ayrıntılarının konuşmaya başlanması bu toplantı sonrasında yaşanmıştır.³⁸⁹ ABD, Kıbrıs'ta en başından beri bir Yunan-Türk çatışması istememekteydi. Çünkü her iki ülkede NATO üyesi ve ABD'nin müttefikiydi. Olası bir Yunan-Türk çatışması adadaki Sovyet yayılcılığının önünü açabilir ve komünizm Kıbrıs'a hâkim olabilirdi. ABD'nin gizli diplomasi tercihinin altında bu neden yatmaktaydı.

³⁸⁵ İbrahim BOZKURT, "ABD'nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu", 143.

³⁸⁶ Bkz. (101), SANDER, 225.

³⁸⁷ Bkz. (385), BOZKURT, 147-148.

³⁸⁸ Bkz. (383), ŞÖHRET, 21-22.

³⁸⁹ Bkz. (367), GÜLER, 106.

SSCB ve ABD'nin Kıbrıs meselesine dâhil olması, soğuk savaş şartları altında incelenmelidir. Sovyet yayılcılığı stratejik konumu nedeniyle Kıbrıs'ı da içine almış, Sovyet yayılcılığını çevrelemek isteyen ABD de Kıbrıs politikasını buna göre şekillendirmiştir. ABD, Kıbrıs'ta iki NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan'ın çatışmasını asla istememiştir. ABD, Türk-Yunan çatışması ihtimalinin Sovyetlerin Kıbrıs'taki etkinliğini arttıracak ve NATO'nun güney kanadında çatlağa sebep olacağı için meseleyi gizli diplomasi içinde çözmeye çalışmıştır.

5.3. Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

Kıbrıs, Türkiye için en başta dil, kültür ve soy bakımından aynı değerlere sahip Türk halkının yaşaması bakımından önem arz etmektedir. Kıbrıs'ın Türkiye için bu değerlerden kaynaklanan öneminden başka bir de stratejik önemi bulunmaktadır.

Kıbrıs'ın Türkiye için stratejik ilk önemi Türkiye'nin güneyinin güvenliğini sağlamasıdır. İkinci stratejik önemi ise Kıbrıs'ın önemli bir hava ve deniz üssü olmasıdır. Kıbrıs'ın üçüncü stratejik önemi Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle olan deniz ticaret yollarının üzerinde olmasıdır. Kıbrıs, kısaca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kalbidir.³⁹⁰ Kıbrıs'ın önemi, zamanında Atatürk tarafından da vurgulanmıştır. Güney sahillerinde yapılan bir tatbikat sırasında Atatürk kurmaylarını toplayıp “*Türkiye yeniden işgal edilir ve Türk kuvvetlerinin sadece bu bölgede karşılık verebilme şansı olursa ikmal yollarımız ve imkanlarımız nelerdir?*” diye sormuş, verilen cevaplardan sonra Atatürk elini haritaya koyup Kıbrıs'ı işaret ederek, “*Kıbrıs düşmanın eline geçerse ikmal yollarımız kapanır, Kıbrıs'a dikkat ediniz*” demiştir.³⁹¹

³⁹⁰ Bkz. (374), AÇIKSES-CANKUT, 1252.

³⁹¹ Bkz. (373), İSMAİL, 49.

Atatürk'ün Kıbrıs konusuna verdiği önem 1940'ların sonunda CHP ve daha sonra 1955'e kadar olan dönemde DP tarafından iyi anlaşılamamış olacak ki her iki parti de Kıbrıs konusunda pasif bir politika izlemiş, adeta Kıbrıs'ta hiçbir sorun yokmuş gibi hareket etmişlerdir.

23 Ocak 1950'de CHP döneminde Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, TBMM'de şunları söylemiştir: “*Kıbrıs diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün, İngiltere'nin hâkimiyet ve idaresi altındadır. Ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmek niyetinde olmadığı hakkında kanaatimiz tamdır.*” Kısa bir süre sonra iktidara gelen DP döneminde de Kıbrıs'a yaklaşım değişmemiştir. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, 24 Şubat 1951'de TBMM'de şunları söylemiştir: “*Doğu Akdeniz statüsünde herhangi bir değişiklik olduğunu ve olacağını zannetmiyorum. Yalnız şunu açıkça söyleyebilirim ki kendisiyle en yakın dostluk ilişkileri kurduğumuz Yunanistan'la Türkiye mukadderat birliği etmiştir.*”³⁹² Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere hem CHP hem DP hükümetleri Kıbrıs konusunda İngiltere ve Yunanistan'a güveniyorlardı ve adadaki statükonun sürdürülmesinden yanaydılar. 1954 senesine gelindiğinde Yunanistan'ın sorunu BM'ye taşıması Türkiye'nin politikasında değişiklikler yapmasına neden olacaktır.

DP'nin Kıbrıs politikasında dikkat çekici diğer nokta da, o dönemde üye olmaya çalışılan NATO'ya katılım sürecini etkileyecek bir politika izlememek için Kıbrıs konusunda pasif kalmalarıdır. Kıbrıs'ta artan Enosis faaliyetleri karşısında İstanbul ve Ankara'da yapılacak mitinglere Adnan Menderes, Balkan İttifakı'na zarar geleceği korkusuyla karşı çıkmıştır. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrası da pasif politikası devam etmiştir. 1954'te Yunanistan'ın BM'ye başvurup self-determinasyon talep etmesi ve sonrasında Kıbrıs'ta artan EOKA terörü DP'nin pasif Kıbrıs politikasının değişmesine neden olmuştur.³⁹³

Kıbrıs konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin 1955'e kadar izlediği pasif politikası Kıbrıs Türklerinin adada kendi imkânlarıyla organize olup çeşitli örgütler

³⁹² Bkz. (369), ARTUÇ, 40-41.

³⁹³ Bkz. (362), SARIKOYUNCU DEĞERLİ, 89-90.

kurarak Enosisçilere karşı mücadele etmeye çalışmasına neden olmuştur. Bu mücadele 19. yüzyılın sonunda başlamıştır.

Kıbrıs Türkleri 1891 senesinde Enosis'e karşı mücadele için bir dernek kurmuş ve *Zaman* adlı bir gazete yayınlamışlardır. Gazetenin ilkeleri şunlardır: İngiliz sömürgeciliğiyle savaşmak, anavatana güven ve bağlılığı sürdürmek, Enosis'e karşı durmak, dünya kamuoyuna Türklerin sesini duyurmak ve Türk kültürünü adada korumak. Kıbrıs Türkleri yine 1911'de Lefkoşe ve Lefke'de mitingler düzenleyerek Enosis'e karşı durduklarını göstermişlerdir.³⁹⁴

Kıbrıslı Türklerin asıl örgütlenmesi ise 1940'lı senelere rastlamaktadır. Kıbrıs Belediye Meclisi üyelerinin halk tarafından seçilmeye başlanmasıyla birlikte Türkler seçimlere iki ayrı grup halinde katılmışlardır. Seçimlerin ardından bu iki grup birleşerek KATAK (Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu) adlı bir parti kurmuşlardır. Kıbrıs'ta kurulan ilk Türk partisi olan KATAK içinde görüş ayrılıkları baş göstermiş ve Fazıl Küçük ve arkadaşları partiden ayrılıp Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi'ni kurmuştur. 1948'de ise bu iki parti birleşip "Kıbrıs Milli Türk Birliği" adını almıştır.³⁹⁵ Bu örgütlerden farklı olarak Kıbrıs'ta 1944'te Kıbrıs Türk İşçi Sendikaları, 1945'te "Kıbrıs Türk Kurumlar Birliği", 1949'ta "Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi", 1949'da "Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu" ve 1954'te "Kıbrıs Türktür Komiteleri" kurulmuştur. Tüm bu örgütlerin özelliği Kıbrıs Türklerinin organizasyonunu sağlamak ve Enosis'e karşı durmaktır.³⁹⁶

Enosis fanatiklerinin EOKA adlı örgüt kurarak silahlı direnişe geçmesi Türkleri de kendilerini EOKA teröründen korumak için örgüt kurmaya sevk etmiştir. 27 Temmuz 1957'de Burhan Nalbantoğlu, Kemal Tanrısevdi ve Rauf Denktaş tarafından "Türk Mukavemet Teşkilatı" (TMT) kurulmuştur. Örgütün amacı EOKA

³⁹⁴ Bkz. (23), ÖYMEN, 410-411.

³⁹⁵ Bkz. (364), MÜTERCİMLER, 93-94.

³⁹⁶ Bkz. (373), İSMAİL, 35-40.

terörüne karşı Kıbrıs Türklerini korumaktı. Bu örgütten önce “VOLKAN” adlı küçük çaplı bir örgüt bulunsa da etkisi fazla değildi.³⁹⁷

Kıbrıs'ta artan EOKA terörü sonrası 24 Ağustos 1955'te Başbakan Adnan Menderes, İngiltere'ye nota verdiklerini açıklayarak, Kıbrıs Türklerinin karşı karşıya kaldığı tehlike karşısında İngiltere'yi uyardıklarını söylemiştir. Türklere karşı ciddi bir saldırı olursa Türkiye'nin de harekete geçeceğini de eklemiştir. Menderes, ayrıca Kıbrıs konusunda pasif kalmalarının nedenini Türk-Yunan dostluğuna verdikleri öneme bağlamıştır.³⁹⁸

İngiltere, 29 Ağustos 1955'te Doğu Akdeniz ve Kıbrıs ile ilgili Lancaster House'da toplanacak konferansa Türkiye'yi de davet etmiştir. Türkiye bu toplantıya katılarak Kıbrıs sorununun içine resmen dâhil olmuştur. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin katıldığı konferansta Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu temsil etmiştir.³⁹⁹ Konferansta Zorlu, adadaki statüko korunmazsa ve terör sürerse Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini belirtmiş, çözüm olarak da self-government yani kendi kendini yönetimi sunmuştur. Statükonun korunup, EOKA terörü sona ererse kurulacak muhtar bir idareyi Türkiye'nin de destekleyeceğini vurgulamıştır. Yunanistan'ın çözümsüzlüğü savunması nedeniyle konferans bir sonuca varamamıştır. Konferansın son günlerinde ise Türkiye'de istenmeyen olaylar meydana gelecektir.⁴⁰⁰

6 Eylül 1955'te saat 13.00'te devlet radyosunda bir gün önce Atatürk'ün Selanik'te bulunan doğduğu eve bomba atıldığı haberinin paylaşılmasıyla 6-7 Eylül Olayları denilen hareketler başlamıştır. İstanbul'daki öğrenci dernekleri “Kıbrıs Türk Cemiyeti” çatısı altında toplanarak protesto gösterileri yapmıştır. Bu protesto gösterileri akşam saatlerine doğru yağmalama hareketlerine dönüşmüştür.⁴⁰¹ İstiklal Caddesi'ndeki gayrimüslimlere ait dükkânların taşlanmasıyla başlayan hadiseler

³⁹⁷ A.g.k, 44.

³⁹⁸ Bkz. (364), MÜTERCİMLER, 99-100.

³⁹⁹ Bkz. (366), KESER, 213.

⁴⁰⁰ Bkz. (362), SARIKOYUNCU DEĞERLİ, 91.

⁴⁰¹ Şerif DEMİR, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, 42-43.

daha sonra Beyoğlu, Kurtuluş, Nişantaşı gibi bölgelere yayılmıştır. Rumlara ait işyerleri, evler, okullar, kiliseler ve mezarlıklar tahrip edilmiştir. Eminönü, Fatih, Bakırköy, Eyüp ve Adalar'a yayılan bu harekete yaklaşık 100 bin kişi katılmıştır. Müslüman halk ise evlerine Türk Bayrağı asarak bu hareketin hedefi olmaktan kurtulmuştur. Saldırılarda dikkat çekici nokta ise güvenlik güçlerinin bu hareket karşısında pasif kalmasıdır.⁴⁰²

6-7 Eylül olayları hakkında önemli bir iddia da, ülkedeki siyasi ve ekonomik gündemi unutturmak ve dikkati Kıbrıs konusuna çekmek için DP hükümeti böyle bir kışkırtmaya kalkışmıştır. DP'ye muhaliflerin ortaya attığı bu iddiaya göre Selanik'teki bomba olayını ilk haber veren gazete olan İstanbul Ekspres, DP yanlısıydı ve olayı halkı kışkırtıcı büyük puntolarla vermesi hükümetin olaylarla ilgili daha önceden bilgisinin bulunduğunu göstermekteydi. 1960 darbesinden sonra Menderes ve Zorlu Yassıda'da 6-7 Eylül olaylarından sorumlu bulunarak cezalandırılmışlardır.⁴⁰³

Türkiye, 6-7 Eylül olaylarını sıkıyönetim ilan ederek durdurduktan sonra Kıbrıs konusunda "Taksim" planını savunmaya başlamıştır. Taksim, Kıbrıslı Türklerin kendilerine ait olan bölgenin Türkiye'ye bağlanması anlamını ifade ediyordu. Taksim fikri Türklerin can ve mal güvenliğini koruması, stratejik çıkarlarını koruması ve adada ayrı bir halkın bulunduğunun altını çizmesi açısından önem taşıyordu.⁴⁰⁴

Türkiye'nin 1955'ten sonra Kıbrıs politikasında sorumluluk almaya başlamasıyla Kıbrıs'ın uluslararası diplomasisinde Türkiye'nin de sözü geçmeye başlamıştır. Nitekim 1959'da Londra ve Zürih görüşmelerinde İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin aldığı kararlarla 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 1960'tan sonra ise Kıbrıs'ta Türkiye'yi daha zor günler beklemekteydi.

⁴⁰² Dilek GÜVEN, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, 13-23.

⁴⁰³ Bkz. (366), KESER, 217.

⁴⁰⁴ Bkz. (373), İSMAİL, 46.

5.4. 1963-1964 Kıbrıs Krizi

DP'nin 1960 darbesiyle devrilmesinin ardından ilk seçimler 15 Ekim 1961'de yapılmış, ancak herhangi bir parti tek başına iktidara geçecek oyu alamamıştır. 10 Kasım 1961'de Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti CHP ile DP'nin mirasçısı olarak adlandırılan Adalet Partisi tarafından kurulmuştur. İsmet İnönü 24 sene aradan sonra başbakan olmuştur. İlk koalisyon hükümetinin ömrü kısa süreli olmuş ve daha sonra CHP ile YTP ve CKMP ve Bağımsızlar arasında ikinci koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁴⁰⁵

1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Enosis hedeflerinin önünde engel teşkil ettiğini söyleyen Makarios, vergileri bahane ederek anayasanın değiştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. 22-26 Kasım 1962'de Ankara'yı ziyaret eden Makarios, anayasa değişiklikleri hakkında İnönü'ye bilgi vermiş, ancak İnönü tek taraflı bir anayasa değişikliği yapılamayacağını belirterek Makarios'a kapıları kapatmıştır.⁴⁰⁶

Makarios, 5 Ağustos 1963'te anayasa değişikliği konusunda tekrar Türkiye'yi yoklamış, ama yine beklediği yanıtı alamamıştır. Makarios bunun üzerine 30 Kasım 1963'te anayasada yapılmasını istediği 13 maddelik değişiklikler listesini açıklamıştır. Buna göre; başkan ve yardımcısının veto hakları kaldırılacak, başkan yardımcısı, yokluğunda veya görev yapamaz duruma gelmesi halinde başkanın temsil edecek, Temsilciler Meclisi'nin Rum başkanı ve Türk başkan yardımcısı, meclisin tüm üyelerince seçilecek, Temsilciler Meclisi başkan yardımcısı, yokluğu veya görev yapamaz duruma gelmesi halinde meclis başkanını temsil edecek, bazı kanunlar için temsilciler meclisindeki Rum ve Türk üyelerin ayrı ayrı çoğunluğu şartı aranacak, Türk ve Rum belediyeler ayrı ayrı değil ortak belediyeler şeklinde kurulacak, yargı mekanizması birleştirilecek, polis ve jandarma birleştirilecek, ordunun mevcudu özel bir kanunla belirlenecek, kurumlardaki Türk-Rum oranı yeniden düzenlenecek,

⁴⁰⁵ Ahmet GÜLEN, "İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikaları", 394-395.

⁴⁰⁶ Umut ARIK, "Kıbrıs Krizi", 5.

Kamu Hizmetleri Komisyonu'nun üye sayısı yarıya inecek, bir komisyon kararlarını basit çoğunluk ilkesiyle alacak ve Kıbrıs Rum Cemaati ile Kıbrıs Türk Cemaati Meclisi kaldırılacaktı.⁴⁰⁷

Türkiye'nin bu değişiklikleri 16 Aralık 1963'te reddettiğini ilan etmesinden sonra Kıbrıs'ta Türklere karşı büyük bir terör eylemleri yapılmaya başlanmıştır. Kanlı Noel Olayları olarak da bilinen olaylarda birçok Kıbrıs Türkü hayatını kaybetmiştir. Olaylar 21 Aralık 1963'te Lefkoşa'da devriye gezen Kıbrıs Rum Polisi'nin arabasıyla gezen iki Kıbrıslı Türkü öldürmesiyle başlamıştır. 24 Aralık'ta ise Lefkoşa'da Rum gruplar Türklere saldırarak 24 Türk'ü öldürüp 40 Türk'ü de yaralamışlardır. Silahlı Rum gruplar Türklere ait her köy ve mahalleyi abluka altına alarak Türklerin dışarıyla olan temaslarını kesmişlerdir. Rumların bu saldırıları sonucu 364 Kıbrıslı Türk hayatını kaybetmiş, 25000 Kıbrıs Türk'ü de göçe zorlanmıştır. Rumların saldırılarının bilançosunun bu kadar ağır olmasının en önemli nedeni Rumların saldırılarından bir gün önce Türklerin silahlarını toplayan Rum İçişleri Bakanı Georghadis'in planıydı. "Akritas Planı" olarak da bilinen bu girişim Türk tarafını tamamen savunmasız bıraktığından bilanço çok ağır olmuştur.⁴⁰⁸

25 Aralık'ta Türk jetleri Lefkoşe'nin üzerinde uçmaya başlamıştır. Türkiye diğer taraftan da Yunanistan ve İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Bu girişimler sonuç vermiş ve üç devlet ortak bir kuvvetle Lefkoşe'de yeşil hat kurmuştur. 15 Ocak 1964'te Londra'da konferans toplansa da olumlu sonuç alınmadan dağılmıştır. Bu tarihten sonra Rumların saldırıları kesilmemiştir. Londra Konferansı'ndan sonuç alınamayınca İngiltere ve ABD, sayısı 10 bini bulan bir NATO kuvvetini adaya gönderme planını ortaya koymuştur. Makarios, planı kabul etmeyince BM Güvenlik Konseyi devreye girerek bazı kararlar almıştır. Mart 1964'te adaya BM barış gücü sevk edilmiştir. Makarios ise 4 Nisan 1964'te İttifak Antlaşması'nı feshettiğini ilan ederek sorunu çıkmaza sürüklemiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Bkz. (375), BAL, 151-152.

⁴⁰⁸ Umut ARIK, "Johnson Mektubu ve Kıbrıs Krizi", ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, 102.

⁴⁰⁹ Bkz. (375), BAL, 152-153.

BM barış gücünün Kıbrıs'a çıkışı da çatışma ortamını yumuşatmadığından ve Rum saldırıları sürdüğünden Türkiye, her an Kıbrıs'a çıkartma yapabileceğini ABD ve İngiltere'ye bir nota göndererek bildirmiştir. 16 Mart 1964'te TBMM, Kıbrıs'a askeri müdahale yetkisini vermiştir.⁴¹⁰

Türkiye'nin, Kıbrıs'a müdahale etme sürecinde ise Sovyetler ve ABD'nin Kıbrıs'taki hamleleri dikkat çekmekteydi. Sovyetler, Kanlı Noel Olayları sonrası Türk jetlerinin Lefkoşe'de uçuşu sonrası Türkiye'ye nota vermiştir. Makarios'un, Türk jetlerinin uçuşu sonrası Kıbrıs'taki Sovyet Büyükelçiliğiyle uzun görüşmeler yaptıktan sonra bu notanın ortaya çıkması dikkate değerdir. Sovyetler, 1963'teki olaylar sürecinde Kıbrıs politikasını iki amaç etrafında şekillendirmiştir. İlki, Kıbrıs'ın bağımsız olması ve zayıf bir yönetimin bulunması gereklidir. İkincisi ise Kıbrıs sorunu BM'ye taşınarak çözümsüzlük sürmeli ve Türk-Yunan çatışması derinleşmelidir. Böylece NATO'nun sağ kanadı zayıflayacaktır.⁴¹¹

Kıbrıs'ta Rum terörü sürerken Başbakan İsmet İnönü, 5 Ocak 1964'te Hruşçev'e mektup yollayarak, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edebileceğini belirtmiştir. Hruşçev ise 7 Şubat'ta İnönü'nün mektubunu yanıtlayarak Kıbrıs'a yapılacak askeri bir harekâta karşı olduklarını belirterek Enosis ve terörü de yanlış bulduklarını vurgulamıştır. Ancak Hruşçev, Makarios'a yolladığı telgrafta Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünün korunması yolundaki girişimlerinden dolayı kutlaması çelişkili bir durum teşkil etmekteydi. Sovyetlerin bu dönemde Makarios'a silah sattığı iddiaları da Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sonuçta, Sovyetler Makarios'a gizlice destek vermiş, AKEL Partisiyle Rumları kışkırtmıştır.⁴¹²

1963-1964 Kıbrıs krizi sürecinde ABD'de ise Başkan Kennedy suikast sonucu öldürülmüş, yerine geçici olarak L.B. Johnson geçmiştir. ABD'de seçim arifesinde Johnson, ABD'de yaşayan Yunan azınlığın oylarını almak için Yunanistan'ın yanında yer almayı seçmiş ve Türkiye'ye olan bakış açısında değişikliklere girmiştir.

⁴¹⁰ Bkz. (406), ARIK, 7.

⁴¹¹ Bkz. (378), AZİZ, 170;175.

⁴¹² Bkz. (312), QASIMLI, 64;65;69.

Bu dönemde Türkiye'nin stratejik öneminin azalması, Doğu ve Batı ilişkilerinde başlayan yumuşama ABD'yi Türkiye politikasında yeni tutumlara sürüklemiştir. Türkiye, 21 Aralık 1963'te ABD'ye başvurarak adadaki çatışma ortamına ağırlığını koyması için öne çıkmasını önermiştir. Johnson ise 26 Aralık'taki cevabında barışçı bir çözüm için ellerinde geleni yapacaklarını belirtmiştir. 1964'te ise Kıbrıs'a çıkartma yapabileceklerini ABD'ye bildiren Türkiye, ABD'nin Küba krizinde yaptığının tam tersini yapmıştır. ABD ise aktif bir adım atmayarak Türkiye'nin beklentilerine cevap vermemiştir.⁴¹³

ABD'nin Kıbrıs sorununun çözümünde pasif kalması İsmet İnönü tarafından eleştirilmiştir. 15 Nisan 1964'te İnönü, Time Dergisi'ne verdiği mülakatta ABD'yi eleştirmiş, Türkiye'nin dış politikasında değişimler olabileceğinin sinyallerini vermiştir. İnönü, *“yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünyada kendi yerini alır”* demiştir.⁴¹⁴

Türkiye, Kıbrıs'ta çatışma ortamının son bulmaması üzerine 2 Haziran 1964'te adaya askeri müdahale kararı almıştır. Türkiye, bu kararını hemen ABD'ye de bildirmiştir. ABD Büyükelçisi Raymond Hare aracılığıyla ABD'ye bildirilen askeri müdahale kararı karşısında Başkan Johnson, Hare ile görüştüktan sonra tekrar 4 Haziran'da Hare ile İnönü görüşmüştür. İnönü'nün askeri müdahalede ısrarlı olduğunu göre Hare 24 saatlik bir süre isteyerek Washington ile bağlantı kurmuştur. 5 Haziran 1964'te Başkan Johnson'ın Türkiye'ye ulaşan mektubu Türkiye'de şok etkisi yaratacaktır.⁴¹⁵

⁴¹³ Bkz. (101), SANDER, 227-229.

⁴¹⁴ Bkz. (405), GÜLEN, 407-408.

⁴¹⁵ Bülent ŞENER, “1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, 20.

5.5. Johnson Mektubu⁴¹⁶

ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk'ın, ABD'li diplomatlar olan Harlan Cleveland ve Joseph Sisco'nun yardımlarıyla hazırladığı, ABD Başkanı Johnson tarafından imzalanan ve ABD Dışışleri Bakanı Yardımcısı George Ball'ın “*hayatımda gördüğüm en kaba diplomatik metin*” diye adlandırdığı Johnson Mektubu, 5 Haziran 1964'te İsmet İnönü'ye gönderilmiştir.⁴¹⁷ Landau'ya göre Johnson mektubunun yazımında ABD'deki Yunan lobisinin faaliyetleri de başarılı olmuştur.⁴¹⁸

Mektupta Türkiye'ye yönelik önemli ifadeler şunlardı: Türkiye, uluslararası politikada atacağı önemli adımlar öncesi ABD'ye danışmalıdır. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ABD tarafından meşru görülmemektedir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonucu SSCB, Türkiye'ye saldırırsa NATO, Türkiye'ye yardım edemeyecektir. 1947'de imzalanan ikili anlaşmaya göre Türk ordusu, ABD tarafından verilen silahları Kıbrıs'ta kullanamayacaktır.⁴¹⁹ Johnson, mektuptaki ayrıntıları görüşmek için İnönü'yü ABD'ye davet etmiştir.

İnönü ise Johnson mektubuna 13 Haziran'da cevap vermiştir. İnönü mektubunda şunlara değinmiştir: mektubun yazılış tarzı ve içeriği ABD'nin müttefiki olan Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmıştır. Türkiye, sorunun başından beri ABD ile temas halindedir ve Kıbrıs'a müdahale artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Türkiye'nin tüm uyarılarına rağmen ABD adım atmamıştır. İkili anlaşmalardan doğan zorunluluklar ve yükümlülükleri istediği zaman reddeden devletlerarasında ittifaktan söz edilemez. NATO olası bir saldırıda herhangi bir NATO üyesine yardım

⁴¹⁶ Mektubun tam metni için Bkz. Cüneyt AKALIN, **ABD ve Türkiye-2 Yumuşama Yılları (1961-1989)**, 162-166.

⁴¹⁷ Bkz. (87), SÖNMEZOĞLU, 71-72.

⁴¹⁸ Jacob M. LANDAU, “Johnson's 1964 Letter To İnönü And The Greek Lobbying At The White House”, 58.

⁴¹⁹ Bkz. (101), SANDER, 232.

edemeyecekse neden vardır.⁴²⁰ İnönü'nün mektubu Johnson mektubuna nazaran daha yumuşak bir üslupla ele alınmıştır.

İnönü, 21 Haziran'da ABD'ye giderek Johnson ile Beyaz Saray'da görüşmüştür. Johnson, İnönü ve Yunan Başbakanı Papandreu'yu birlikte ağırlamak istemiş, ancak Yunan Başbakan bunu reddetmiştir. Görüşme sonrası yayınlanan bildiride, Türk tarafının tezi desteklenerek 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarından vazgeçilmeyeceği vurgulanmıştır.⁴²¹ Johnson bu görüşmede bir nevi İnönü'nün gönlünü almaya çalışmış olarak nitelendirilebilir, ancak Türkiye, artık ABD ile olan ilişkilerinde revizyona gidecektir.

Johnson mektubu; Türk-ABD ilişkileri, Türk-Sovyet ilişkileri ve Türk dış politikasında dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Türk-ABD ilişkilerinden bakacak olursak, 1947'den beri süren stratejik ortaklık bu mektupla derinden sarsılmıştır. ABD'nin kaba ve küçük düşürücü üslubu Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmış, ayrıca dış politikada "ABD ne isterse Türkiye onu yapabilir" algısının oluşmasına neden olmuştur. Bu mektup sonrası Türk halkında da Amerikan karşıtı oluşumlar çoğalmıştır. İnönü'nün Kıbrıs danışmanı Nihat Erim şöyle demiştir: "*Denebilir ki o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara GO HOME denilmiyordu.*"⁴²²

Johnson mektubuna Türk-Sovyet ilişkilerinden bakacak olursak, II. Dünya Savaşı sonrası bozulan ilişkiler 1960'a kadar aynı şekilde sürmüş, Menderes'in Moskova ziyareti ise darbe nedeniyle gerçekleşmemiştir. Johnson mektubu sonrası Türk-Sovyet ilişkileri artık aradığı fırsatı bulmuştur. Türk-ABD ilişkilerinin yara alması Türk-Sovyet ilişkilerinin önünü açmıştır. Aslında Sovyetler, Kıbrıs'ta Türkiye'nin istediği politikayı yürütmüyordu, Johnson mektubu olmasa ilişkilerin düzeleceği uzak bir ihtimaldi, ancak Türkiye, çok yönlü bir dış politika izlemeyi hedef edindiğinden arasının bozulduğu ABD'nin en büyük düşmanı Sovyetlerle

⁴²⁰ Bkz. (375), BAL, 155.

⁴²¹ Bkz. (405), GÜLEN, 413-414.

⁴²² Bkz. (383), ŞÖHRET, 34.

yakınlaşmayı mantıklı görmüştür. Bu da göstermiştir ki Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi Türk-ABD ilişkilerinin bozulmasına bağlıydı. ABD, Türk-Sovyet ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktaydı ve Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesindeki en büyük engeldi.

Johnson mektubu, Türk dış politikasında da değişimlere neden olmuştur. Türkiye Doğu Bloğu ülkeleri ve Bağlantısız Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu da ABD'den bağımsız bir politika izlenmesinin ilk adımlarının oluşmaya başladığını göstermektedir.

Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğünü sürdürdüğü süreçte Türk-Sovyet ilişkileri gelişecek, iki ülke arasında diplomatik ziyaretler başlayacak, özellikle ekonomi alanında anlaşmalar imzalanacak ve uzun süredir bozuk olan ilişkiler normalleşme döneminde girecektir.

6. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞME VE İŞBİRLİĞİ DÖNEMİ

Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşme dönemi olarak adlandırabileceğimiz dönem, Türk-ABD ilişkilerinin Johnson mektubu sonrası sarsılmasının doğal sonucu olan bir sürecin ifadesidir.

Normalleşme dönemi, her iki tarafın da diplomatik ziyaretler çerçevesinde siyasi, kültürel ve özellikle ekonomik ilişkilerin düzelmesi için çabaladığı bir dönemdir. Normalleşme dönemi süresince Kıbrıs sorunu, Türk-ABD ikili antlaşmalarının akıbeti ve Türkiye'nin ABD'ye karşı bazı uluslararası platformlarda desteğini geri çekmesi de dönemin önemli olayları arasında yer alacaktır.

6.1. 1963-1966 Diplomatik Ziyaretler Süreci

Türk-Sovyet diplomatik ziyaretlerinden ilki aslında Johnson Mektubu'ndan daha önce 1963 yılında olmuştur. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki senatörler heyeti 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında iki haftalık Sovyetler Birliği ziyareti gerçekleştirmişlerdir. Heyet, Hruşçev ve Brejnev ile görüşmüştür. Görüşmede, Atatürk ve Lenin zamanındaki dostluk ilişkilerinin tekrar oluşması, Türkiye'nin ekonomik kalkınma projelerine Sovyetlerin Batı'dan daha çok destek vermesi, iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesi gibi konular masaya yatırılmıştır.⁴²³ Görüşmede Türk heyetinde bulunan İhsan Sabri Çağlayangil'in aktardığına göre Hruşçev: “*Benim çocukluğumda sizin mandalinalarınız, lokumunuz, pastırmanız gelirdi buralara. Komşuluğumuz yakın ve iyi ilişkiler içinde sürerdi. Şimdi bir Amerika tutturdunuz gidiyorsunuz. Vazgeçin şu Amerika'dan, bizim yanımıza gelin, size onlardan daha çok yardım edelim. Bu olmazsa tarafsız kalın, yok*

⁴²³ Bkz. (1), GİRĞİN, 357.

o da olmaz dersiniz bize de bu kadar kapanmayın. Kültür ve ekonomi alışverişi yapalım, ticareti artıralım” demiştir. Hruşçev’in sözlerinden sonra Türk heyetinin Stalin dönemindeki toprak taleplerini ve boğazlar konusunu dile getirmesi üzerine Hruşçev: “*Sizden Kars ve Ardahan’ı istemiyoruz. Bugün için böyle bir şey yok. Bunları Stalin istedi, bu fikir de Stalin’in değil Beria’nındı, o da göreceğini gördü*” demiştir.⁴²⁴ 1963’teki bu görüşme Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini rayna sokmak istediğini açıkça göstermektedir. Ancak Türkiye tarafında, Kıbrıs konusunda Sovyetlerin Makarios’a verdiği destek nedeniyle Sovyetlere henüz tam bir güven duyulmasa da Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in 1964’ün Mart ayında Moskova’yı ziyaret etmesi kararı alınmıştır. Kıbrıs krizleri nedeniyle Mart ayında planlanan ziyaret Ekim sonuna sarkacaktır.

15 Ekim 1964’te SSCB’de Hruşçev görevden uzaklaştırılmıştır. Hruşçev’in iktidardan alınmasında, Hruşçev’in asker ve üniformaya olan nefretinden dolayı KGB generallerine karşı harekete geçeceği iddiası üzerine bazı KGB elitlerinin Hruşçev’i devre dışı bıraktığı söylenmektedir. Yine diğer bir iddiaya göre komünist dünyadaki prestij kaybı onun sonunu hazırlamıştır.⁴²⁵ CIA raporlarına göre Hruşçev’in görevden uzaklaştırılmasının nedenleri arasında ise Berlin ile Küba krizlerindeki başarısızlığı ve Pekin ile yaşadığı sorunlar gösterilmektedir.⁴²⁶

Hruşçev’in görevden uzaklaştırılması sonrası Merkezi Komite Genel Sekreterliği görevine Leonid İlyiç Brejnev⁴²⁷, Bakanlar Kurulu Başkanlığı’na Aleksey Kosigin ve SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanlığı’na ise Nikolay Podgorni getirilmiştir. Böylece SSCB’de kolektif liderlik başa geçmiş oluyordu.

⁴²⁴ *Çağlayangil’in Anıları*, haz. Tanju Cılızoğlu, 371-372.

⁴²⁵ Moshe LEWIN, *Sovyet Yüzyılı*, çev. Renan Akman, 305-306.

⁴²⁶ Bkz. (312), QASIMLI, 99.

⁴²⁷ 19 Aralık 1906’da Ukrayna Kamenskoye’de doğan Brejnev, 1931 yılında Komünist Parti’ye katılmıştır. 1950 yılında Moldayva Komünist Parti birinci sekreteri olmuştur. 1952 yılında Komünist Parti Merkez Komitesi Sekreterliği’ne seçilmiştir. 1960’ta Hruşçev tarafından Sovyetler Birliği’ne başkan olarak atanmıştır. 1964’ün Ekim ayında Komünist Parti Birinci Sekreteri olmuştur. 1966’da Komünist Parti Genel Sekreterliği olmuştur. 10 Kasım 1982’de ölmüştür. Bkz. (216), PAXTON, 125-126.

Yeni yönetim Türkiye ile olan ilişkilerini normalleştirme siyasetini devam ettireceğini de açıklamıştır.⁴²⁸

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, aradaki pürüzlere rağmen SSCB'ye 30 Ekim-6 Kasım 1964 arasında resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaretin önemi 25 sene sonra bir Türk Dışişleri Bakanı'nın SSCB'ye ilk kez gitmiş olmasıdır. Erkin başkanlığındaki Türk heyeti, ziyaret sırasında Sovyet Prezidyum Başkanı Mikoyan, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ve Dış Ticaret Bakanı Patoliçev ile görüşmüştür. Görüşmeler sırasında Kosigin'den Makarios'a silah sağlanmadığı güvencesi alınmıştır.⁴²⁹ Erkin'in ziyareti sonrası Sovyetlerle yayınlanan ortak bildiride; tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve ideolojik sistemlerinin farklılığına saygı gösterilmesine dayanan iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi vurgulanmıştır. Bildiride ayrıca, ticari ilişkilerin de geliştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Taraflar ticaret alanında Sovyetlerin Türkiye'den tütün, fındık ve narenciye ithal etmesi ve Türkiye'nin de Sovyetlerden inşaat ve sondaj malzemeleri ithal etmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁴³⁰ Kemal Karpat'ın yorumuna göre, Sovyetlerin Türkiye ile yakınlaşmasının bir sebebi de Türkiye'nin Almanya olan ilişkilerini güçlendirmeye başlamasıdır. 2 Mayıs 1964'te Alman Savunma Bakanı Von Hassel'in Türkiye'ye uzun vadeli yardım programı kapsamında 50 milyon mark sağlayan bir anlaşma yapması Sovyetlerin dikkatini çekmiştir.⁴³¹

Erkin'in ziyaretinde Sovyetlerle görüşülen en önemli konulardan biri de Kıbrıs sorunuydu. 31 Ekim'de Erkin, Gromiko ile yaptığı görüşmede Gromiko, Sovyetlerin Enosis'e karşı olduğunu, Kıbrıs'ta hiçbir yabancı üssün bulunmaması gerektiğini ve federal bir yapıya olumlu bakabileceklerini açıklamıştır. Erkin'in 3 Kasım'da Kosigin ile yaptığı görüşmede ise Kıbrıs'taki her iki kesimin de haklarının eşit düzeyde korunacağı bir federasyon konusunda iki taraf da görüş birliği sağlamıştır.

⁴²⁸ Bkz. (312), QASIMLI, 100-101.

⁴²⁹ Bkz. (217), TELLAL, 222-223.

⁴³⁰ Hüner TUNCER, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası**, 104-105.

⁴³¹ Bkz. (20), KARPAT, 271.

Sovyetlerin Enosis'e karşı olduğunu belirtmesiyle iki taraf da Kıbrıs sorununda anlaşmıştır.⁴³²

Erkin'in Sovyetler ziyaretindeki en önemli konulardan biri de 5 Kasım'da Gromiko ve Erkin'in imzaladığı kültürel ve bilimsel anlaşmadır. Bu kültürel anlaşmanın amacı; sanatçıların karşılıklı ziyaretlerinin gerçekleşmesi, iki ülkenin bilim kuruluşlarının arasında temas kurulması, sergi ve fuarların yapılması, sanatsal ve belgesel filmlerin değiş tokuşu, üniversitelerde Rus ve Türk dili bölümlerinin açılmasıydı. Kültürel anlaşma özellikle Türkiye tarafında Sovyetlerin komünist kültürünün Türkiye'ye ne yarar sağlayacağı konusunda ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.⁴³³

Erkin'in Moskova ziyareti ABD'de de yankı bulmuştur. ABD resmi kayıtlarında "Türk-Sovyet bildirisinin Sovyetlerce hemen imzalanması, SSCB'nin Türk tutumunu desteklemesinden daha öte bir nedeni olduğunu göstermektedir" ifadeleri yer almıştır.⁴³⁴ ABD'nin, Türk-Sovyet yakınlaşmasından şikâyet etmesi ilginç bir durumdur. Çünkü birçok NATO ülkesi bu dönemde Sovyetlere arasını düzeltmekteydi. Hatta ABD, 1963'te Türkiye'den ithal ettiği kromu Sovyetlerin kromun fiyatını düşürmesi üzerine Sovyetlerden ithal etmeye başlamıştır.⁴³⁵ ABD bile Sovyetlerle ekonomik ilişkiler içine girerken Sovyetlerin komşusu Türkiye ile ekonomik ilişkilere girmesi ve normalleşme siyasetini izlemesini ABD'nin pek de eleştirmeye hakkı yoktur.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki normalleşmeye tek etki eden sebep Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye ile ABD'nin arasının açılması değildir. Türkiye'ye, 1960'tan beri Sovyetlerden ilişkileri düzeltmek için çağrılar yapılmıştır. Türkiye ise aradaki bazı sorunların giderilmesini beklemiştir. Nitekim Erkin'in 26 Aralık 1964'te Millet Meclisi Komisyonu'nda yaptığı açıklama da bunu doğrular niteliktedir. Erkin bu

⁴³² Bkz. (312), QASIMLI, 107;111.

⁴³³ A.g.k, 114-115.

⁴³⁴ A.g.k, 120.

⁴³⁵ Mehmet ALTAN, *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, 124.

konuşmasında, milli politika hedeflerine uygun olarak Sovyetlerle normalleşme politikası izlendiğini belirtmiştir.⁴³⁶

Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti en başta iki tarafın da ilişkilerin normalleşmesini istediğinin bir kanıtıdır. Türkiye, komşusuyla ekonomik ilişkilerini güçlendirmek ve sadece ABD'ye bağlı kalarak izlediği yanlış politikadan vazgeçtiğini göstermek istemiştir. Sovyetler ise Türkiye'den hiçbir toprak taleplerinin bulunmadığını yineleyerek ekonomik yardım yapabileceklerini belirtmişlerdir. Sovyetlerin Kıbrıs politikasını değiştirmesi de ilişkilerin düzelmesini ne kadar istediklerinin bir örneğidir. Ziyaret sırasında imzalanan kültürel anlaşmanın Türkiye'de tepki çekmesi ilginçtir. 1940'ların sonunda Türk-ABD yaklaşmasıyla ABD kültür ve yaşam tarzıyla beraber kapitalizmin Türkiye'ye girmesine tepki göstermeyenler, bu anlaşmayla komünizmin ülkeye girmesinden korkmuşlardır. Erkin'in ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir kapının açıldığını göstermesi bakımından önemlidir ve diplomatik ziyaretler bundan sonra da sürmeye devam edecektir.

4-15 Ocak 1965 tarihleri arasında Sovyet Parlamento Heyeti, Komünist Parti Prezidyumu Birinci Genel Sekreteri Podgorni başkanlığında, Ürgüplü'nün 1964'te yaptığı ziyareti iade gayesiyle Türkiye'ye gelmiştir.⁴³⁷ Bu ziyaretin üç hafta öncesinde Türkiye, ABD ve NATO'ya çok yönlü nükleer savunma sistemine (MLF⁴³⁸) katılmayacağı konusunda bilgi vermiştir.⁴³⁹ Türkiye'nin MLF'ye katılmayacağını bildirmesi NATO'dan çıkma manasına gelmediği gibi Batı ile ilgili her organizasyona da artık sorgusuz bir şekilde katılmayacağını da göstermiştir.

⁴³⁶ Mehmet GÖNLÜBOL-Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", Mehmet Gönlübol-Cem Sar vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 524.

⁴³⁷ Aysel İ. AZİZ, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları 1965-1970", 202.

⁴³⁸ Multilateral Force yani çok taraflı nükleer güç manasına gelen sistem Türkiye'ye 50.000.000 dolar civarında bir maliyet yükleyecekti. Ancak Türkiye 1964'ün başında ABD'nin Ricketts savaş gemisinde asker görevlendirmesiyle henüz resmiyet kazanmamış MLF'ye katılmıştır. Johnson mektubu sonrası ise Ocak 1965'te Türkiye, MLF'ye katılmaktan vazgeçtiğini açıklamıştır. Bkz. Çağrı ERHAN, "1960-1965 Dönemi ABD ve NATO ile İlişkiler", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 691-692.

⁴³⁹ Bkz. (312), QASIMLI, 125.

Sovyetlerin de MLF'ye karşı olduğunu düşünürsek, Türkiye'nin normalleşen Sovyet ilişkilerinde iyi niyetini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Podgorni'nin ziyaretinde en önemli konu yine Kıbrıs olmuştur. Podgorni görüşmeler sırasında Enosis'e taraf olmadıklarını ve Kıbrıs'ın bağımsız olarak devamını arzuladıklarını söylemiştir. Podgorni, ayrıca Kıbrıs'taki Sovyet silahları için de şunları söylemiştir: *“Kıbrıs'a son kriz çıkmadan önce aramızdaki ticaret anlaşması gereğince az sayıda savunma silahları gönderdik. Bunlar hafif piyade silahlarıydı. Hiçbir şekilde ağır silahlar gönderilmemiştir. Ayrıca bunların Türklere karşı kullanılmaması da başlıca şartımız olmuştur. Sovyetler, saldırıya elverişli silah vermemiştir”*.⁴⁴⁰ Podgorni'nin açıklamasından da anlaşılacağı gibi Sovyetler Kıbrıslı Rumlara silah sağlamıştır. Silahların nitelikleri bu gerçeği değiştirmemektedir ve bu silahlarla birçok Kıbrıslı Türk öldürülmüştür.

Podgorni, ziyareti sırasında Cemal Gürsel ve İsmet İnönü ile görüşmesinin ardından TBMM'de konuşma yapmıştır. Birçok milletvekilinin komünist propagandası yapacağı korkusuyla karşı çıkmasına rağmen yapılan konuşmada Podgorni, Atatürk ve Lenin dönemindeki iyi ilişkilere değindikten sonra iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin, ekonomik ve kültürel ilişkilerde ilerleme sağlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Sovyet dış politikasının barışçı niteliğine vurgu yaptıktan sonra ise konuyu Kıbrıs'a getirmiştir. Kıbrıs sorununun barış yoluyla çözülmesi gerektiğini belirten Podgorni, her iki toplumun da yaşam haklarının garanti altına alınması gerektiğini söylemiştir.⁴⁴¹ Sovyet heyetindeki bir yetkili ise Makarios'un tutumunu asla onaylamadıklarını ve onun ırkçılık yapıp Enosis istediğini söylemiştir.⁴⁴² Podgorni'nin ziyareti ve TBMM'de yaptığı konuşma ilişkilerin normalleşmesine katkı yapan basamaklardan biridir. Sovyetlerin Kıbrıs politikasında Türkiye'nin yanında olmaya başlaması önemlidir.

⁴⁴⁰ Bkz. (437), AZİZ, 203.

⁴⁴¹ Bkz. (312), QASIMLI, 127-132.

⁴⁴² Bkz. (437), AZİZ, 203.

Sovyet Dışışleri Bakanı Gromiko, 21 Ocak 1965'te *İzvestia* gazetesine verdiği demeçte, Sovyetlerin Enosis'e karşı olduğunu ve Kıbrıs'ta federasyonun bir çözüm şekli olabileceğini açıklamıştır. Türkiye'nin görüşüne çok yakın olan bu açıklama Türkiye'de olumlu karşılanırken, Yunanistan ve Kıbrıs'ta tepki görmüştür.⁴⁴³ Gromiko'nun demeci sonrası, ABD'nin her ne kadar Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinden hoşnut bulunduğunu açıklamasına rağmen gerçek bu değildir. Türkiye'nin MLF'ye katılmayışı ve Sovyetlerin Kıbrıs'ta Türk tezini desteklemeye başlamasının ABD'yi rahatsız ettiği açıktır.

Sovyet Dışışleri Bakanı Gromiko⁴⁴⁴, 17-22 Mayıs 1965 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. 1931 yılında Litvinov'un ziyaretinden sonra Dışışleri Bakanı seviyesinde Sovyetlerin yaptığı ilk ziyaret olması nedeniyle önem taşıyan bu ziyaret normalleşme sürecinin önemli adımlarından biridir.⁴⁴⁵

Ziyaret süresince Gromiko; Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Dışışleri Bakanı Hasan Esat Işık ve İnönü'nün isteği üzerine İsmet İnönü ile görüşmüştür. Görüşmelerdeki konuların başında Kıbrıs ve dünya sorunları gelmekteydi.⁴⁴⁶ Gromiko, ziyareti süresince Kıbrıs ile ilgili açıklamalarında ziyaretler boyunca dile getirilen üslubu sürdürmüştür. Kıbrıs'ta federasyonun bir çözüm olabileceği görüşünü yinelemiştir. Gromiko, Podgorni'nin tersine, Sovyetlerin Kıbrıs'a silah satmadığını ve bu haberlerin yalan ve uydurma olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁷

Gromiko, İsmet İnönü ile görüşmesine ve izlenimlerine anılarında yer vermiştir. Gromiko, Türk-Sovyet ilişkilerini gayet beceri, ustalık ve netlikte ifade

⁴⁴³ Bkz. (436), GÖNLÜBOL-KÜRKÇÜOĞLU, 525.

⁴⁴⁴ 18 Temmuz 1909 Belarus doğumlu olan Gromiko, 1939'da Dışışleri Bakanlığı'na katılmış ve 1957'de Dışışleri Bakanı olmuştur. 1985'e kadar Dışışleri Bakanlığı yapmıştır. Bkz. Erel TELLAL, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", 352-353.

⁴⁴⁵ Ebru GENÇALP, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)", 321.

⁴⁴⁶ Bkz. (312), QASIMLI, 148.

⁴⁴⁷ Bkz. (437), AZİZ, 213.

edebilen İnönü gibi çok az siyasetçiye rastladığını söylemiştir. Ayrıca Gromiko, bu kır saçlı siyaset duayeniyle görüşmekten özel bir zevk aldığını da vurgulamıştır.⁴⁴⁸

Gromiko'nun temaslarından sonra ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiriye göre, taraflar BM yasasına ve prensiplerine uygun olarak uluslararası gerginliği azaltmak, farklı sosyal sistemlere sahip devletlerin bir arada barış içinde yaşamasını sağlamak amacıyla kendilerine düşen görevleri yapmak üzerine niyetlerini beyan etmişlerdir. Kıbrıs konusunda 6 Kasım 1964'te Moskova'da yayınlanan Türk-Sovyet Ortak Bildirgesi'ne sadık kalacaklarını açıklamışlardır. Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde anlaşılmıştır.⁴⁴⁹

9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında ise Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, 33 yıl sonra ilk kez bir Türk Başbakanı olarak Moskova'yı ziyaret etmiştir. Ürgüplü'ye Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Nadir Nadi, Ulus Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Cihat Baban, Devlet Planlama Teşkilatı Müşaviri Memduh Aytür, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Ekonomik İşler Sorumlusu Kamuran Gürün, Hazine Genel Müdürü Kemal Cantürk gibi isimler ziyarette eşlik etmiştir. Görüşmelerde üç alt komite oluşturulmuştur. Birinci komite görüşmeler sonunda ilan edilecek bildiriye hazırlayacak, ikinci komite ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunu tartışacak ve üçüncü komite de Sovyetlerin Türkiye'de yapacağı yatırımları tartışacaktı.⁴⁵⁰

Görüşmelerde Kıbrıs konusu da masaya yatırılmıştır. Sovyet Başbakanı Kosigin, Enosis'e karşı olduklarını tekrar vurgulamış ve kötü şartlar altında Kıbrıs'ta yaşamakta olan Türk toplumunun durumunun düzeltilmesi için yardım olanağını inceleyeceğini söylemiştir.⁴⁵¹

Ürgüplü, Kosigin ile görüştüktan sonra Sovyetlerin Arpaçay üzerinde bir baraj, demir-çelik, votka, traktör, alüminyum fabrikaları ile İzmir'de büyük bir rafineri

⁴⁴⁸ Bkz. (445), GENÇALP, 321.

⁴⁴⁹ A.g.m, 323.

⁴⁵⁰ Bkz. (312), QASIMLI, 162-163.

⁴⁵¹ Bkz. (437), AZİZ, 216.

yapmaları hakkında karar alınmıştır. Bu kararın alınmasından sekiz ay sonra Türk uzmanlar heyeti Moskova'ya davet edilmiş ve 1967'de imzalanacak anlaşmanın temeli atılmıştır.⁴⁵²

Ziyaretin sonunda kabul edilen bildiride taraflar Kıbrıs konusunda herhangi bir dış müdahalenin durumu kötüleştireceğini belirtmiş, ikili ilişkilerde ise ticari ve ekonomik konularda anlaşma sağlandığı vurgulanmıştır. Buna göre Türkiye, ticaretin artması amacıyla Sovyetlerden teknik destek alacak, Sovyetler ise Türkiye'de üretilen malları alacaktır.⁴⁵³

Ürgüplü'nün Moskova ziyareti, Türk-Sovyet ticari ve ekonomik ilişkilerinin başlamasındaki en önemli adımdır. Sovyetlerin Türkiye'de yapacağı tesislerin belirlenmesi ve çalışmalara başlanması ikili ilişkilerin normalleşmeye başladığının en somut örneğidir.

Türkiye'de Ekim 1965'e kadar koalisyon hükümetleri görev yaparken 1965 genel seçimlerinde DP'ni mirasçısı olarak görülen muhafazakar Adalet Partisi oyların % 52,9'unu alarak iktidar olmuştur. Adalet Partisi'nin genel başkanı ise Isparta doğumlu, Menderes döneminde baraj yapımlarının başında olan, 1960'tan sonra bir özel Amerikan şirketi için çalışmış olan 44 yaşındaki inşaat mühendisi Süleyman Demirel'di.⁴⁵⁴ Muhafazakâr bir parti olan Adalet Partisi'nin seçimleri kazanarak iktidara gelmesi, normalleşmeye başlayan Türk-Sovyet ilişkilerinin önünde bir engel olup olmayacağı önemli bir soru işareti olmuş, ancak Demirel liderliğindeki iktidar normalleşme sürecini sekteye uğratmayarak bu soruları boşa çıkarmıştır.

Adalet Partisi'nin tüzüğünde yakın komşularla iyi ilişkiler ve dostluk kurmak yer almaktadır. Adalet Partisi hükümetinin programlarında yer alan yaklaşımlardan biri de "SSCB ile bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine

⁴⁵² Bkz. (435), ALTAN, 130.

⁴⁵³ Bkz. (312), QASIMLI, 169-170.

⁴⁵⁴ Bkz. (194), ZURCHER, 364.

karışmama kapsamında ilişkiler güçlendirilecektir” ifadesinin yer almasıdır. Demirel’in komünizm karşıtı olmasına karşın SSCB ile ilişkileri geliştirmekten geri kalmayan bir politika izlemesi ve Sovyet Başbakanı Kosigin’i Türkiye’de ağırlayıp daha sonra kendisinin Moskova’ya gitmesi de ayrıca önemlidir.⁴⁵⁵

6.2. 1966-1969 Diplomatik Ziyaretler Süreci

Diplomatik ziyaretlerin iki ülke arasında 1966’da da devam etmesinin önemi Türkiye ve SSCB arasında 1965 sonunda yaşanan birtakım sorunlara rağmen kesintiye uğramamış olmasıdır. Bu sorunlar soğuk savaşın kriz dönemlerinde yaşansaydı Türk-Sovyet ilişkilerini derinden sarsabilirdi.

1965’in son ayında İncirlik Üssü’nden kalkan ve Sovyet sınırlarını ihlal eden B-57 Uçağı Sovyetler tarafından Samsun’un 90 km kuzeyinde Karadeniz’de düşürülmüştür. Bunun üzerine uçağı aramak için gelen Amerikan gemileri 10 Ocak 1965’te Karadeniz sularına girince Sovyetler ABD’ye nota vermiştir. Bu notada gemilerin Karadeniz’e girmesinin Türk-Sovyet ilişkilerini zedelemek için yapıldığını belirtmişlerdir. ABD ise gemilerinin uluslararası sularda bulunduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin Karadeniz’de herhangi bir Amerikan gemisinin bulunmadığını açıklaması Sovyetlerin tepkisini çekmiş ve Sovyetler Türkiye’ye nota vermiştir. Notada iyiye giden ilişkilerin Türkiye’nin limanlarının ve ABD askeri üslerinin kullanımına dikkat edilmemesi sonucunda bozulabileceğini vurgulamıştır.⁴⁵⁶ Karadeniz’de yaşanan bu üçlü sorun Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşen seyrini etkilememiş ve diplomatik ziyaretler tüm hızıyla devam etmiştir.

⁴⁵⁵ Gökmen KILIÇOĞLU, “Süleyman Demirel’in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”, ed. Haydar Çakmak, **Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları**, 68-71.

⁴⁵⁶ Bkz. (312), QASIMLI, 179-181.

27 Temmuz 1966'da TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, Moskova'ya giderek SSCB Yüksek Sovyeti'nde konuşma yapmış ve burada konuşma yapan ilk Türk devlet adamı olmuştur. Bozbeyli'nin ziyareti sırasında Sovyet ekonomistlerinden oluşan bir heyet de Türkiye'de yapılacak Sovyet tesisleriyle ilgili araştırmalar yapmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. 23 Ağustos 1966'da ise SSCB Dış Ticaret Bakanı Patoliçev, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Patoliçev; Türk ticaret, enerji, maliye ve dışişleri bakanlarıyla görüşmeler yapmıştır. Patoliçev, ayrıca ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi için projelerin arttırılmasını teklif etmiş, Türk tarafı da bunu olumlu karşılamıştır.⁴⁵⁷ 1966 yılının yaz aylarındaki iki ziyaret iki ülke arasındaki ticaret ve ekonominin geliştirilmesi için yapılan ön görüşmelerdi ve Aralık ayında Kosigin'in ziyareti için bir hazırlıktı.

Sovyet Başbakanı Kosigin Türkiye'ye resmi ziyaretini 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretten birkaç ay önce Türkiye'nin 1950'den beri Kore'de bulunan askerlerini çekmesi Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerinde anlamlı bir hareket olmuştur.⁴⁵⁸

Kosigin ziyaretinde görüşülen en önemli konular Kıbrıs sorunu, ticari ve ekonomik ilişkiler ve dünya siyasetindeki gelişmelerdi. Kosigin, Kıbrıs politikalarında herhangi bir değişikliğin olmadığını belirtmiş, Kıbrıs Rum Yönetimi'ne sağlanan Çek Cumhuriyeti silahları hakkında ise üzüntülü olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁹ Sosyalist bir yönetimle yönetilen ve Sovyet uydusu ülkelerden biri olan Çek Cumhuriyeti'nin Kıbrıslı Rumlara silah sağlamasında Sovyetlerin sorumluluğu olmadığı iddia etmek sağlıklı değildir.

Kosigin ziyareti süresince Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşme yapmıştır. Kosigin temaslarında Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hiçbir gizli faaliyetinin olmadığı ve ekonomik projelerin hayata geçirilmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır. Kosigin,

⁴⁵⁷ A.g.k, 217-221.

⁴⁵⁸ Bkz. (20), KARPAT, 276.

⁴⁵⁹ Bkz. (445), GENÇALP, 324.

görüşmelerinde Vietnam sorunu başta olmak üzere dünya siyasetini ilgilendiren konularda Türk yöneticilerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Vietnam konusunda ABD'yi eleştirmiş ve Türk askerinin de bu sorunun içinde olmasından rahatsız olduklarını belirtmiştir. Kosigin'in bu açıklaması üzerine Demirel, Vietnam'da Türk askerinin bulunmadığını söylemiştir. Kosigin, Arap-İsrail çekişmesinde ise İsrail'in yayılmacı politikalarını onaylamadıklarını vurgulayarak petrolle ilgilerinin tamamen ekonomik olduğunu da eklemiştir. Kosigin, ayrıca Türkiye'deki NATO üslerini de eleştirerek barış ortamını tehlikeye atacak bir durum olduğunu söylemiş, Demirel karşılık olarak NATO'nun bir savunma paktı olduğunu belirterek Türkiye'nin barıştan yana olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁰

Kosigin'in ziyaretinde görüşülen en önemli konulardan biri de ekonomik ve ticari ilişkilerin geleceğiydi. Görüşmelerde Sovyetlerin 225 milyon dolar değerinde sanayi tesisleri inşa etmesi konusunda konsensüs sağlanmıştır. Türkiye'nin bu krediyi tarım ürünleriyle ödemesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶¹

Kosigin'in ziyareti ekonomik ilişkilerde somut adım atılmasındaki en önemli ziyaretlerden biridir. Ziyaretten birkaç ay sonra 25 Mart 1967'de Türkiye'de Sovyet kredileriyle kurulacak olan sanayi tesisleri ve Türkiye'ye sağlanacak olan teknik malzemelerle ilgili ekonomi ve ticaret anlaşması⁴⁶² imzalanmıştır.⁴⁶³

Kosigin'in ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinden işbirliğine geçiş sürecinde atılan ilk önemli adımdır. Bu ziyaretten sonra imzalanan ticari ve ekonomik anlaşma Türk-Sovyet işbirliğinin en azından ekonomik alanda başladığını göstermektedir. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini tamamen koparması manasına ve NATO'dan ayrılma manasına gelmiyordu. Çok yönlü dış politika kapsamında ABD ile de görüşmeler sürecektir.

⁴⁶⁰ Bkz. (312), QASIMLI, 243-250.

⁴⁶¹ A.g.k, 252.

⁴⁶² 25 Mart 1967'deki anlaşma ve Türkiye'de kurulan tesisler ile ilgili detaylı bilgi bu bölümün son başlığında ayrıca yer alacaktır.

⁴⁶³ Bkz. (435), ALTAN, 130.

Kosigin'in ziyaretini iade amacıyla Başbakan Süleyman Demirel, 19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Moskova'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Demirel'e heyetinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık ve bazı bürokratlar yer almıştır. Görüşmelerde Kıbrıs, ekonomik ilişkiler, Vietnam ve dünya siyasetinin meseleleri tartışılmıştır. Demirel, ayrıca Podgorni ile de görüşmüştür.⁴⁶⁴

Görüşmelerde ticari ilişkilerdeki hacmin arttığı ve bunun daha da öteye taşınması gerekliliği iki taraf tarafından da önemle vurgulanmıştır. Bu bağlamda Kosigin, sulak olmayan bölgelerde hektara 6 ton buğday verebilen Bezestaya-1 adlı yeni buğday tohumunun Türkiye'ye ihraç edilmesi önerisi Türk tarafında olumlu yanıt bulmuştur. Ayrıca sanayi alanında da yürütülen çalışmaların planlanan zamanda tamamlanmasının önemi üzerinde de durulmuştur. Her iki taraf da İsrail'in politikalarını tasvip etmeyen tutumdaydı. Yine Vietnam konusunda Kosigin Türkiye'nin, müttefiki ABD'ye savaşın durması konusunda baskı yapmasını istemiştir. Kıbrıs konusunda ise değişen bir durum olmamıştır.⁴⁶⁵

Demirel'in ziyareti sonunda yayınlanan bildiride, "iki ülke arasında temel çıkarların çatışmasına neden olacak hiçbir sorun yoktur, aksine iki ülke arasında geniş ve umut veren bir faaliyet alanı açılmış durumdadır" denmekteydi.⁴⁶⁶

Kosigin ve Demirel'in ziyaretleri göstermiştir ki iki ülkenin ideolojileri birbirinden farklı olsa da ticaret ve ekonomide ortak bir yol bulunmuştur. Türkiye'nin ABD ile ilişkileri her ne kadar gergin olsa da bu durum Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasına ve Sovyetlerle siyasi bir işbirliğini meydana getirmesine imkan vermemektedir.

2 Nisan 1968'de SSCB Yüksek Sovyet Başkanı Spiridonov, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Kültürel ve bilimsel temaslarda bulunan Spiridonov; Çağlayangil, Bozbeyli

⁴⁶⁴ Bkz. (445), GENÇALP, 327.

⁴⁶⁵ Bkz. (312), QASIMLI, 280-281.

⁴⁶⁶ Bkz. (20), KARPAT, 277.

ve Sunay ile görüşmüştür. Spiridonov'un ziyaretini 8 Temmuz 1968'deki Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in ziyareti izlemiştir. Gromiko tarafından kabul edilen Çağlayangil'e Türkiye'deki ABD üsleri sorulmuş, o da bu üslerin SSCB'ye karşı olmadığını, NATO üyesi olmanın bir sonucu olduğunu söylemiştir. Çağlayangil de Suriye'deki Sovyet radar istasyonlarını sormuş, Gromiko da Sovyet askeri güçlerinin Türkiye'ye karşı olmadığını belirtmiştir. Çağlayangil daha sonra Kosigin ile ekonomik ilişkileri masaya yatırmıştır. Birçok projenin hayata geçirilmesinden yana olan her iki taraf da görüş birliği sağlamıştır.⁴⁶⁷

12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve heyeti SSCB'yi ziyaret etmişlerdir. Ziyaretin önemi ilk kez bir Türk cumhurbaşkanının Sovyetleri ziyaret etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ziyaretin bir diğer önemi de Sunay'ın yurt içindeki komünist eğilimli hareketlere karşı sert bir tutumunun olmasına karşın Moskova ziyaretini gerçekleştirmiş olması ve iyi komşuluk ilişkilerine vurgu yapmasıdır. Sunay'ın bu ziyaretle çok yönlü Türk dış politikasının bir örneğini vermiştir.⁴⁶⁸

Sunay ve heyeti, ziyareti süresince Podgorni, Kosigin ve Brejnev ile görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde ikili ilişkiler, Kıbrıs, Vietnam, Avrupa güvenliği ve Yakın Doğu gibi meseleler tartışılmıştır. Her seferinde olduğu gibi Sovyetler, Atatürk ve Lenin zamanındaki iyi dostluk ilişkilerine vurgu yapmıştır. Programda bulunmamasına rağmen Türk heyeti Komünist Parti Genel Sekreteri Brejnev ile de görüşmüştür.⁴⁶⁹

20 Kasım 1969'daki Brejnev-Sunay görüşmesinde, ikili ilişkiler ve uluslararası konular derinlemesine masaya yatırılmıştır. İyi komşuluk ilişkilerinin tesisinde önemli adımlar atıldığını kabul eden her iki taraf da bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama gibi prensiplere bağlı kalınması şartıyla iyi dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi gayesinde olduklarını bildirmişlerdir. Ticari ve ekonomik ilişkilerinin

⁴⁶⁷ Bkz. (312), QASIMLI, 303-306.

⁴⁶⁸ Çiğdem ŞAHİN, " 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay" , ed. Haydar Çakmak, **Cumhurbaşkanları ve Dış Politika**, 116-117.

⁴⁶⁹ Bkz. (445), GENÇALP, 330-331.

geliştirilmesinin her iki ülkenin de yararına olacağı vurgulanmıştır. Moskova-Ankara hava, Moskova-İstanbul demiryolu hatlarının açılmasının ekonomik ilişkilere yapacağı katkının büyük olacağı konusunda uzlaşmıştır. Turizm ilişkilerinin geliştirilmesinin zorunluluğuna da dikkat çekilmiştir. Bilim, sanat ve spor alanında da ilişkilerin devam etmesi konusunda fikir birliği oluşmuştur. Sunay ve Brejnev, silahsızlanma ve barış ortamının oluşması için iki ülkenin de sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kıbrıs konusunda ise mutlaka barışçı bir yolla çözüme gidilmesi ve adanın toprak bütünlüğünün korunması vurgulanmıştır.⁴⁷⁰

Sunay ve heyeti, Moskova'nın ardından Leningrad, Tiflis, Kiev ve Bakü'yü de ziyaret etmiştir. Sunay, Sovyetlere yaptığı gezi hakkında ziyaretinin iki ülkenin de geleceği açısından iyi geçtiğini belirtmiştir. Ziyaretin sonunda Türk-Sovyet ortak bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride; 25 Mart 1967'de yapılan ekonomik işbirliği anlaşmasının önemi, Kıbrıs'ta barışçı bir çözüm yolu, ikili ilişkilerin iyi seyrinin sürmesi, Avrupa güvenliği hakkında bir konferansın toplanması gerekliliği, İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesinin gerekliliği gibi konular yer almıştır.⁴⁷¹ Yine bildiride, konsolosluklarla ilgili yeni bir anlaşma yapılması, Sovyet sivil taşıtlarının Arap ülkelerine, Türk taşıtlarının da kuzeye, özellikle Finlandiya'ya seyahat etmesine olanak sağlayacak bir kara ulaşımı anlaşmasının imzalanmasına karar verilmiştir.⁴⁷²

Sunay'ın ziyareti etkisini hemen göstermiş ve Sovyetler İskenderun'da inşa edilmekte olan demir-çelik fabrikası için 113.7 milyon dolar kredi vermiştir. Sunay'ın ziyareti ekonomik ilişkilere taze bir kan olmuştur. Türk-Sovyet ticaret hacmi 1969'da 74.8 milyon dolar iken, 1970'te 84 milyon dolara yükselmiştir.⁴⁷³

Sunay'ın ziyareti de göstermiştir ki Türk dış politikası çok yönlü bir hale gelmiştir. Hem Demirel hem de Sunay'ın komünizm karşıtlığının ateşli savunucuları

⁴⁷⁰ Bkz. (312), QASIMLI, 335-338.

⁴⁷¹ Bkz. (468), ŞAHİN,

⁴⁷² Bkz. (20), KARPAT, 278.

⁴⁷³ A.g.k, 279.

olmalarına rağmen, Sovyetlerle ilişkilerden kaçınmamaları ve gereken dengeli dış siyaseti izlemeleri önemlidir.

Türk-Sovyet ilişkileri normalleşip işbirliğine doğru gitmesinin, ABD’den gelen açıklamalarda olumlu karşılandığının belirtilmesine rağmen, ABD’nin Türkiye ile Sovyetler arasındaki ekonomik ve kültürel alandaki ilişkilerden endişe duymadığı konusunda fikre sahip olmak pek gerçekçi değildir. Türkiye bu dönemde ABD ile de birtakım sorunlar yaşamış, ancak bazı anlaşmalar da imzalamıştır.

6.3. Türk-Sovyet Normalleşme ve İşbirliği Döneminde Türk-ABD İlişkilerindeki Gelişmeler

Johnson mektubu sonrası sarsılan Türk-ABD ilişkileri 60’lı yılların sonuna kadar inişli-çıkışlı bir seviyede devam etmiştir. Türkiye’nin Sovyetlerle olan ilişkilerinde yaşadığı işbirliği ortamı, Türkiye’nin ne NATO’dan ayrılması ne de ABD ile müttefikliğinin sonlanması anlamına gelmekteydi. Türkiye, sadece çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştı, hatta bu dönemden önce Sovyetlerle ilişkilerini güçlendirmeyen tek NATO ülkesinin Türkiye olması da Sovyetlerle ilişkilerini rayna oturtmasında itici bir etkendi. Ancak 1964’ten sonraki Türk-ABD ilişkileri Johnson mektubu öncesindeki gibi sıkı işbirliği seviyesinde gelişmediği de bir gerçektir. Türkiye’de artan ABD karşıtı kamuoyu da ABD ile olan ilişkilerde önemli rol oynayacaktır.

İsmail Soysal, 1964 öncesi Türk-ABD ilişkilerini sınırsız ilişkiler dönemi olarak adlandırırken, 1964 sonrasında 1977’ye kadar olan dönemi bunalım dönemi olarak adlandırmıştır.⁴⁷⁴ Türkiye’nin, 1964’te Podgorni’nin ziyareti öncesi MLF’ye katılmayacağını bildirdiğini yukarıda görmüştük. Bunalım dönemi diye

⁴⁷⁴ İsmail SOYSAL, “Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri”, 258.

adlandırabileceğimiz Türk-ABD ilişkiler döneminin ilk olayı olarak MLF'ye katılmamayı gösterebiliriz.

1965'te Adalet Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra Türkiye, ABD ile ilişkilerinde özellikle ikili anlaşmalardan doğan sorunları çözmek için çabalamıştır. Türkiye'deki artan sol akımların ABD karşıtlığını savunmasının Türkiye'nin ikili anlaşmaları gözden geçirmesinde hiçbir etkisinin bulunmadığını söylemek yanlış olacaktır.

Türk-ABD ikili anlaşmaları Türk kamuoyu tarafından özellikle 1964'ten sonra yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirilerin başında ikili anlaşmaların TBMM tarafından onaylanmaması, ikili anlaşmaların NATO ile ilgili düzenlemelerden ziyade ABD'nin çıkarlarına hizmet etmesi, anlaşmaların Türkiye'nin bağımsızlığı ve güvenliğine karşı maddeler taşıması ve ABD'nin bu anlaşmalara dayanarak askeri tesislerde tam denetim olanağına sahip olması gelmiştir.⁴⁷⁵

Demirel liderliğindeki Türk hükümetinin 7 Nisan 1966'da ABD'den mevcut ikili anlaşmaları tekrar gözden geçirmek ve yenilemek gayesiyle yaptığı çağrıya ABD 18 Nisan'da olumlu yanıt verince görüşmelere başlanmıştır. 20 Ocak 1967'de resmiyete dökülen görüşmelerde fazlasıyla teknik sorunlar çıktığından çabuk bir sonuç alınamamıştır.⁴⁷⁶ Uzun görüşmeler sonucunda 3 Temmuz 1969'da "Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Gizli bir anlaşma olan 1969 anlaşması daha önceki ikili anlaşmaların bir nevi özeti niteliği taşımaktaydı.⁴⁷⁷

Türk-ABD ilişkilerini ilgilendiren diğer bir mesele Amerikan askeri personelinin yarattığı sorunlardır. Türkiye'de görev yapan ABD'li askeri personellerinin, ikili anlaşmalara dayanarak kurulan özel Amerikan mağazalarında satılan malları yüksek fiyatlarla Türklere satmaları ve Amerikan Pazarı denilen

⁴⁷⁵ Bkz. (132), USLU, 200.

⁴⁷⁶ A.g.k, 201.

⁴⁷⁷ Bkz. (69), ARMAOĞLU, 278-279.

kaçakçı dükkânların ortaya çıkması iki ülke arasında problemler çıkarmıştır. Yine ABD’li komutanların Türkiye’deki tesislerdeki disiplinsiz davranışları Türk ordusunda rahatsızlık yaratmıştır. Bu olayların ardından Amerikan askeri personelinin sayısında azalmalar olmuştur.⁴⁷⁸

Bu dönemde Türk-ABD arasındaki diğer bir sorun halk tarafından “Barış Gönüllüleri” olarak adlandırılan Amerikan Barış Birlikleri’nin Türkiye’deki varlığı ve girdiği faaliyetlerdir. ABD yanlısı eğilimleri güçlendirdiği iddia edilen bu birlikler 1962’de Türkiye’de faaliyetlerine başlamıştı. 1965’te sayısı 600’e ulaşan bu gönüllülerden bazılarının misyonerlik faaliyeti yaptığı ileri sürülmüştür. CIA adına bilgi topladıkları gerekçesiyle 1966’da Türkiye’nin güneydoğusundaki köy kalkındırma faaliyetlerine son verilen bu gönüllülerin sayıları 1969’dan sonra gittikçe azalmış, ABD de bunun üzerine Barış Gönüllüleri programını iptal etmiştir.⁴⁷⁹

Bu dönemde yine Amerikan karşıtı öğrenci hareketlerinde de artışlar görülmüştür. Türkiye İşçi Partisi’nin gençler üzerinde artan etkisi ve Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun gittikçe güçlenmesi anti-emperyalizmin gençler arasında güçlü bir şekilde yer bulmasına neden olmuştur. Amerikan 6. Filosu ilk kez bu dönemde şiddetli tepkilerle karşılanmıştır. 1967 yılı haziranında İstanbul’a gelen 6. Filo’ya karşı eylemler yapılmış ve çatışmalar çıkmıştır. 14-19 Mayıs 1968’de NATO ve ABD karşıtı yapılan büyük eylem sonrası Dolmabahçe’de Amerikan askerleri dövülerek denize atılmıştır. Bu olaylar üzerine ABD Ankara Büyükelçisi, Washington’un duyduğu endişeyi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp ile paylaşmıştır. 1968’de 24 bin olan Amerikan asker sayısının 1970’te 16 bine düşmesinde bu olayların da etkisi bulunmaktadır.⁴⁸⁰

Türk-ABD ilişkilerindeki diğer bir olay da büyükelçi olarak atanan Robert Komer’e karşı sol grupların protestoları olmuştur. Daha önce Vietnam’da da görev

⁴⁷⁸ Bkz. (416), AKALIN, 112.

⁴⁷⁹ A.g.k, 112-114.

⁴⁸⁰ Bünyamin BOZKURT, “Türkiye-Amerika (ABD) İlişkileri (1960-1971)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 189-191.

yapmış olan ABD’li devlet adamı Komer’in Türkiye’ye atanması sol gruplarda tepkiyle karşılanmıştır. Komer’in, Amerikan yardımlarıyla kurulduğu bilinen Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ne yaptığı bir ziyarette arabası ateşe verilmiştir.⁴⁸¹

Türkiye’nin ABD ile olan ilişkilerindeki soğukluk ABD basınının da dikkatini çekmiştir. 1967 yılında ünlü Amerikalı gazeteci Sulzberger, Demirel ile görüşmek için makamında ziyaret ederken ilk sözü “*siz, aks mı değiştiriyorsunuz?*” olmuştur. Cüneyt Arcayürek’e göre bu durum ABD’nin, Türkiye’nin Sovyetlerle olan ilişkilerin ilerlemesinden duyduğu kuşkuları göstermekteydi.⁴⁸²

Türkiye’nin Sovyetler olan ilişkilerini düzelttiği bu dönemde ABD ile yaşanan bu sorunlarda artış göze çarpmaktadır. Türk-ABD ilişkilerinin iyi olduğu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerindeki sorunlar ne kadar artmışsa, bu dönemde de tam tersi olmuştur. Tüm bu sorunlara rağmen iki ülke 1969’da işbirliği anlaşması imzalamış ve Türkiye NATO’da kalmaya devam etmiştir.

6.4. 25 Mart 1967 Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Antlaşması ve Türkiye’de Sovyet Kredisiyle Kurulan Tesisler

Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri 1967’deki anlaşma ile başlamamıştır. 1960’ların başından itibaren Türk ticaretinde söz sahibi kişilerin girişimleriyle birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 1960’ın Ekim ve Kasım aylarında Moskova’yı ziyaret eden Türk ticaret heyeti ekonomik ilişkilerin düşük seviyede de olsa başlamasını sağlamışlardır. Bir Sovyet firmasının Sümerbank’ın Beykoz Kundura ve Deri Eşya Fabrikası’nın genişletilmesinde katkısı olmuştur. 1961’de ise Çayirova

⁴⁸¹ A.g.t, 192.

⁴⁸² Cüneyt ARCAÜREK, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 124.

Cam Fabrikası Sovyet destekleriyle açılmıştır.⁴⁸³ Bu ekonomik gelişmeler koalisyon hükümetleri döneminde yerini sessizliğe bırakmıştır. Ekonomik ilişkilerdeki bu sessizlik 1964'te normalleşmeye başlayan ilişkilere kadar sürmüştür.

1964'te başlatılan normalleşme adımları iki ülkenin 1967'de "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmasıyla neticelenmiştir. SSCB'den gelecek kredilerle kurulması planlanan tesisler bu anlaşmayla belirlenmiştir. Bu tesisler arasında: 1 milyon ton çelik kapasiteli Demir-Çelik fabrikası, bir alüminyum fabrikası ile hidroelektrik santrali, yılda 3 milyon ton ham petrol işleyebilecek bir petrol rafinerisi, yıllık kapasitesi 120 bin ton olan bir asit sülfürik fabrikası, yılda 28 bin ton mamul üretecek bir lif levha fabrikası, Çayırova Cam Fabrikası'nın yılda 18 bin ton telli ve emprime cam imal edecek bir ünite, alkol fabrikasında votka imal eden ünite bulunmaktaydı. Son iki projeden daha sonra vazgeçilmiştir. Kurulacak tesislerin yerleri ise şu şekilde belirlenmiştir: demir-çelik fabrikası İskenderun'da, alüminyum fabrikası Seydişehir'de, petrol rafinerisi Aliağa'da, asit sülfürik fabrikası Bandırma'da, lif levha fabrikası ise Artvin'de kurulması kararlaştırılmıştır. Tesislerin kurulması için gereken teknik malzeme ve hizmetler için Sovyetler Türkiye'ye 200 milyon dolar vermiştir.⁴⁸⁴

Türkiye, kredilerden doğan Sovyet borçlarını ödemek amacıyla Merkez Bankası'nda "SSCB Dış Ticaret Bankası Özel Hesabı" adıyla özel bir hesap açtırmış ve tütün, fındık, meyve, sebze, zeytin, zeytinyağı, canlı hayvan, deriler, trikotaj, ayakkabı ve terlik gibi Sovyetlerin ilgileneceği maden cevheri ve tarım ürünlerini ihraç etmiştir. Süleyman Demirel, Sovyetlerle yapılan ticaret ve ekonomik anlaşmayla ilgili, 1964'te Sovyetlerle iyi ilişkilere girişince ABD'nin bu iyi ilişkiyi yadırgadığını, 1965'te başbakan yardımcısı iken Türk sanayisinin geliştirilmesi gerektiğini düşündüğünü ve ABD ve Batı'dan finansman aradıklarını söylemiştir.

⁴⁸³ Erel TELLAL, "1960-1980 SSCB'yle İlişkiler", ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 781-782.

⁴⁸⁴ Bkz. (435), ALTAN, 131.

ABD ve Batının, toplam 1 milyar dolar gereken projelerle ilgilenmediğini, bunun üzerine Sovyetlerin katkılarıyla bu projeleri gerçekleştirdiklerini belirtmiştir.⁴⁸⁵

Çağlayangil, anılarında tesislerde kullanılan Sovyet teknolojisinin gayet eski olduğunu, Seydişehir'deki tesisin İsveç ve Amerika'daki uzman firmalar tarafından yetersiz bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁶ Erel Tellal ise bu yorumlara karşılık, eleştirinin doğru ancak haksız olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'nin bu yardımları Batı'dan alamadığına değinen Tellal, o dönemde Sovyetlerin elindeki teknolojinin de bu olduğu fikrini savunmuştur.⁴⁸⁷

Türkiye'deki bazı kesimler Sovyet tesislerinde çalıştırılacak işçilerin komünizm propagandası yapacağını söyleyerek, ekonomik ilişkilerin yarardan çok zarar getireceğini belirtse de tesisler verilen Sovyet kredileriyle kurulmuştur. 1967 Ekonomik Anlaşması iki ülkenin artık işbirliği aşamasına geçtiğini göstermiştir. Türk-Sovyet ekonomik işbirliğinin gelişmesi Türk-ABD ilişkilerinin nispeten bozuk olduğu döneme rastlaması önemlidir. Türk-ABD ilişkilerinin soğuyup, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi ABD'nin ikili ilişkilerdeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Normalleşen Türk-Sovyet ilişkileri, 1960'ta olduğu gibi 1971 senesinde de Türkiye'de yapılan bir askeri darbeyle karşı karşıya kalacaktır. Ancak darbe öncesi hem Sovyetler hem de ABD ile yaşanan problemler döneme damgasını vuracaktır.

⁴⁸⁵ A.g.k, 132-133.

⁴⁸⁶ Bkz. (424), ÇAĞLAYANGİL, 318.

⁴⁸⁷ Bkz. (463), TELLAL, 782.

7. 12 MART MUHTIRASI SÜRECİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ABD

1960'ların ortalarından itibaren normalleşme ve işbirliği dönemine giren Türk-Sovyet ilişkileri sonucunda, özellikle ekonomik alanda büyük adımlar atılmıştır. ABD ile yaşanan sorunlarda ise bu dönemde artışlar gözlenmiştir. Gelişen Türk-Sovyet ilişkileri uluslararası detant ortamından da beslenmiştir. Ancak 1960'ta olduğu gibi Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinin ardından Türkiye yine bir askeri müdahaleyle karşı karşıya kalmıştır. 1960 darbesinde dile getirildiği gibi 1971 muhtirasının nedenleri arasında ABD de gösterilmiştir. Bu dönemde ayrıca, Sovyetlerin gelişen ilişkilere karşı Türkiye'de bazı gizli faaliyetler yürütmesi ikili ilişkileri gerecektir. ABD ile de haşhaş krizi meydana gelecek ve muhtıra sebebinin bu krize bağlayanlar ortaya çıkacaktır.

7.1. Soğuk Savaşta Detant ve Türk Dış Politikası Üzerinde Etkileri

Detant, yani dilimize çevrilen manasıyla yumuşama, 1950'lerin ortalarından itibaren uluslararası ilişkilerde, özellikle de soğuk savaş sırasında, gerginliğin azalmasını açıklamak için kullanılmış bir tabirdir. Daha özel ifade etmek gerekirse detant, 1970'lerde ABD ve SSCB arasındaki karşıtlıkların azalmasını ve aralarında yaptıkları anlaşmaları ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat detanttan, süper güçlerin arasındaki küresel rekabetin bittiği veya uzun vadeli amaçlarının sona erdiği manası çıkarılmamalıdır.⁴⁸⁸ Detant, soğuk savaşın tamamen bittiğini de asla göstermemektedir ve soğuk savaşın ılık dönemi olarak nitelendirilebilir.

Oran Sander yumuşamay, bloklar arasındaki söz düellosuyla savaş tehlikesinin azalması ve komünist ülkelerle komünist olmayan ülkeler arasındaki anlaşmaların

⁴⁸⁸ David WEIGALL, *International Relations A Concise Companion*, 69.

artması olarak tanımlamıştır ve yumuşamanın kökeninin soğuk savaşta aranması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸⁹

Cüneyt Akalın ise yumuşamanın silahların susması anlamına gelmediğini, propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin daha da arttığı bir dönem olduğunu vurgularken, yumuşama yerine gevşeme kelimesinin daha doğru olacağını savunmuştur.⁴⁹⁰

İsmet Giritli, detant politikasının hareket noktasını nükleer savaşın tüm insanlığı tahrip edeceğinin, bu savaşın galibi ve mağlubu olmayacağını farkına varılması olarak açıklamaktadır.⁴⁹¹

Detant döneminin başlangıcı hakkında da soğuk savaşın başlangıcı gibi farklı görüşler bulunmaktadır. İlk görüş, detantın Stalin'in ölümü ve Hruşçev'in başa geçip destalinizasyon politikalarını uygulamaya koymasıyla başladığını savunurken, diğer bir görüş nükleer silahlardaki dengenin sağlanması ve Sovyetlerin ilk uzay aracını 1957'de yörüngeye oturtması ve 1961'de insanlı ilk uzay uçuşunu yapması sonucu güç dengesinin oluşmasının detantı başlattığını dile getirmektedir.⁴⁹²

İki süper gücün liderlerinin bir araya gelmeye başlaması ve uluslararası sorunları tartışmaları da detantın başladığının göstergesi sayılabilir. Eylül 1959'da Hruşçev ile Eisenhower, ABD'de bir araya gelmiş ve liderlerin ikili zirvelerini başlatmıştır. Bunu, Haziran 1961'de Hruşçev ile Kennedy'nin Viyana'da bir araya gelmesi, Haziran 1967'de Kosigin ile Johnson'un bir araya gelmesi takip etmiştir.⁴⁹³

1962 Küba krizi sırasında Hruşçev ile Kennedy arasında kurulan “Kırmızı Hat” olarak bilinen telefon hattı da detantın başlamasının önemli adımlarındandır. Detant süreci olarak adlandırabileceğimiz dönem 1962 Küba krizinden sonra etkisini daha

⁴⁸⁹ Bkz. (17), SANDER, 399-401.

⁴⁹⁰ Bkz. (416), AKALIN, 16.

⁴⁹¹ İsmet GİRİTLİ, “Detente’ a Dair”, 33.

⁴⁹² Bkz. (416), AKALIN 17.

⁴⁹³ Bkz. (28), ACAR, 325.

fazla göstermiştir. Küba'dan sonra ortaya çıkan dehşet dengesi bloklar arasında yumuşamayı da beraberinde getirmiştir.

Detantın uluslararası boyutta bazı etkileri ortaya çıkmıştır. Yumuşamanın getirdiği ortam, bloklar içindeki muhalif hareketleri çoğaltmıştır. Sovyet bloğunda 1956 yılında Macaristan'da Stalin'in ölümünden birkaç yıl sonra ayaklanma meydana gelmiş, 1968'de ise Çekoslovakya⁴⁹⁴'da ayaklanma olmuştur. Macaristan ve Çekoslovakya'daki iki ayaklanma bastırılrsa da bu ayaklanmaların Sovyetlerin barış içinde bir arada yaşama politikasının bir sonucundan doğduğu söylenebilir. 1960'lı yıllarda Varşova Paktı üyesi Arnavutluk'un Stalinci lideri Enver Hoca, Sovyetleri eleştirmeye başlamıştır. Doğu Avrupa ülkelerinde meydana gelen tüm bu çatlaklarda detanttan güç alan blok devletlerinin etkisi mevcuttur.⁴⁹⁵

Detantın etkisinin görüldüğü diğer bir olay da ABD'nin Vietnam Savaşı⁴⁹⁶'dır. ABD'nin Vietnam Savaşı'nda yaşadığı askeri ve ekonomik kayıplar dışında dünya kamuoyunun da tepkisini çekmesi, ayrıca içerde de Martin Luther King ve Robert Kennedy gibi savaş karşıtı kişilerin suikast sonucu öldürülmesi gibi kaotik olaylar ABD'nin soğuk savaş politikasında değişikliklere gitmesine neden olmuştur. Bu da detantın gelişmesine katkı sağlamıştır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Stalin sonrası Hruşçev'in başlattığı barış içinde bir arada yaşama politikasının verdiği güvenle Doğu Bloğu üyelerinden Çekoslovakya'da 1968'de ayaklanma meydana gelmiştir. Aleksandr Dubçek'in önderliğinde başlayan ve Prag Baharı adı verilen reformların amacı Sovyetlerden bağımsızlık kazanmaktır. Bu reformlar Sovyetler tarafından sosyalizm karşıtı bir hareket olarak görülünce 1968'de Varşova Paktı üye devletlerinin askerleri 1968'de Çekoslovakya'ya askeri müdahalede bulunarak ayaklanmayı bastırmıştır. Bkz. Metin ÖZVARİŞ, "Soğuk Savaş Döneminde Çekoslovakya Müdahalesi ve Müdahalenin Türkiye Sol Hareketine Yansıması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1.

⁴⁹⁵ Jussi M. Hanhimaki, "Detente", ed. Robert J. McMahon- Thomas W. Zeiler, **U.S Foreign Policy A Diplomatic History**, 374.

⁴⁹⁶ 1940'ta Vietnam'a giren Japonya'nın 1945'te teslim olmasından sonra komünist lider Ho Şi Minh Vietnam'ın kuzeyinde cumhuriyet kurmuş, buna karşın güneyde de 1954'te ABD destekli bir devlet kurulmuştur. ABD Başkanı Kennedy'nin ölümünden sonra L.B. Johnson Vietnam politikasını devam ettirmiştir. 1964'te Kuzey Vietnam devriye botunun Tonkin Körfezi'nde ABD destroyerine ateş açması sonucu ABD Deniz Kuvvetleri Kuzey Vietnam'ı bombalamıştır. Böylece başlayan savaşta 1968'te Kuzey Vietnam birliklerinin Güney Vietnam ve ABD'li birliklere karşı askeri üstünlüğü sonrası ABD, başkan Nixon döneminde Vietnam'dan çekilmeye başlamıştır. Bkz. Mehtap ŞİMŞEK, "Türk Basınında Vietnam Savaşı: Ulus Gazetesi Örneği", 312-314.

⁴⁹⁷ A.g.m, 373.

ABD'nin, Sovyetlerle arası bozulan Çin ile ilişkileri geliştirmeye başlaması da detantın önünü açan bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.

Silahsızlanma ve iki süper güç arasında yapılan daha çok anlaşmalarla kendisini gösteren detant, Türk dış politikasına da yansımıştır. Özellikle Türk-Sovyet yakınlaşmasında ve işbirliği kurulmasında uluslararası detant ortamının rolü büyüktür. Detant oluşmasa Türk-Sovyet ilişkileri yeterince gelişmeyebilir ve ABD'nin tepkisi daha sert olabilirdi.

Detant ortamının sağladığı ortamda daha çok gelişme ve işbirliği fırsatı bulan Türk-Sovyet ilişkilerinde Sovyetlerin yürüttüğü bazı gizli faaliyetler aslında Sovyetlerin ideolojik politikalarından vazgeçemediklerini gösterecektir.

7.2. 12 Mart Muhtırası Sürecinde Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet işbirliğine ve ekonomik alanda atılan önemli adımlara rağmen Sovyetlerin Türkiye üzerindeki gizli faaliyetleri de mevcuttu. Bu durum uluslararası ilişkilerdeki realist yaklaşımları doğrular nitelikteydi. İkili ilişkilerde mutlaka iki taraf da çıkar gözetmekteydi. Bu dönemde Sovyetlerin çıkarı da düzelen ilişkileri fırsat bilerek Türkiye'yi NATO'dan koparmak ve komünizmi Türkiye'de hâkim kılmaktı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler radyoyu bir propaganda amacı olarak kullanmaya başlamıştır. Özellikle Ortadoğu, Balkanlar ve Afrika'da radyo aracılığıyla propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Resmi ve gizli olarak iki gruba ayırdıkları radyolarla Sovyetler kendi siyasi ve ideolojik görüşlerini yaymak, komünist olmayan ülkelerde kargaşa yaratmak ve komünist partilerin iktidara gelmesini sağlamak gibi amaçlar edinmişlerdir. 15 Mart 1958'de deneme yayınlarına başlayan ve 1 Nisan 1958'den itibaren günlük yayına geçen "Bizim Radyo" da bu

propaganda amaçlı gizli radyolardan biridir. Almanya'nın Leipzig şehrinden yayın yapan bu radyonun başında Türkiye'den Moskova'ya giden Laz İsmail Mara ve Türk şair Nazım Hikmet bulunuyordu. Nazım Hikmet'in 1963'te ölümünden sonra Zeki Baştımar, Yakup Demir adıyla radyonun ve Türkiye Komünist Partisi'nin başına geçirilmiştir. Bizim Radyo yayınlarında Türkiye'nin NATO ve CENTO'dan çıkıp tarafsızlığa kayması için telkinlerde bulunulmuş, mevcut iktidar Amerikancılıkla suçlanmış ve Türk taraftarlarını Türkiye Komünist Partisi etrafında toplanmaları belirtilmiştir.⁴⁹⁸

Adalet Partisi rejimini yıkmak amacıyla yayınlar yapan Bizim Radyo, Türk liderlerini Amerikancı olmakla suçlamış, Türkiye'nin NATO ile olan bağlarını kesmeye çağırmış ve Amerikalıların Türkiye'de sömürgeci egemenlik kurmak istediklerini belirtmişlerdir. Bizim Radyo'nun yayınları Türk yetkilileri rahatsız etmiş, bu durum Moskova'ya karşı dile getirilse de Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişim sebebiyle tepkinin dozu düşük olmuştur. Sovyetlerin bu yıllarda 200 milyon dolarlık yardımı da bu tepkinin yüksek olmamasında etkili olmuştur.⁴⁹⁹

Sovyet büyükelçisi Rijov ile Çağlayangil'in 1966'daki görüşmesinde Çağlayangil, Bizim Radyo'nun aleyhlerinde her türlü yayını yaptığını söyleyerek ilişkilerin geliştiği bu dönemde bunun olmaması gerektiği belirtmiş, Rijov ise Bizim Radyo'nun Sovyetlerin denetimi altında olmadığını iddia etmiştir. Yine 1966'da Demirel-Kosigin görüşmesinde Demirel, Bizim Radyo'nun Türkiye'ye ve Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verdiğini söylemiş, Kosigin ise radyonun Sovyet topraklarında olmadığını ve dostlarının topraklarında olduğundan da haberi olmadığını söyleyerek Türkiye'nin dost topraklarında Sovyet aleyhine olan yayınların ise ciltler alacağını vurgulamıştır.⁵⁰⁰

Kemal Karpat'a göre ise bu dönemdeki her sol gruba mensup kişilerin faaliyetlerini Moskova'ya bağlamak yanlıştır. Türkiye'deki komünist faaliyetleri ve

⁴⁹⁸ Aclan SAYILGAN, **Bizim Radyo ve Hoparlörleri**, 6-11.

⁴⁹⁹ Bkz. (152), HARRIS, 26.

⁵⁰⁰ Bkz. (482), ARCAYÜREK, 132-133; 140-142.

Bizim Radyo'nun faaliyetlerinin SSCB kaynaklı olmaktan çok Çin kaynaklıdır. Çünkü Türkiye'deki solcu grupların birçoğu Çin'e ve Mao'nun öğretilerine sempati duymaktadır.⁵⁰¹ Karpat'ın görüşü doğru olmakla birlikte eksiktir. Türkiye'yi endişelendiren Sovyetler veya Çin değil, onların siyasi ideolojisi olan komünizmdir ve tehlikenin Sovyetlerden veya Çin'den geliyor olması ikinci plandadır.

Sovyetlerin bu dönemde yürüttüğü diğer bir gizli faaliyet ajanlar vasıtasıyla yapılmıştır. Bulgaristan Komünist Partisi ile SSCB'nin temas halinde olup, Bulgaristan'da Türkiye'ye gezme amaçlı gelen Türklerin bazı elde ettiği bilgileri Sofya'ya bildirdiği ve Sofya'nın da Sovyetlere ulaştırdığı açığa çıkmıştır. SSCB casusu Osman Çopur ve Bulgaristan casusu olan Reşat Erol 1966'da Türk istihbaratı tarafından yakalanıp yargılanmıştır. Yine aynı yıl Hamit Şendur isimli kişi Doğu Bloğu ülkelerinden birinin Ankara'daki büyükelçilik elemanına gizli belgeler verdiği esnada yakalanmıştır. Kişi, Sovyetlere çalıştığını mahkemede itiraf etmiştir. Yine aynı yılda Eskişehir'de beş kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar arasında Türkiye İşçi Partisi'nin Eskişehir sorumlusu İsmail Suna da yer almıştır. 1969'da ise Bulgaristan'ın İstanbul başkonsolos yardımcısı Ivan Kuzvanov, Edirne'de Bulgar göçmeni fotoğrafçı Macit Erker'den Türkiye'nin önemli sırlarının saklandığı bazı film ve belgeler alırken yakalanmıştır.⁵⁰²

Bulgaristan aracılığıyla yapılan gizli faaliyetler dışında Sovyetler kendi casus ağını oluşturarak da Türkiye'de bazı gizli faaliyetler içerisine girmiştir. Sovyet istihbaratı; Türkiye'deki büyükelçi ve konsolosluklarında çalışan diplomatlar, Türk-Sovyet ortak yapımı tesislerde çalışan Sovyet vatandaşları, gazeteciler, tercümanlar ve radyo-televizyon muhabirlerinden oluşuyordu. Musa Qasımlı'nın aktardığına göre Tuncay Özkan, kitabında Türkiye'deki Sovyet diplomatlarının tamamının ve gazetecilerin Sovyet gizli servisi KGB için çalıştıklarını belirtmiştir.⁵⁰³

⁵⁰¹ Bkz. (20), KARPAT, 287.

⁵⁰² Bkz. (312), QASIMLI, 353-354.

⁵⁰³ A.g.k, 366-367.

Türk-Sovyet ilişkilerinin yola girmesini fırsat bilen Sovyetler kendi ideolojilerini Türkiye’de yaymayı tekrar amaç edinmişlerdir. ABD’yi aynı sebeplerden eleştiren Sovyetlerin böyle faaliyetler içine girmiş olması “dost devlet yoktur, çıkarı olan devlet vardır” sözünü doğrular niteliktedir.

7.3. 12 Mart Muhtırası Sürecinde Türk-ABD İlişkileri

Johnson mektubundan 12 Mart’a kadar olan süreçteki Türk-ABD ilişkilerinin eskisi kadar güçlü olmadığının bir diğer kanıtı, ortaya çıkan haşhaş krizi ile kendisini göstermiştir. 12 Mart muhtırasına neden olduğu iddia edilen haşhaş krizi 1960’larda ortaya yeniden çıksa da haşhaş sorunu daha öncelere dayanmaktadır ve bu sorun 12 Mart muhtırası sürecinde Türkiye ile ABD arasındaki en büyük kriz haline gelmiştir.

Haşhaş tarımından üretilen afyon, Türklerin Anadolu’ya ilk yerleştiği dönemden bu yana çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Haşhaş yağını yemeklerde, tohumunu hayvan yemi olarak ve saplarını da kerpiç yapımında kullanan köylüler haşhaş tarımından elde ettikleri afyonu içmek amaçlı kullanmamıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda bazı tekke ve dergahlarda afyon içilse de geniş bir yayılım alanı olmamıştır. Anadolu’da üretilen afyon daha çok Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar tarafından toplanıp Venediklilere satılmıştır. 19. yüzyılın başında afyon en çok Çin’de kullanılmaya başlanmış ve buradan da ABD’ye geçmiştir. ABD, afyonun 1875’te tıbbi gayeler dışında ülkeye sokulmasını yasaklamıştır.⁵⁰⁴

1909 ve 1911’de Çin’de düzenlenen afyonun yasaklanması üzerine uluslararası toplantılar düzenlenmiş, ancak Osmanlı Devleti, bu toplantılara katılmamıştır. 1912 ve 1913’te La Haye’deki toplantıda imzalanan anlaşmaya da Osmanlı delegesi imza

⁵⁰⁴ Cavidan MORDOĞAN, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 82.

atmamıştır. Cumhuriyet yönetimi ise Lozan Anlaşması'nın 100. maddesindeki La Haye Afyon Sözleşmesi'ne taraf olacağını beyan etmiştir.⁵⁰⁵

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de artan uyuşturucu vakaları sonucu, Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, haşhaş ekiminin yasaklanmasını Adnan Menderes'ten bizzat talep etmiş, ancak Menderes talebi reddederek destek olurlarsa ham afyonun işlenebileceği bir fabrika kurmayı ABD'ye teklif etmiştir. ABD bu teklifi iktisadi çıkarlarına ters geleceğini düşünüp reddetmiştir.⁵⁰⁶

1960'lı yılların ortalarından itibaren ABD başkanı Johnson, Türkiye ile olan ilişkilerinde haşhaş konusunu öne çıkararak ABD'nin Vietnam'da elde ettiği kayıpları ABD'deki uyuşturucu varlığının etkilerini yok etme çabalarını Türkiye üzerinden yürütmeye çalışmıştır. Türkiye ise ABD'nin isteklerine pek olumlu yanıt vermemiş, sadece uyuşturucu kaçakçılığına karşı önlemler alacağını belirtmiştir. Demirel hükümeti ise konuya daha ilgili yaklaşmış ve 1967'de Narkotik Maddeler Sözleşmesi'ne dâhil olmuştur.⁵⁰⁷

ABD'deki uyuşturucu vakalarının artmasında ABD yönetiminin tek sorumlu olarak Türkiye'yi ve Türkiye'de üretilen haşhaş görmesi ilginçtir. Bu adaletli olmayan yaklaşıma karşın Türkiye, 1960'ta 60 olan haşhaş tarımı yapılan il sayısını 1963'te 25'e, 1965'te 19'a ve 1967'de 18'e düşürmüştür. ABD'nin, buna rağmen haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasını talep etmesi Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. 1968'de ABD'de başkanlığa Richard Nixon'ın gelmesi ve seçim vaatlerinde ABD'yi uyuşturucu bataklığından kurtaracağını söylemesi Türkiye ile ABD arasındaki haşhaş krizini tırmandırmıştır. Nixon, 1969'da Demirel'e mektup yazarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin Türkiye'ye yardım ettiğini ve şimdi sıranın Türkiye'de olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Haydar ÇAKMAK, "Haşhaş Krizi", ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, 135-136.

⁵⁰⁶ Bkz. (480), BOZKURT, 200.

⁵⁰⁷ Bkz. (132), USLU, 246.

⁵⁰⁸ Bkz. (480), BOZKURT, 201.

23 Haziran 1969'da ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Handley, ABD'nin haşhaş ekiminin yasaklanması taleplerinin reddedilmesi üzerine Demirel ile görüşme talebinde bulunmuştur. Görüşmede haşhaş ekiminin tamamen durdurulmasını istemiş ve zararı karşılamak için 5 milyon dolarlık bir teklif sunmuştur. Demirel ise haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin uzun süredir yapıldığını, Türkiye'de afyon adında bir il dahi bulunduğunu ve gelenekselleşmiş bir tarım ürününün tamamen yasaklanamayacağını, ancak bazı kısıtlamalara gidildiğini söylemiştir.⁵⁰⁹

1970'te ABD Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John Ingersoll ve ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richardson'un tekliflerine de hayır diyen Demirel hükümeti, sadece haşhaş ekimini 50.600 hektardan 13.000 hektara indirmiştir. Haziran 1970'te Nixon'un özel temsilcisi Moynihan, Türkiye'nin NATO daimi temsilcisi Muharrem Birgi'ye Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğinin haşhaş ekiminin yasaklanmasına bağlı olduğunu açıklamıştır. Hatta ABD Adalet Bakanı Mitchell, Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanmasını ve ticaretin tamamen askıya alınmasından yana olduğunu beyan ederek, ABD'nin konuya verdiği önemi dile getirmiştir.⁵¹⁰

Haşhaş krizi Türk-Amerikan ilişkilerinde doruk noktasına ulaşmışken ve Türkiye'nin ABD'nin taleplerine tam anlamda cevap vermezken 12 Mart 1971'de Türkiye'de askeri müdahale olacak ve Demirel hükümeti iktidardan düşecektir. Bu darbeye de ABD'nin haşhaş krizi konusunda isteklerini karşılamayan Demirel hükümetinin devrilmesinde rol oynadığı konusu 1960'ta olduğu gibi tartışılacaktır.

⁵⁰⁹ Bkz. (504), MORDOĞAN, 85-86.

⁵¹⁰ Bkz. (505), ÇAKMAK, 138-139.

7.4. 12 Mart Muhtırası ve Muhtıranın Verilmesinde Dış Etkenler

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 1971’e kadar başka darbe girişimleri de yaşanmıştır. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963’te Albay Talat Aydemir ve arkadaşları tarafından darbe girişimleri yapılmış ancak başarılı olamamıştır.⁵¹¹

1971 muhtırası öncesinde ise ülkedeki kaos, anarşi ve kavga ortamı darbeye neden olarak gösterilmiştir. Askeri darbelerdeki klişe nedenler 12 Mart muhtırasının da nedenleri arasındaydı. Ancak bir askeri darbeye sadece iç nedenlerin bulunmasını iddia etmek oldukça iyimser bir bakış açısıdır.

12 Mart 1971’de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu’nun imzası bulunan muhtıra TRT Radyosu’ndan tüm ülkeye okunmuştur. Muhtıradaki Demirel hükümetinin ülkeyi anarşiye ve kardeş kavgasına sürüklediği, sosyal ve ekonomik huzursuzluklara davetiye çıkardığı, Atatürk’ün hedeflediği uygarlık seviyesine ulaşma ümidinin yitirildiği, ve anayasanın öngördüğü reformları yerine getiremediği belirtilmiştir. Muhtıradaki ayrıca, hükümetin anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir şekilde alıp uygulamazsa Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ülke yönetimini üzerine almaktan çekinmeyeceği de yer almıştır.⁵¹²

12 Mart muhtırasının esas sebebi ise ordu içi bir hesaplaşma olduğu iddiasıdır. TSK’daki bir grubun bazı sivillerle işbirliği içinde olduğu ve askeri bir idare kurmayı hedeflediği düşüncesidir. Muhtırayı verenler bunu önlemeyi amaçlamıştır. Çünkü bu gerçekleşirse, Türkiye’nin Batı bloğuyla ilişkileri zayıflayacak ve ekonomi dışı kapalı duruma gelecekti.⁵¹³

⁵¹¹ Yeşim DEMİR, “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, 155.

⁵¹² Merve DEMİRİZ, “Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 82.

⁵¹³ Taner DEMİREL, **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, 63-64.

Demirel'in istifasından sonra muhtıra yanlısı 5 general ile 8 albayın emekliye sevk edilmesi darbecilerin bir bölümünün diğer bir bölümünü tasfiye etmesi şekilde yorumlanmıştır. 12 Mart muhtırası ilk bakıldığında Demirel hükümetine karşı yapılmış görünse de zamanla darbenin sola dönük yapıldığı anlaşılmıştır. Muhtıradan sonra solun önde gelen şahsiyetleri olan İlhami Soysal, İlhan Selçuk ve Çetin Altan'ın tutuklanmaları bunu kanıtlar niteliktedir. Sol sendikalar ve gençlik örgütler yasaklanmış ve Cumhuriyet ile Akşam gazeteleri on gün süreyle kapatılmıştır.⁵¹⁴

12 Mart muhtırası sonrası Demirel istifa edince başbakanlığa Nihat Erim getirilmiştir. Erim hükümetinin en önemli faaliyeti ise haşhaş ekimini tamamen yasaklaması olmuştur.⁵¹⁵

12 Mart muhtırası, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde demokrasiye vurulmuş darbelerden biridir. Anayasaya aykırı olan bu müdahaleyi tamamen iç nedenlere bağlamak sağlıklı olmayacaktır. Özellikle de Türk-ABD ilişkilerinde kriz ve Türk-Sovyet ilişkilerinde işbirliği süreci yaşanırken bunu iddia etmek cesur olarak nitelendirilebilecek bir hareket olur. 12 Mart muhtırasının verilmesinde ABD'nin etkisi olduğunu savunanların görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır, çünkü bunu dile getirenlerin 1960'a göre hem sayıca fazla hem de Türk yöneticilerinin en önemlileri olması dikkate çarpmaktadır.

ABD'nin muhtırada rolü olduğu iddia eden kişilerin başında Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve İhsan Sabri Çağlayangil gelmektedir. Süleyman Demirel, 12 Mart muhtırasına sebep olan olayları açıklarken haşhaş meselesini, Sovyetlerle olan yakınlaşmayı, Amerikan U-2 uçaklarını durdurmalarını, Türkiye'deki askeri düzenlemeleri örnek göstererek ABD'nin memnun kalmayacağı her şeyi yaptıklarını söylemiştir. Haşhaş konusunda aldıkları önlemlerin ABD'yi tatmin etmediğini de vurgulamıştır.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Abdulvahap AKINCI, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", 67-68.

⁵¹⁵ Hulusi TURGUT, **Demirel'in Dünyası**, 444-445.

⁵¹⁶ A.g.k, 327-328.

Bülent Ecevit de CHP Genel Sekreteri ve CHP Genel Başkanı olduğu sırada ilk karşısına çıkan konunun haşhaş krizi olduğunu belirtmiş ve ABD yetkililerinin kendisiyle de görüştüğünü söylemiştir. Ecevit, açıklamalarında ABD'nin aynı dönemde Vietnam'daki Amerikan yanlısı gerillalara destek için Hindistan'daki haşhaş ekiminin arttırılması için baskı yaptığını belirtmiştir. Ecevit, ABD'nin bu girişimlerinin nedeni olarak ABD Başkanı Nixon'ın çok sıkıntılı dönemden geçtiğini, Nixon'a kolay ve ucuz bir galibiyet gerektiğini ve Türkiye'deki haşhaş üretiminin yasaklanmasıyla ABD'deki uyuşturucu faaliyetlerini durdurma konusunda adım attığını gösterme çabası olarak açıklamaktadır.⁵¹⁷

Demirel hükümetinin dışişleri bakanlığını yapan İhsan Sabri Çağlayangil de yaptığı açıklamalarda, Türkiye'deki iki darbe hareketini de CIA'nın yaptığını Ekonomist dergisinin açıkladığını belirterek, Amerikan büyükelçisinin haşhaş yasağını kabul etmeyen Demirel hükümetini kastederek “*bundan sonra çok fena neticeler olacak*” dediğini ve üç ay sonra muhtıranın verildiğini aktarmaktadır.⁵¹⁸

12 Mart'ta ABD'nin rolü olduğunu dile getirenlerin sunduğu diğer bir argüman ise Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'un muhtıranın hemen öncesinde ABD'ye gidip gelmiş olmasıdır. 12 Mart'ın ertesinde emekliye ayrılan Tümgeneral Celil Gürkan kitabında, Batur'un ABD Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Orgeneral Ryan'ın davetlisi olarak ABD'ye gitmesini ilginç bulduğunu açıklamıştır. Gürkan, Batur'un ABD'ye tek başına gitmesinin şüpheli bir hareket olduğunu söylemiş ve Batur'un kendisine bu soruyu yönelttiğinde cevap olarak Ryan'ın verdiği kokteylde Batur'a, “*siz askerler bir müdahalede bulunmanın zamanının geldiğini düşünmüyor musunuz sorusunu sorduğunu*” cevabını almıştır.⁵¹⁹

1960 darbesinden sonra olduğu gibi 12 Mart'ın kimin işine geldiği sorusunu sorduğumuzda kesinlikle ABD yanıtını almaktayız. Haşhaş yasağının Nihat Erim

⁵¹⁷ Bkz. (308), YETKİN, 139-140.

⁵¹⁸ Bkz. (424), ÇAĞLAYANGİL, 82-83.

⁵¹⁹ Bkz. (308), YETKİN, 134-135.

tarafından getirilmesi başta olmak üzere diğer sonuçlar da ABD'nin lehine görünmektedir.

Nihat Erim tarafından kurulan ilk hükümetin dışişleri bakanlığına eski NATO temsilcisi Osman Olcay'ın, ikinci hükümetin dışişleri bakanlığına da Batı yanlısı Haluk Bayülken'in getirilmesi dikkat çekicidir. Bu durum Türkiye'nin tekrar ABD ile yakınlaşma isteğinin işareti olarak yorumlanmıştır. Ayrıca, haşhaş yasağının getirdiği zararları önlemek amacıyla da ABD, Türkiye'ye 30 milyon dolar vermiştir.⁵²⁰

Ortadoğu ile ilgili yazılarıyla ünlenen Stephan Kinzer, Yeni Aktüel dergisine verdiği röportajda 1960 darbesinden önce Menderes hükümetinin Sovyetlere karşı dostane yaklaşımda olduğunu, 1971'de de birçok sol gurubun NATO ve ABD'ye karşı olduğunu belirterek, ABD'nin bu hareketleri ezmek gayesiyle darbelerde parmağının olabileceğini belirtmiştir.⁵²¹

12 Mart'tan sonra ekonomik sıkıntılarda artış olmuş, Sovyetlerle ilişkilerde ileriye atılan adımlar durmuş ve dış politikada ABD etkisi artmıştır. Sol görüşlü öğrenci ve işçilerin eylemleri bastırılmış, sol akımlara ağır darbeler indirilmiş, sol görüşlü aydınlar tutuklanmış ve Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştır.⁵²² 12 Mart sonrası yapılan tüm girişimler ABD'nin lehine olmuştur. Tüm bu yaşananlar 12 Mart'ta ABD'nin rolü yoktur diyenlerin tekrar düşünmesini gerektiren gelişmelerdir.

1964 Johnson mektubundan sonra Türkiye'de Amerikan karşıtı hareket çoğalmış, özellikle öğrenci ve işçiler arasında Amerika'ya karşı tam bir dayanışma oluşmuştur. Antikomünist olduğu bilinen Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi ülke yönetiminde 1965 ve 1969 seçimlerini kazanmıştır. Adalet Partisi uluslararası detant ortamının da getirdiği güvenle Sovyetlerle arayı düzeltmiş ve

⁵²⁰ Bkz. (512), DEMİRİZ, 92.

⁵²¹ Bkz. (480), BOZKURT, 208.

⁵²² Bkz. (308), YETKİN, 145.

ekonomide işbirliği sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler ABD'nin hoşuna gitmemiştir. Haşhaş krizi ABD'nin sabrını taşıran son damla olmuştur.

12 Mart muhtırasında ABD'nin rolü varsa bunun nedeni sadece haşhaş krizi değildir. Türkiye'nin 1960'ta olduğu gibi Sovyetlerle yakınlaşması ana nedendir. Bu görüşe karşı sorulabilecek sorulardan biri ABD'nin neden hemen 1967-1968'de Türk-Sovyet ilişkileri tam bir işbirliği dönemine girmişken darbe yapmadığıdır. Bunu da ABD'nin o yıllarda gündemini tamamen Vietnam Savaşı'nın tuttuğunu hatırlatmak gerekmektedir. Haşhaş krizi bir bakıma ABD açısından muhtıranın bir kılıfı ve kıvılcımı olmuştur. Muhtıra sonrası uygulamalardan bu daha net bir şekilde görülmüştür. Sol akımın Türkiye'de güçlü taraftar bulması da ABD'yi endişelendirmiştir. Büyükelçi Komer'e karşı öğrenci protestoları ve aracının yakılması bunun açık bir örneğidir.

Sonuç olarak, ABD, Türk-Sovyet ilişkilerinin 1964-1970 yılları arasında normalleşme ve işbirliği dönemine girmesinden ve diğer olaylardan etkilenmiş, böylece 12 Mart muhtırasında rol oynamıştır. ABD, 1960'da olduğu gibi Türk-Sovyet ilişkilerini baltalamak için kendisine bağlı bir yönetimin başa geçmesi yolunu seçmiştir ve bu durum da Türk-Sovyet ilişkilerindeki ABD'nin etkisini açıkça göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye ve Sovyetlerin, 1920’lerde ortak düşman olarak görülen emperyalist Batı devletlerine karşı ittifak yapmasıyla başlayan ve II. Dünya Savaşı’na kadar ufak sorunlar yaşansa da dostça bir şekilde ilerleyen Türk-Sovyet ilişkileri, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetlerin Türkiye’den toprak ve boğazlardan üs talepleri neticesinde bozulmuştur.

II. Dünya Savaşı’ndan güçlü bir şekilde çıkan Sovyetler ve ABD, yapılan uluslararası konferanslarda dünyanın düzeni üzerinde anlaşmazlıklar yaşayınca iki ülke arasında soğuk savaş başlamıştır. Kökünde komünizm ve kapitalizmin zıtlığının yattığı ideolojilerin savaşı olan soğuk savaş, doğal olarak Türkiye’yi de etkilemiştir. II. Dünya Savaşı’nda tarafsız kalıp savaşa girmeyen Türkiye, bunu Sovyetlerin talepleri karşısında Batı’nın tepkisiz kalması ve uluslararası platformlarda yalnız kalmakla ödemiştir. Türkiye, başlayan soğuk savaşta bu yüzden tarafsız kalmaktan kaçınmıştır.

Türkiye’nin soğuk savaşta tarafını belirlemesinde birtakım sebepler etki etmiştir. Bu sebeplerin en önemlisi Sovyetlerin, Türkiye’den toprak talepleri olmakla beraber tek sebep bu değildi. Türkiye, savaşmamasına rağmen ekonomik anlamda güçlü değildi ve II. Dünya Savaşı’ndan güçlü şekilde çıkan ABD’den ekonomik yardım almayı hedeflemişti. Ayrıca, Atatürk’ün Batılılaşma felsefesi de, Türkiye’nin tarafını belirlemesinde diğer bir etkeni. Tüm bu nedenler sebebiyle Türkiye, ABD’nin liderliğini yaptığı Batı Bloğuyla birlikte yürümeyi seçmiştir. Türkiye’nin Batı Bloğuna girmek için Sovyetlerin taleplerini ve komünizmin Türkiye için tehlikesini ABD’yi ikna etmek amacıyla kullanmaktan geri kalmamıştır.

Soğuk savaşta ABD’nin, Sovyetleri çevreleme politikasından sonra komünizm tehlikesini yakından hisseden devletlere yardım yapılması kararı alınmıştır. Komünizm tehlikesini yakından hisseden Türkiye ve Yunanistan’a askeri ve ekonomik yardım yapılmıştır. ABD, Türkiye’yi stratejik bir ülke olarak gördüğünden

yardım etmekten kaçınmamıştır. Türkiye, Sovyet kontrolüne girdiği takdirde Akdeniz ve Ortadoğu'da hâkimiyet Sovyetlere geçebilir ve ABD soğuk savaşta yara alabilirdi.

1947'de başlayan Türk-ABD yakınlaşması, Türkiye'nin ulusal güvenliği için gerekli olmasına rağmen, bundan sonra izlenen politikalar sorgusuz ve koşulsuz ABD'nin her politikasını desteklemeye dönüşmüştür. Türkiye'nin bundan sonraki hedefi NATO'ya üye olmak için çabalamak olmuştur. Demokrat Parti hükümeti NATO'ya katılabilmek için elinden geleni yapmış, Kore'deki savaşa asker göndermiştir. ABD'nin stratejik olarak önemli gördüğü ülkelerde komünizm tehlikesinin olduğu ve Batı'nın himayesi altına girmesi için yaptığı çağrılar Türkiye için pek gerekli olmamıştır. Çünkü Türkiye'deki anti-Sovyet ve anti-komünizm zaten etkisini yitirmemişti. Tarihten gelen Rus düşmanlığı Sovyet ve komünizm düşmanlığı ile devam etmişti.

Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra ABD ile ilişkiler derinleşmiş ve ikili anlaşmalar yapılmıştır. Sovyetler, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasından memnun kalmamış ve tepkisini ortaya koymuştur. Ancak, Türkiye'nin Batı ile yakınlaşıp işbirliğine girmesinde Sovyetlerin taleplerinin en önemli yeri tuttuğunu unutmuşlardır.

Sovyetlerde Stalin'in ölümüyle dış politikada yeni bir sayfa açılmış ve Sovyetler Türkiye'den hiçbir toprak ve üs talepleri olmadığını bildirmiştir. Türkiye ise bunun Sovyet taktiği olduğunu düşünüp ihtiyatlı yaklaşmıştır. Zaten o yıllarda Batı Bloğunda yerini almış Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini hemen düzeltmesi beklenemezdi.

Türk-ABD ortaklığı en önemli etkisini Ortadoğu'da göstermiştir. Türkiye, Ortadoğu'da ABD'nin politikalarının kuvvetli uygulayıcısı olmuştur. Bu ortaklık Suriye krizinde Türkiye ile Sovyetler arasında savaş riski doğurmuştur. Ortadoğu'da Türkiye'nin de kurucu üyeleri arasında olan Bağdat Paktı, yine Sovyetlere karşı bir oluşumdu. Sovyetlerin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinden endişe

duyan ABD'nin politikalarının sonucu olan Bağdat Paktı amaçlananın aksine başarısız olmuş ve Sovyetlerle Ortadoğu ülkelerinin ilişkilerinin gelişmesine engel olamamıştır.

Soğuk savaşta teknolojik silahların ve füzelerin geliştirilmesiyle nükleer faaliyetler hızlanmıştır. ABD'nin Türkiye'de füzeler konuşlandırılması sonucunu doğuran bu gelişmelere Sovyetler yine tepki göstermiştir. Türkiye'nin ABD'ye bağımlı hale geldiğini savunan Sovyetler, Amerikan füzelerini örnek göstermişse de Türk yetkililer bunun savunma amaçlı olduğunu birçok defa dile getirmişlerdir. ABD'nin Sovyetlerin nükleer gücünü gözlemlemek için uygulamaya koyduğu casus uçak projesi de Türkiye'yi zor duruma düşürmüştür. İncirlik'ten kalkan U-2 casus uçağı Sovyet toprakları üzerinde düşünce yine Türk-ABD ortaklığından kaynaklanan bir sorun Türk-Sovyet ilişkilerine olumsuz yansımıştır.

ABD'nin 1950'lerin sonunda Türkiye'ye olan ekonomik yardımı azaltması dönemin başbakanı Adnan Menderes'i Sovyetlerle ilişkileri düzeltmeye sevk etmiştir. Menderes'in planı Sovyetlerle yakınlaşan Türkiye'yi gören ABD'nin ekonomik yardımlara tekrar başlayacağı düşüncesi idi, ancak Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta askeri darbe sonucu Demokrat Parti kapatılmış ve Adnan Menderes idam edilmiştir. Böylece Türk-Sovyet yakınlaşması birkaç yıl daha ertelenmiştir.

1962 yılında ise Küba füze krizinde Türkiye'deki Amerikan füzeleri pazarlık konusu yapılmış ve krizin çözümünde rol oynamıştır. ABD'nin Türkiye'deki füzeleri sökmesi karşılığında kriz atlatılmıştır. Ancak, ABD bu pazarlığı Türk yetkililere bildirmemesi ve saklaması Türkiye tarafında gerektiğinde ABD'nin Türkiye'yi feda edebileceği durumu ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin ABD ile politikasını ve dış politikasını gözden geçirmeye ve değiştirmeye başlaması ise Kıbrıs sorunuyla ortaya çıkmıştır. Türkiye Kıbrıs'ta ABD'den yeterli desteği görmemiş, üstüne Kıbrıs'a müdahale etme kararından hemen sonra ABD Başkanı Johnson'ın yazdığı Türkiye'de hayal kırıklığı yaratan mektup, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Mektuba

kadar Kıbrıs'ta Türkiye karşıtı politika izleyen Sovyetler bunu fırsat bilerek Kıbrıs politikalarını değiştirerek Türkiye'nin yanında yer almaya başlamıştır. Soğuk savaşta detantın da ortaya çıkmasının da eklenmesiyle Türk-Sovyet ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. Diplomatik ziyaretler başlamış ve artarak devam etmiştir. Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanarak normalleşme yerini işbirliği sürecine bırakmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinin Türk-ABD ilişkilerinin bozulmasıyla ivme kazandığı açıktır.

Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinden sonra Sovyetlerin Türkiye'deki gizli faaliyetlerine başlaması, ikili ilişkilerdeki “çıkar” kavramının açık bir kanıtıydı. 1971 Muhtırası öncesi Türkiye, Sovyetlerle her şeye rağmen normalleşen ilişkilere sahipken ABD ile gitgide bozulan bir ilişkilere sahipti.

12 Mart 1971 muhtırasında da 27 Mayıs 1960 darbesinde iddia edildiği gibi ABD'nin rolü olduğu tartışılmıştır. Her iki müdahalenin de Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmeye başladığı ve işbirliği sürecindeyken yapılması müdahalelerde ABD'nin rolü olduğu şüphesini arttırmıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerine ABD'nin etki yapmaya başlaması, ABD'nin Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye'nin stratejik önemini kavramasıyla mümkün olmuştur. Sovyetler ise II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmanın verdiği özgüvenle ideolojilerini Doğu Avrupa'da yayarken Türkiye'den de toprak ve üs taleplerinde bulunmuştur. Molotov, Stalin'e, Hruşçev de Beriya'ya suçu atmış, bu taleplerin onlardan geldiğini, ancak yanlış politikalar olduğunu itiraf etmişlerdir. Sovyetler, talepleri karşısında sonuç alamamakla kalmamış, Türkiye'yi Batı'ya itmiştir. Bu durumda Türk-Sovyet ilişkilerine ABD'nin etki yapmasına bir bakıma dolaylı olarak Sovyetlerin talepleri kaynak olmuştur diyebiliriz.

ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerindeki etkisini Türkiye'de yapılan askeri müdahaleler üzerinden de irdelemek gerekir. 27 Mayıs 1960 öncesi Menderes'in Sovyetlerle görüşeceğinin açıklanması, ABD adına zaten memnun olmadıkları Demokrat Parti'den kurtulmak için bir kıvılcım olmuş olabilir. Yine 12 Mart 1971

öncesi Türk-Sovyet ilişkilerinde işbirliğinin gittikçe ilerlemesi ve Türkiye’de Amerikan karşıtı hareketlerin doruğa ulaşması ABD’nin darbede rolü olduğunu söylememiz konusunda elimizde bir kanıt olabilir. İki askeri müdahalenin Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmeye ve işbirliğine başladığı döneme rastlaması bu iddiaları güçlendirmektedir. İddialar ispatlanamasa dahi ABD’nin Türk-Sovyet ilişkilerindeki etkisi dikkat çekicidir.

Sovyetler, Türkiye’yi ABD ile olan ilişkilerinden dolayı eleştirmiştir. Türkiye’deki füzeler ve üslerin hem Türkiye’nin hem de Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinin önündeki en büyük engel olduğunu birçok kez dile getiren Sovyetlerin haklılığı U-2 ve Küba krizlerinde gözler önüne serilmiştir. Yani, Türk-ABD ortaklığının ürünleri askeri üsler ve füzeler Türk-Sovyet ilişkilerine daima engel olarak çıkmıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki ABD etkisinin görüldüğü bir diğer olay da Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs sorununda ABD, Türkiye’nin istekleri karşısında pasif kalarak sorunu takip etmiştir. Hatta Johnson mektubuyla Türkiye’ye sert bir cevap vermiş ve ikili ilişkilerin bozulmasını göze dahi almışlardır. Bunda detant ortamından dolayı ABD’nin Türkiye’ye ihtiyacı kalmamaya başlamasının da etkisi bulunmaktadır. Türk-ABD ilişkilerindeki bozulmanın ardından Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi tesadüf değildir. Ancak bu durum Türkiye’deki anti-komünizmin sona erdiğini değil anti-sovyetizmin yumuşadığının kanıtıdır. ABD’nin Türkiye üzerindeki etkisini 1964’ten sonra yitirmeye başlaması Türkiye’nin Sovyetlerle yakınlaşmasının önünü açmıştır, bu da ABD’nin Türk-Sovyet ilişkilerinde ne kadar etkili bir faktör olduğunu göstermektedir.

ABD’nin Türk-Sovyet ilişkilerinin etkisinin bir de sosyo-kültürel boyutu bulunmaktadır. Türkiye’nin Batı Bloğunda yer almayı seçmesiyle birlikte ülkeye Amerikan yaşam tarzı ve kültürü girmiştir. ABD’nin komünizm tehlikesi altında olduğunu düşündüğü ülkelere kendi hayat tarzını ithal etmesi ve kültürünü aşılması soğuk savaş stratejilerinden biriydi. Zaten Türkiye’deki Sovyet ve komünizm karşıtlığını dikkate aldığımızda bu kültür aşılması çabuk sonuç vermiştir. Halk,

Amerikan tarzını o kadar benimsemiştir ki Rus Salatası deyimi yerine Amerikan Salatası deyimi kullanılmıştır.

ABD'nin Türkiye'de komünizm tehlikesi olduğu iddiaları soğuk savaşın genel süresi boyunca birçok kez dillendirilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Türkiye'de yükselmeye başlayan sol görüş ve oluşumlara rağmen 1965 seçimlerine katılan sol görüşlü Türkiye İşçi Partisi'nin sadece % 2'de kalması dikkate değerdir. Eğer Türkiye'de yüksek bir komünizm tehlikesi varsa ülkede komünist de var demektir, ancak seçimlerde komünistlerin oy vereceği tek partinin oy oranı düşünüldüğünde aslında böyle bir tehlikenin olmadığı kanısı oluşmaktadır.

Aslına bakılırsa ne Sovyetler ne de ABD, Türkiye'nin iyiliğini düşünmektedir. İkili ilişkilerde dostlukların olmadığı sadece çıkarların bulunduğu bir gerçektir. ABD'nin Türk-Sovyet ilişkilerine etkisinin nedeni kendisini düşünen politikaların sonucudur. Nitekim, 1960 yıllarında "Barış Gönüllüleri" adı altında ABD'nin ideolojik ve misyoner faaliyetleri ve Sovyetlerin desteğinde olduğu iddia edilen "Bizim Radyo"nun ideolojik yayınları bu görüşü kanıtlamaktadır.

Türk-Sovyet ilişkilerinde ABD'nin etkisini şöyle özetleyebiliriz; stratejik önemi bakımından ABD için Türkiye'nin Sovyet kontrolüne girmemesi önemliydi ve Türkiye'nin Batı ile işbirliğinin ardından ABD'nin ilk hedefi gerçekleşmiş oldu. Bir sonraki hedef komünizmin Türkiye'de yayılmasını önlemek amacıyla askeri, ekonomik ve kültürel politikalar ortaya konuldu. Türkiye'deki Sovyet ve komünizm karşıtı hava da ABD'nin işini kolaylaştırdı. Ne zaman ABD'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı azaldı, o zaman ilişkilerde bozulmalar başladı ve Türkiye, Sovyetlerle işbirliği sürecine girdi. ABD, Türkiye'yi daha az önemsemesinin sonuçlarını tecrübe ettikçe önlem alma yoluna gitti ve 1971'deki askeri müdahalede rol oynadı.

Soğuk savaşın başlangıcından 12 Mart muhtırasına kadar Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki engel, ABD'nin çıkarları gereği izlediği politikaların yaptığı etkiydi.

KAYNAKÇA

ACAR, Cemal (2007), **Soğuk Savaş: Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

AÇIKSES, E.- CANKUT, E. (2014), “Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Hale Gelme Sebepleri”, **Turkish Studies International Periodical For The Languagees, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, IX, 4, 1241-1259.

AHMAD, Feroz (2012), **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKALIN, Cüneyt (2003 a), “Missouri Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 3, 1-13.

AKALIN, Cüneyt (2003 b), **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKALIN, Cüneyt (2011), **ABD ve Türkiye-2: Yumuşama Yılları (1961-1989)**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKINCI, Abdulvahap (2014), “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, IX, 1, Nisan: 55-72.

AKKAYA, Bülent (2012), “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi**, 28, Ocak: 1-20.

AKSOY, İ.- GÜLER, Y. (2010), **Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu**, Gazi Kitabevi, Ankara.

AKTAŞ, Melih (2006), **1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, Şema Yayınevi, İstanbul.

ALKAN, M. Nail (2015), “Küba Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, Kripto Basın Yayın, Ankara.

ALTAN, Mehmet (1986), **Süperler ve Türkiye: Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, AFA Yayınları, İstanbul.

ARCAYÜREK, Cüneyt (1985), **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ARIK, Umut (2011), “Kıbrıs Krizi”, **Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, II, 1, 3-21.

ARIK, Umut (2015), “Johnson Mektubu ve Kıbrıs Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, Kripto Basın Yayın, Ankara.

ARMAOĞLU, Fahir (1972), “Barış İçinde Birarada Yaşama’nın Sovyet Yorumu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIV, 1, 95-121.

ARMAOĞLU, Fahir (1991), **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ARMAOĞLU, Fahir (1996), “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, **Belleten**, LX, 227, Nisan: 203-226.

ARMAOĞLU, Fahir (2009), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul.

ARTUÇ, İbrahim (1989), **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış**, Kastaş Yayınları, İstanbul.

ARTUÇ, İbrahim (1990), **Kore Savaşlarında Mehmetçik**, Kastaş Yayınları, İstanbul.

ATABEY, Figen (2014), “Monterux Konferansı’ndan İkinci Dünya Harbi’ne Türk-Sovyet İlişkileri”, **Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi**, II, 4, Ocak: 1-11.

ATAÖV, Türkkaya (1968), “Marshall Planından NATO’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harb”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIII, 3, 275-310.

ATAÖV, Türkkaya (1969), “Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIV, 1, 95-121.

ATAÖV, Türkkaya (2006), **Amerika, NATO ve Türkiye**, İleri Yayınları, İstanbul.

ATAÖV, Türkkaya (2009), **Amerikan Başkanları**, İleri Yayınları, İstanbul.

AYDOĞAN, Erdal (2007), “Kliment Yefromoviç Vorosilov’un Türkiye’yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 391, Mayıs: 337-357.

AZİZ, Aysel İ. (1969), “1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIV, 3, 167-210.

AZİZ, Aysel (1970), “Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları 1965-1970”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIV, 4, 202-244.

BAĞCI, Hüseyin (2014), **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

BAL, İdris (2002), “Türk Dış Politikası (1960-1980)”, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek vd. ,**Türkler Ansiklopedisi**, XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

BALCI, Ali (2015), **Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

BAŞ, Arda (2012), “1957 Suriye Krizi ve Türkiye”, **History Studies International Journal Of History**, IV, 1, 89-109.

BAŞGİL, Ali Fuad (2014), **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

BENHÜR, Çağatay (2008), “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 24, 277-313.

BİLGE, A. Suat (1992), **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

BOSTANCI, Mustafa (2013), “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, VII, 13, 171-184.

BOSTANOĞLU, Burcu (2008), **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

BOZKURT, Bünyamin (2006), **Türkiye-Amerika (ABD) İlişkileri (1960-1971)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

BOZKURT, İbrahim (2015), “ABD’nin Kıbrıs Politikası ve Türk Kamuoyu (1950-1964) (Johnson Mektubuna Kadar)”, **İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 14, 141-190.

BÖLME, Selin M. (2012 a), **İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul.

BÖLME, Selin M. (2012 b), “Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, IX, 34, 51-71.

BULUT, Sedef (2008), “Sovyet Tehditine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 41, Mayıs: 35-61.

COX, Micheal (1990), “From The Truman Doctrine To The Second Superpower Detente: The Rise And Fall Of The Cold War”, **Journal Of Peace Research**, XXVII, 1, 25-41.

ÇAĞLAR, Derya (2008), **Hayali Komünizm**, Berfin Yayınları, İstanbul.

Çağlayangil'in Anıları (2007), haz. Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ÇAKIR, Faruk (2004), “Amerikan Bakış Açısından Türkiye’de 1957-1960 Dönemi Arasında Siyasal Gelişmeler ve Türk-Amerikan İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LIX, 1, 59-88.

ÇAKIR, Faruk (2014), “Milli Mücadele’nin Başlangıcından Lozan Barış Antlaşması’na Dış Politika”, ed. Adem Çaylak-Mehmet Dikkaya vd. , **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara.

ÇAKMAK, Haydar (2015), “Haşhaş Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, Kripto Basın Yayın, Ankara.

ÇALIŞKAN, Ülkü (2006), “Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya’nın Mali ve Askeri Yardımları”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 9, 35-54.

ÇAYLAK, A.- NİŞANCI, Ş. (2014), “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Giriş mi siyasal Rejimin Restorasyonu mu?”, ed. Adem Çaylak-Mehmet Dikkaya vd. , **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara.

ÇUYEV, Feliks (2010), **Molotov Anlatıyor: Stalin’in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme**, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu-Sena Kabasakal, Yordam Kitap, İstanbul.

DEMİR, Şerif (2007), “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 12, 37-63.

DEMİR, Yeşim (2006), “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V, 12, 155-171.

DEMİRDAŞ, Ali (2009), **11 Eylül Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

DEMİREL, Taner (2013), **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul.

DEMİRİZ, Merve (2011), **Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DİKERDEM, Mahmut (1977), **Ortadoğuda Devrim Yılları**, İstanbul Matbaası, İstanbul.

DOBBS, Micheal (2007), **Geceyarısına Bir Kala: Nükleer Savaşın Beşiğinde Kennedy, Kruşçev ve Castro**, çev. Erhun Yücesoy, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Nejat (2005), “NATO’nun Örgütsel Değişimi, 1946-1999: Kuzey Atlantik İttifakından Avrupa Atlantik Güvenlik Örgütüne”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LX, 3, 69-108.

DUMAN, Sabit (2005), “Ortadoğu Krizleri ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 35, 313-332.

DURAN, H.- KARACA, A. (2013), “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XIV, 1, 121-136.

DURSUN, Davut (1992), “Bandung”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, V, 55-56.

EKİNCİKLİ, Mustafa (2010), **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara.

ERHAN, Çağrı (1996), “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LI, 1, 275-287.

ERHAN, Çağrı (1998), “Amerika Birleşik Devletlerinin Mağrib Ülkeleriyle İlişkileri (1776-1815)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LIII, 1, 127-146.

ERHAN, Çağrı (2001 a), “1945-1960: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-1”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

ERHAN, Çağrı (2001 b), “1960-1965 Dönemi ABD ve NATO ile İlişkiler”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

ERKİN, Feridun Cemal (1968), **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara.

ERTEM, Barış (2009), “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XII, 21, Haziran: 377-397.

EROL, Mehmet Seyfettin (2015), “Sovyet Talepleri Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, Kirpto Basın Yayın, Ankara.

ESER, B.- DEMİRKIRAN, Ö. vd. (2011), “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasasının Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14, 17-38.

ESMER, Ahmet Ş.- SANDER, O. (2014), “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, ed. Mehmet Gönlübol-Cem Sar vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

FISCHER, Thomas (2001), “The ICRC And The 1962 Cuban Missile Crisis”, **IRRC(International Review Of The Red Cross)**, LXXXIII, 842, 287-309.

FRANSIYEVNA, Sviles Svetlana (2011), “N.S Hruşçov’un Diplomasisindeki Türkiye (1954-1964)”, **Belarus Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi 2.Uluslararası Bilimsel Konferans Belarus-Türkiye: İşbirliği Yolları**, Minsk, 293-303.

GADDIS, John Lewis (2015), **Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek**, çev. Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

GENÇALP, Ebru (2014), “Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIV, 29, 315-351.

GERGER, Haluk (1999), **Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği**, Belge Yayınları, İstanbul.

GERGER, Haluk (2007), **ABD-Ortadoğu-Türkiye**, Ceylan Yayınları, İstanbul.

GİRGİN, Kemal (2014), **Ruslarla Kavga dan Derin Ortaklığa**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

GİRİTLİ, İsmet (1976), “Detente’a Dair”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, XLII, 1-4, 31-54.

GÖKAY, Bülent (2006), **Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye**, çev. Sermet Yalçın, Agora Kitaplığı, İstanbul.

GÖKTEPE, C.- SEYDİ, S. (2015), “Soğuk Savaşın Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 72, 197-222.

GÖNLÜBOL, M.- ÜLMAN, H. (1966), “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXI, 1, 143-182.

GÖNLÜBOL, M.- SAR, C. (2014), “1915-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, ed. Mehmet Gönübol-Cem Sar vd. , **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

GÖNLÜBOL, M.- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (2014), “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, ed. Mehmet Gönübol-Cem Sar vd. , **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

GÜLEN, Ahmet (2012), “İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 50, 389-428.

GÜLER, Yavuz (2004 a), “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, V, 2, 209-224.

GÜLER, Yavuz (2004 b), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, V, 1, 101-112.

GÜLMEZ, N.-TAHANCI, B. (2014), “Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIV, 28, 225-252.

GÜLNAR, Altuğ (2014), “Amerika Birleşik Devletleri’nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4, 62-78.

GÜRÜN, Kamuran (1983), **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

GÜRÜN, Kamuran (2010), **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

GÜVEN, Dilek (2005), **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

HALE, William (1996), **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul.

HALE, William (2003), **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

HANHIMAKI, Jussi M. (2012), “Detente”, ed. R.J. McMahon-W.T. Zeiler, **U.S Foreign Policy Volume I**, SAGE, London.

HARRIS, George (1972), “Cross-Alliance Politics: Turkey And Soviet Union”, **Ankara Üniversitesi Turkish Yearbook Of International Relations**, XII, 1-32.

HASANLI, Cemil (2011), **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara.

HESENİ, Cemil (2014), “Soğuk Savaş Öncesi Sovyetler Birliği’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne Karşı Toprak İddiaları”, **İRS Miras Dergisi**, Bakü, 4, 14-23.

IL, Ohn Chong (2010), “The Causes Of The Korean War”, **International Journal Of Korean Studies**, XIV, 2, 19-44.

İdeolojilerin Dünya Savaşı Soğuk Savaş (1998), haz. Ferhat Telli, Yazı-Görüntü-Ses Yayınları, İstanbul.

İSMAİL, Sabahattin (1998), **150 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kastaş Yayınları, İstanbul.

KALYON, Levent (2010), “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 11, 7-26.

KARABULUT, Bilal (2015), “U-2 Casus Uçağı Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, Kripto Basın Yayın, Ankara.

KARAKAŞ, Nuri (2013), **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

KARPAT, Kemal (2012), **Türk Dış Politikası Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul.

KATSURİDES, Yiannos (2014), **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi: Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu**, çev. Kıyal Eresen, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

KENEZ, Peter (2006), **A History Of Soviet Union**, Cambrigde University Press, New York.

KENNEDY, Paul (2001), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KESER, Ulvi (2006), **Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

KESKİN, Funda (2001 a), “Comecon Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KESKİN, Funda (2001 b), “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

KHRUSHCHEV, Sergei N. (2000), **Nikita Khrushchev And Creation Of A Super Power**, The Pennsyylvania University State University, USA.

KILIÇOĞLU, Gökmen (2015), “Süleyman Demirel’in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”, ed. Haydar Çakmak, **Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul.

KISSINGER, Henry (2000), **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KIZILYÜREK, Niyazi (2011), **Paşalar ve Papazlar: Kıbrıs ve Hegemonya**, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

KOLENDİÇ, Anton (1993), **Kremlin’de İktidar Mücadelesi: Stalin’in Ölümünden Beriye’nin İdamına Kadar**, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

KOLESNİKOV, Aleksandr (2010), **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Kruşçev’in Anıları I (1971), çev. Mehmet Harmancı, Milliyet Yayınları, İstanbul.

KURAT, Yuluğ Tekin (1992), “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri“, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, XVI, 27, 133-141.

KURBAN, Vefa (2014), “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIV, 28, 253-282.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E. (1972), **Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası (1945-1970)**, Sevinç Matbaası, Ankara.

LANDAU, Jacob M. (1974), “Johnson’s 1964 Letter To İnönü And Greek Lobbying Of The White House”, **Ankara Üniversitesi The Turkish Yearbook Of International Realtions**, XIV, 45-58.

LEWIN, Moshe (2011), **Sovyet Yüzyılı**, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul.

MALKOÇ, Eminalp (2006), “Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları (1947-1950)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve**

İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 9, 89-127.

MANİSALI, Erol (2003), **Dünden Bugüne Kıbrıs**, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

MARK, Eduard (2005), “The Turkish War Scare Of 1946”, ed. Melvin P. Leffler-David S. Painter, **Origins Of The Cold War**, Routledge, London.

MCGHEE, George (1992), **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınları, Ankara.

MCMAHON, Robert J. (2013), **Soğuk Savaş**, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara.

MERİH, Turgay (2006), **Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960**, Ebabil Yayınları, Ankara.

MORDOĞAN, Cavidan (2010), **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin (1974), **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara.

MÜTERCİMLER, Erol (2007), **Satılık Ada Kıbrıs**, Alfa Yayınları, İstanbul.

O'MALLEY, B.-CRAIG, I. (2012), **Amerika, Casusluk ve İşgal: Kıbrıs Komplosu**, çev. Nalan Çeper, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

ORAN, Baskın (1970), “Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXV, 1, 40-93.

ORDU, Mehmet Kürşad (2009), **Amerikan Kamuoyunda Kore Harbi**, Berikan Yayınevi, Ankara.

ÖRNEK, Cangül (2015), **Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı**, Can Yayınları, İstanbul.

ÖRS, Rasim Dirsehan (2011), **Rus Basımında Türkiye ve NATO**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

ÖYMEN, Onur (2015), **Silahsız Savaş**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ÖZATA, Murat (2011), **İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZKAYA DUMAN, O.-BİRSEL, H. (2012), “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler”, **Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, I, 1, 299-318.

ÖZVARİŞ, Metin (2010), **Soğuk Savaş Döneminde Çekoslovakya Müdahalesi ve Müdahalenin Türkiye Sol Hareketine Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PANDEVA, Irena Rajchinovska (2014), “The Soviet-Middle East Nexus: Foreign Policy Of The Soviet Union Towards The Middle East”, **Iustinianus Primus Law Review**, VI, 1, 1-9.

PARLAR, Suat (2007), **Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO**, Bağdat Yayınları, İstanbul.

PAXTON, John (2004), **Leaders Of Russia And The Soviet Union: From The Romanov Dynasty To Vladimir Putin**, Routledge, London.

PEHLİVANOĞIU, A. Öner (2003), **Küba Krizi ve Nükleer Savaşın Eşiğinde Türkiye**, Kastaş Yayınları, İstanbul.

PERİNÇEK, Mehmet (2014), **Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

RAUCH, Georg Von (1966), **A History Of Soviet Russia**, Praeger Publishers, New York.

SANDER, Oral (1961), **XX. , XXI. Ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

SANDER, Oral (1979), **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

SANDER, Oral (1994), **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara.

SARAY, Mehmet (2000), **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra (2012), “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, VI, 11, 85-101.

SAYILGAN, Aclan (1969), **Bizim Radyo ve Hoparlörleri**, Kardeş Matbaası, Ankara.

SEVER, Ayşegül (1997 a), **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu**, Boyut Kitapları, İstanbul.

SEVER, Ayşegül (1997 b), “Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LII, 1, 647-660.

SEYDİ, Süleyman (2011), “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14, 1-16.

SEYDİ, Süleyman (2014), “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, ed. Adem Çaylak-Mehmet Dikkaya vd. , **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara.

SOYSAL, İsmail (1977), “Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri”, **Belleten**, XLI, 162, 257-276.

SOYSAL, İsmail (2000 a), **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

SOYSAL, İsmail (2000 b), **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (2006), **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul.

SÖNMEZOĞLU, F.- GÜNEŞ, H. vd. (2011), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, Çiğdem (2016), “5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay”, ed. Haydar Çakmak, **Cumhurbaşkanları ve Dış Politika**, Kripto Basın Yayın, Ankara.

ŞENER, Bülent (2013), “1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 205, Ağustos: 1-34.

ŞİMŞEK, Mehtap (2008), “Türk Basınında Vietnam Savaşı: Ulus Gazetesi Örneği”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 42, Kasım: 311-330.

ŞÖHRET, Mesut (2009), **Soğuk Savaşın Günümüze ABD’nin Kıbrıs Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KKTC Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.

TACİBAYEV, Raşid (2004), **Kızıl Meydan’dan Taksime Siyasette, Kültürde, Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri**, Truva Yayınları, İstanbul.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (2012), Ankara.

TELLAL, Erel (2000), **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.

TELLAL, Erel (2001 a), “1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

TELLAL, Erel (2001 b), “1945-1960 SSCB İle İlişkiler”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

TELLAL, Erel (2001 c), “1960-1980 SSCB’yle İlişkiler”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

TELLAL, Erel (2001 d), “Stalin ve Tek Ülkede Sosyalizm Kutusu”, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

TELLAL, Erel (2007), “Sovyet Dış Politikası ve Gromiko”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, LXII, 3, 349-377.

TOKER, Metin (1990), **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Parti’den Çok Parti’ye**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

TUNCER, Hüner (2013), **Menderes’in Dış Politikası: Batı’nın Güdümünde Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

TUNCER, Hüner (2014), **27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türk Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

TURAN, Kürşad (2015), “Türkiye-Suriye Krizi”, ed. Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz**, Kripto Basın Yayın, Ankara.

TURGUT, Hulusi (1992), **Demirel’in Dünyası**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul.

QASIMLI, Musa (2013), **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, çev. Alpertunga Altaylı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

UMAR, Ömer Osman (2013), **Bağdat Paketi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

USLU, Nasuh (2016), **Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

ÜLMAN, Haluk (1958), “Ortadoğu Buhranı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XIII, 4, 232-261.

ÜLMAN, Haluk (1967), “NATO ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXII, 4, 143-167.

ÜLMAN, H.-SANDER, O. (1972), “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-II”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXVII, 1, 1-24.

WALLERSTEIN, Immanuel (2010), “What Cold War In Asia? An Interpretative Essay”, ed. Z. Yangwen-H. Liu et al., **The Cold War In Asia**, Brill, Boston.

WEATHERSBY, Kathryn (2005), “Stalin And The Korean War”, ed. Melvin P. Leffler-David S. Painter, **Origins Of The Cold War**, Routledge, London.

WEIGALL, David (2002), **International Relations: A Concise Companion**, Arnold, London.

VANDOV, Dimitır (2014), **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

VARLI, Dursun (2006), **1962 Küba Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

VATANSEVER, Müge (2010), “Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XII, Özel Sayı, 1487-1530.

YALÇIN, Osman (2013), “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye’nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci”, **Turkish Studies**

International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, VIII, 5, 919-958.

YERASİMOS, Stefanos (2000), **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Kitaplar, İstanbul.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal (2011), “Bağdat Paktı (1955-1959)”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6, 85-100.

YETKİN, Çetin (2010), **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.

YÜCEER, Saime (2010), **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, çev. ve yay. haz. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ZURCHER, Erik Jan (2000), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

<http://www.kokpit.aero/u2-krizin-golgesindeki-ucak> , Erişim Tarihi: 22.07.2016.

ÖZGEÇMİŞ

10 Şubat 1990'da İstanbul'da doğdu. İlköğretim ve liseyi Küçükçekmece'de tamamladı. 2011 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi'nde Yerel Yönetimler bölümünü bitirdikten sonra Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümüne dikey geçiş yapıp daha sonra buradan da 2013 yılında mezun oldu. Trakya Üniversitesi Tarih bölümünde 1 yıl öğrenim gördükten sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih bölümüne yatay geçiş yaptı. Tarih lisans öğrenimini burada tamamlayıp aynı üniversitede 2014'te Genel Türk Tarihi programında yüksek lisansa başladı.